

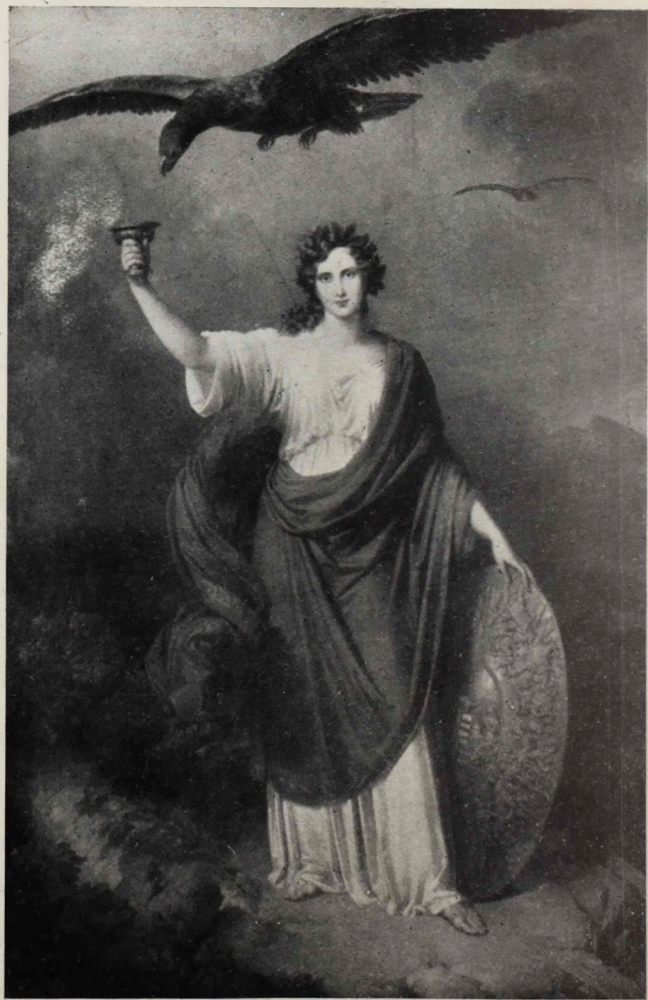
ZOLNAI BÉLA
A MAGYAR
BIEDERMEIER

8 KÉPMELLÉKLETTEL

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

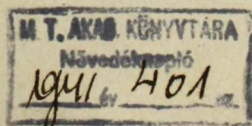
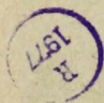
MAGYARSÁGISMERET III.

Borura-derü.
(Ender János festménye, Magyar Tudományos Akadémia.)

164727

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

AZ OLVASÓHOZ.

A nyájas olvasó szívesen vesz kezébe olyan könyvet, amelynek címében ez a divatos szó díszelleg: *Biedermeier*. Nagyanyáink korának hangulata, elfakult albumok gyöngyszemű írásai, ovális fényképek arany keretben, levendula-illat, díszes empire vagy egyszerűbb, de mindenképpen klasszikus-merev vonalzatú szekrények, hullámosan csavarodó karosszékek jutnak eszünkbe és Krudy álomvarázsló szavainak zenéjét véljük hallani. A biedermeier-bútor — nagyanyától örökölt vagy modern asztalosnál rendelt — nem hiányozhatik ma a művelt osztályok szalonjaiból. Biedermeier-korbeli divat, képek, multszázadeleji rézmetszetek hozzátartoznak a központifútéses, összkomfortos skatulyaházak kötelező faldíszeihez. A Biedermeierről szóló könyvet is sokan ilyen archaizáló modern játékszernek tekintik...

Könyvünk nem akar sablonos biedermeier-ajándék lenni. A literátus nagyközönségnek — nem szólva a tudós publikumról — ma már nem kell magyarázni, hogy mi is az a Biedermeier. A szokványos biedermeier-magyarázatok, lexikoni keretekben mozgó, mélységet affektáló tanulmányok, szellemes ujságcikkek — amik oly könnyen megejtik a történelem kulisszatitkaira vágó szebblelkű hölgyek szívét — azzal szokták kezdeni fejtegetéseiket, hogy a biedermeier elnevezés 1870-ben keletkezett, mikor egy német költő — Ludwig Eichrodt — kiadta

Biedermeiers Liederlust című gunyoros versgyűjteményét, a filiszter nyárspolgáriságnak állítva kedélyes emléket. A név kifejezőnek találtatott és népszerű lett. Talán éppen azért, mert nem volt benne páthosz, mint a «reneszansz», az «empire» elnevezésekben. De a gótikus is eredetileg barbárt jelentett, elfajult népi ízlést a klasszikus tökélyvel szemben; a barok szót pedig még ma is szívesebben használja a francia a «bizarr», a «szabálytalan» megjelölésére, mint a heroikus dagálynak újabban annyira nagyrabecsült stílusára... Mondják, hogy Hevesi Lajos hazánkfia, a *Jelky András* szerzője, a bécsi *Fremdenblatt* hasábjain harcolta ki a múlt század kilencvenes éveiben a Biedermeier-név becsületét. Azóta a Biedermeier korszakot jelöl, a napoleoni háborúk és a negyvennyolcas forradalmak közötti békés-polgári virágzás idejét (1815—1848), amely kifejlesztette a maga egyéni életformáját, felhasználva a megelőző antikizáló és a vele egyidejű romantikus irányzatok örökségét és szelidebb, szolidabb szellemi kincseit. A nyárspolgár lehet enyhén humoros alak is: rokonszenves éppen azért, mert a múlt távlatában kissé furcsa figurát mutat, de van a puritán polgáriságban heroikus vonás is, ha arra gondolunk, hogy mult századvégi boldog aranykorunk erkölcsi és társadalmi eszményeit ez a — feudalizmus és industrializmus között békélkedő — átmeneti világ alakította ki örökérvényűnek látszó, szilárd támasszá-talpkövekké.

A Biedermeier elnevezés fölött lehetne vitatkozni. A francia-angol-olasz életnek és tudománynak nincs rá szava, bár hasonló jelenségek ott is kimutathatók. A németek elfogadták korjelölőnek és mi kénytelenek vagyunk jobb hiányában átvenni, annál is inkább, mert a magyarországi Biedermeier első hordozói a magyarosodó német polgárok voltak. Az a vélemény — amelyet Farkas Zoltánnak a

német Biedermeierről írt szép munkája képvisel (1914) —, hogy Magyarországon csak megyei és falusi élet volt, tehát nem létezhetett polgári eszményeket jelentő Biedermeier: a széleskörű biedermeier-kutatás mai állapotában már nem tartható fenn. Nevezhetnők táblabíró-kornak a biedermeier-világot, amint Lyka Károly tette nagyszabású művészettörténeti anyaggyűjteményében, de ez a megjelölés éppen a polgáriságot sikkasztja el és kiárná országunkat az európai áramlatok közösségéből.

Az első magyar tudós, aki a biedermeier kifejezést nemcsak a művészetre, hanem a Március előtti korszak egész életére és benne az irodalomra is alkalmazta, Vértessy Jenő volt, a romantikus drámáról írt akadémiai munkájában (1913), amely a legszebb magyar tudományos könyvek egyike. Vértessy két évtizeddel megelőzte a magyar biedermeier-kutatást és a német programszerű biedermeier-áradatot, amely az utóbbi tizenöt év folyamán valósággal dominál a szellem-történet terén. Vértessy Jenő a negyvenes évek magyar íróiról rajzolta az első biedermeier-portrét: «Aránylag sokat dolgoznak... Az este rendesen a színházban telik el. Előadás után a Csigában gyűlnek össze, anekdotákat beszélnek el, néha szavalnak, dalolnak. Ha már néhány kancsó kiürült, Vörösmarty is elénekli egyik kedvenc nótáját. Csöndes, nyugodt élet ez, mint a biedermeier-világ, amely körülöttük terül el, ahol az utcákon az aszszonyok szerény kalapban, abroncsszoknyában járnak, az urak szűkreszabott derekú kabátban, aranygombos sötétzöld vagy kék frakkban, kürtőkalappal, melyek közt elvegyül egy-egy zsinóros sötét magyar dolmány, rojtos nyakkendő, csizma... De az írók nyárspolgári életéből nem hiányzik az érzelmek heves kitörése sem. Hősi és polgári kor ez, amint Victor Hugo mondja...»

Azóta rengeteg jellemző vonással gazdagodott a

biedermeier-kor portréja. A Biedermeier fölfedezésében legtöbb érdeme Kluckhohn bécsi professzornak volt, aki a polgári jelleg mellett utalt a korszak zenekultuszára is, valamint a történelmi és természetfestészet biedermeier-vonásaira. Kluckhohn fõszempontja a rezignáció volt: a nyugalomkeresés, lemondás motívumának azonosítása a biedermeier-lélekkel. Ennek a központi fényforrásnak világánál a Biedermeier nem más, mint a passzív, testi-lelki nyugalomra vágyó, az állameszmének magát alávető, békés lojalizmusban művészetekkel, álmokképekkel játszó, mérsékelt szentimentális, de szív-örömet és bensőséget áhitozó, páthoszt és szenvedélyt kerülő, nem «katholikus», de nem is liberális, hanem moralizáló-vallásos és puritán, eszmény és valóság konfliktusában félreálló, kispolgári keretek között kielégülő, a barokk spiritualizmustól és a fölvilágosodás racionalizmusától egyformán távolálló, a Megismerhetetlen elől visszahúzódó és mégis ideálokhoz nemesülni, emberméltóságra-emelkedni törekvő, politikától irtózó és a tiszta esztétizmusra mégis képtelen, túlvilág és földiség közt nyugalmat kereső, a romantika transcendentalizmusát az elérhetetlenség szféráiba száműző Polgár, akinek típusa étellel teljes valóság, nem általános-emberi, amilyen a klasszicizmus ideálja volt, vagy amilyenek egy magyar költő, a rokokó Csokonai képzelte a Rousseau-féle magányosságba vonuló «ember és polgár»-t.

A lemondás, az egyén beilleszkedése a világrendbe, bizonyos melankóliát és tragikus színezetet ad ennek a borus optimizmusához ragaszkodó embertípusnak, anélkül, hogy a nagy összeütközések, a sors elleni romantikus föllázadás, a grandiózus elbukás, a nagyszerű halál lehetősége adva lenne a nyomasztó, de kirobbanni nem tudó atmoszférában. Az Ember egyformán égi és földi lény. A Végtelen felé céltalan az út. Az Ember nem azonos a világ-

egyetemmel, mint a romantika képzelte, hanem : korlátok közé zárt paránya a Mindenségnek.

Ebből a világnézeti attitűd-ből könnyen levezethetők a Biedermeier konkrétabb megnyilvánulásai : a családiasság kultusza, a polgári, törvénybiztosította csöndes boldogság áhítozása, ami oly messzire távolította a Biedermeiert a tizennyolcadik századi Sturm und Drang-nak lázongó, családot, polgári foglalkozást a művész jagán megvető költőtípusától és a romantizmus emberiség-gyűlöletétől ; a Polgár érvényesülése a zseni, a titáni író, a költő-apostol életformáinak kiküszöbölésével ; az eszmény és valóság kibékítése ; menekülés a tündéri álomba, amelynek illúzióival szemben nem szűnik meg az élet józanul korrigáló szerepe ; visszavágyakozás a boldog gyermekkorba, amely még nem ismeri a tömkeleg csalódásait ; beolvadás a Természet harmónikus egységébe, amely nem tud a bennünk-lakozó meghasonlásról...

A zene és ének ápolása — az ideális szerelem és a családiasság, férfibarátság miliójében — nem jelentett semmiféle akciót, hiszen a zene ártatlan mulatság és megfér a kávézó, cukrászdai összejövetelek eszmevilágával. Biedermeier-motívumok még : a művészsorsnak pesszimista, de minden titanizmus nélkül való fölfogása ; a patriotizmus ápolása, ami egyébként már a romantika szférájába tartozik : emez lelkesebb, a Biedermeier szívósabb hazafi ; a szelidebb romantikával édesített, valóság-ábrázoló festészet és a leíró irodalom bensőbb kapcsolatai ; a népiesség, a genre-kép, a lokalpatriotizmus formáinak előnyomulása : a rousseau-i «természetes ember» fönnmaradásának egyformán kedvezett valamennyi irány, a romantika éppúgy, mint a Biedermeier, valamint a forradalmi-demokrata romantizmus ; az Emberiséggel szemben, melyet a Fölvilágosodás rabszolgaságból világosságra akart

hozni: filantróp érzékenység; az irodalomnak pedagógus hajlamai; édeskés almanach-poézis és emlékkönyv-líra; a szebb-lekű honleányok túltengő szerepe az irodalmi inspirációban; a lírai realizmus, amely közvetlen élményhez és konkrét helyhez kapcsolódik; a «csendélet» és a virágrege kultusza, valamint a balladai sablon; és végül mindaz, amit a nyárspolgár, a «Gartenlaube» fogalma alatt egyesíthetni, az irodalmi ízléstől, a romantika kedvelésétől egészen a hálósipkáig és a bekeretezett fali kézimunkáig...

Könyvünknek nem célja, hogy definíciókat gyártson és formulákba tömörített katedra-bölcsességet adjon. Ehelyett inkább végig akar vezetni a Biedermeier-jelenségek országán. A leszűrhető megállapítások majd útközben adódnak, szinte önkénytelenül, magukból a tényekből. Ha mégis egy mondatba akarnók sűríteni a Biedermeier lényegét, akkor ilyenformán kellene szerkeszteni ezt a mondatot, amely messze lesz attól, hogy felöleljen minden lényegest: a reál-idealizmus polgári világnézete, antikizáló és romantikus inspirációk között a maga önkifejeződését keresve, szelid lemondással menekül a politikai életből a családi kör magányába, az érzelmek és képzelmekek, a hasznos multságok és nemes időtöltések otthonába...

A biedermeier-kutatásnak célja nem a vég, a definíció, hanem a kutatás maga, vagyis a Biedermeier minden megnyilvánulásainak megismerése.

Z. B.

I.

A régi ház.

A görög kultúra legszentebb, legkifejezőbb, szintetikus alkotása a harmóniának, szimmetriának, arálynak és az örök nyugalmat megmerevítő szépségnek eszményi formatökélye: az oszlopcsarnokkal körülvett, háromszögletű oromzattal lezárt templom. A népvándorlás századai után, a román korban, a várépítés nyomul előtérbe. A gótika szellemiségén ismét a templom uralkodik és az ragadja magával, nem a nyugodt derű, hanem a nyugtalan végtelen irányában. A reneszansz palotákat és városházákat épít. A barokk heroizmus vallásossága ismét a templomokban éli ki magát, hangos boltozatok márványcsarnokait tornyosítva szerény lakóházak fölé. Az empire megint profán stílust hoz, karcsú oszlopokon nyugvó tornácokat, nemesi kúriák klasszikus egyszerűségét, svábhegyi nyaralók verandáit, Lánchidat, Alagútat, megyeházát, Nemzeti Múzeumot, püspöki könyvtárat (Pécs) és benyomul a falvakba is: még ma is vannak nádfödeles utcasoraink az alföldön, kerek-oszlopos pitvarokkal. A Biedermeier nem teremtett magának külön építészetet. Hiányzott hozzá a hivalkodó páthosz, a belső nagyratörés, az örökkévalóság gondolata. Átvette örökségképpen, amit a rokokóvá enyhült baroktól és a szigorú empiretől kapott: a régi házat, amelyben patricius nemzedékek váltották föl egymást, polgári jólétben és takarékoságban. Nincs biedermeier építészeti stílus. Az a neogótika, amit a romantikus középkor-

kultusz anakronizmusként termelt, hogy visszahozza az egykor barbárnak hitt, de most szeretettel fölfedezett és ápolt csúcsíves formákat, távol állott a biedermeier lélektől és nem is hódította meg a mindennapi életet, — a budavári Hentzi-szobor a huszadik századig mint valami furcsaság őrizte ezt a gótikus stílust — de létrehozott olyan finoman utána-érzett alakzatokat, mint a gótizált pécsi katedrális, amit, ha már egyszer fölvette ezt a kor-ruhát, barbárság volt visszaromanizálni. A biedermeier architekturális eszménye a fizikai és morális biztonságot nyújtó családi lakóház. Nem a feudális kastély, vagy valami tündérlak Magyarhonban, hanem a kisvárosi, girbe-gurba utcasorba beilleszkedő, szoros szomszédságot tartó, de önmagában zárt egységet adó polgári «ház», vagy nagyobb formában a Vendégfogadó. A viskókkal körülvett templom vagy kastély helyett ez a mindenkinek kijutó kényelmes otthon szimbolizálja a polgáriság korát, amely nem akar elkalandozni messze-túnt korszakokba életstílusért, nem óhajt újíto palotát rakni heverőhelyéül eljövendő századoknak, hanem a maga puritán fészkevel beéri. Monumentális páthosz helyett bensőség, a visszavonulás egyszerű, meghitt formái. A Biedermeier nem változtatta meg a városok külső képét, de annál melegebb szeretettel fordult a belső otthon kiépítése felé. Legerősebb vára ez a családi szentély volt. A polgári gazdagság, az anyagi biztonság tudatának házaiban, hosszú békére berendezkedő, nyugalmas emberek lakoznak, akiknek életformái végkép eltávolodtak a régi magyar emlékektől. A boldogság nem hősi pályán, hanem a barátságos, meleg szobában várja a tömkelegből menekült és az otthon az erkölcsi értékek között főhelyen áll. Irodalmi, festészeti téma lesz, amely inspirálja a művészi lelket és amelynek képében szívesen gyönyörködik a fogékony publikum. Petőfi legszebb versei azok,

amiket az otthon töltött estékről írt és még a humor sem talált kedvesebb témát magának, mint a költő szegényes lakásának szinte kérkedő kifigurázását.

A Biedermeier igazi architektúrája a belső berendezés, a bútortzat. Itt is sokat örököl, harciasabb, előkelő elődöktől. Kovácsoltvas-lámpák, görög istennőt ábrázoló márványkút az udvarban, széles barokkapu, védő-fegyvernek beillő nehéz kulccsal, kemencenagyságú kályhák, a nemesi-feudális élet vadásztrófeái, kis rácsos ablak a métervastag falban, az ablakmélyedésben dobogóval és varróasztalkával, könyöklő-párnákkal a párkányon... De a bútorok már nem a reneszansz és empire tágas termei számára készültek, hanem kisebb, egy-boltívvű szobákhoz alkalmazkodnak.

A karosszékek és díványok nem kecsességre stilizáltak, mint a rokokó és empire hideg szalonjai, hanem kényelmet nyújtanak a nagyapai, hálósipkás, pipatőrium melletti szoba-élethez. Leegyszerűsített formák, de masszív szekrények, íróasztalok, amiknek egyenes vonalai még a klasszikus ízlésben fogantak. A romantika kis kunyhóról álmodozott, hová — amott a hegynek oldalában — elhúzódhatnak a szerelmesek. A Biedermeier megelégszik a padlásszobával, ahol ablakvirágait öntözheti és a kanári énekét hallgathatja, — amint Spitzweg szelíd humorú képén látható. Előli a szegényes, bár derűt árasztó háztetők, a háttérben pompázó, merész kanyarvonallú barok templom, régi gazdagabb korok hagyatéka.

A biedermeier-ruházkodás és divat szintén a polgári józanság és természetesség jegyében áll. Az empire-ízlés görögös, ingszerű, lenge köntőssel borította a nőket, mély kivágással hangsúlyozva a kebleket, — mintha plasztikus szobrokat kellene muto-gatni a pogány meztelenség szellemében. A Biedermeier kevesebbet stilizál, visszatér a decens formákhoz és a női öltözetben a háziasságot jelképezi. A «de-

rék» visszakerül természetes helyére és — nem számítva a természetellenesen szűk csípőt, mert valahol mégis csak kell stilizálni — a ruhában a teltebb idomok is elérnek. A gyermeket még mindig úgy öltöztetik, mint a felnőtteket. A férfiak «Vatermördert», magas, hegyes keménygallért hordanak. A név állítólag onnan van, hogy valaki egyszer ölelés közben halálra sebezte a tulajdon édesapját... A praktikusabb, kevés gondozást igénylő hosszú pantalló rövid térdnadrág («culotte») helyett: a francia forradalom vívmánya, — de a csizmás-magyaros viselet is erősen tartja magát a frakk mellett. Liszt Ferenc Kriehuberral zsinóros atillában, aranyrojtos nyakendővel rajzoltatta le magát.

Persze a multtól még nem tud elszakadni a Biedermeier külső megjelenése. A tizennyolcadik század színessége még nem halaványult el. Nekünk már maskarának tűnik a huszas-harmincas évek pántlikás, színes divatja. A kor szerette is az álarcos bálokat, az udvari életnek ezt a maradványát. Messzi vagyunk még attól, hogy a férfiruha a mai praktikus formát vegye föl és színekben szürkévé tompuljon.

A rizsposos paróka, a rokokónak ez a fiatalt-öreget egyforma idősre stilizáló fejdísz, amely a férfiakat is hullámos bodrozatokkal nőiesítette — az ancien régime bukásával véglegesen a múlté lett. Ismeretes, hogy a biedermeier-romantikus kor a férfiaságot domborította ki, ebben látva az ember-eszményt. Borotvált római arcok helyett — a barok-empire udvari légkörben a világfi diplomata kiismerhetetlen érzelmeit közömbös maszk takarta — most az egyéni variációkra lehetőséget nyújtó szakáll és bajusz díszesedik a férfiakon. Huszonötéves fiatal emberek már úgy érzik magukról, hogy benne vannak a férfikor nyarában, — amint Petőfi énekelte. Ez a torzonborz vagy gondosan ápolt, dús vagy gyébrebbre nyírt szőrözet mindenképpen természetesebb, egyé-

nibb volt, mint az általánosan, elvontan emberi síma-ábrázat. És egyúttal romantikusan titokzatosabb is, mert az arc finomabb izomrezdüléseit homályba borította. Voltairenek gúnyoros bőrredőzetét, amint Houdon ábrázolta halhatatlan szobrán a nagy cinikus karakterét: egy kedélyes vagy zordon körszakáll láthatatlanná tette volna. Polgári családapaíasságot mutat a szakállas arc. Romantikus harcihoz, biedermeier komolysághoz nem is illene leányos ábrázat. Helmezy, mikor *Harc-szózatát* megírta 1823-ban a «szittyá vitézekhez» (ma is éneklük dalárdák ezt a tüzes melódiáját, de nyers szövegű indulót), szinte a nemzeti erények közé emeli a bajuszviselést.

Rajta tehát fokos- és buzogánnyal
övedzétek fel markotokat!

Rívad a tárogató, harsog a trombitaszó,
pödörjétek meg torzonborz bajszotokat!

Arról, hogy valaki leborotválja a bajuszát, szó sem lehetett. Egy német utazó 1836-ban azt írta rólunk, hogy a magyarok mellőzhetlen ékessége a bajusz. Aki bajuszát borotválja, igaz magyarnak nem is tekintetik... A bajusz — az idegenek megfigyelése szerint — szoros kapcsolatban áll nemzeti büszkeségünkkel, annyira, hogy a magyar ember «nép-romlásnak vélte, ha valaha a bajuszoknak el kellene tűnniök» (*Rajzolatok*, 340).

Hogy a Biedermeier gyöngéd leányzóit mennyire magától értetődőnek tartották a harcias bajuszt, — sőt a német utazó szerint «sohasem határozhatnák el magukat bajusztalan férfúval összekelni» — arra Császár Ferenc *Beszélyeiből* idézhetünk frappáns példát (1846, 200 és 128). A mese ugyan a közép-korban játszik, — hiszen a biedermeier-romantika szívesen szállt vissza ebbe a szerinte érzelemdús korba — de a férfiszépségnek szakállas típusát magának ismerte el a negyvenes évek olvasója:

Margit a várkertbe ment s oda szólítá Dezsőt is, hogy lantjával űzze el az újrafakadó bút szívéből. Dezső engedelmeskedve kobza húrjaiba kapott s énekelt. Dala urának sorsára vonatkozó románcot képeze (— így születik meg, a pillanat inspirációjának hatása alatt a ballada! —), amelynek végszávaiban midőn a soká nélkülözött férj megtérését festené: a közel lugasból a merengő Margit elé egy férfi lép, hosszú szakállal, szakadozott köntössel. Margit fölveté szemeit s a megjelenő férfi arcain Bánffy vonásaira ismerve: a jövő pillanatban örömsikoltással csüggött férje kebelén.

Az elveszettnek hitt férj időközben hosszúra nőtt szakálla a biedermeier író szemében nyilván nem csökkentti semmivel sem az asszony örömét. De nézünk egy másik portrét, ugyancsak Császár Ferencnél, a romantikus férfi-szépséget biedermeier íróecsettel megrajzolva (Császár Ferenc magas állású bíró volt, életformájában tagadása mindennek, ami romantikus): «Zadoch magas, daliás termetű ifjú volt, kora alig haladta meg a harmincadik évet; arcát, melyet a pusztai út és a Jordánon-túli csaták izzó napjai barnára égettek, két fekete szem tüze élénkíté, gazdag fürtözetű hajak árnyékozzák be, s piros ajkai közül és kétélű állán gyöngé csigákban omlott le a puha szakáll.» Marcona hős arc, amelyet megszelídít a békés fonadékokban puhalló szakáll... Kiss Károly az *Auróra* 1827-ik évfolyamában egy novellát közölt, amelynek egyik részletéhez illusztrációt is adott Kisfaludy Károly évkönyve. A részlet valóban érzékeny ábrázolásra kínálkozik: «Szívdobogva közeledett az ifjú az ismeretes virág-ágyak felé, hol Idának kedves mulatóhelyét tudá. Ott ült Ida elfogódva titkos érzetektől.» Ha ránézünk a rézmetszetre, első pillanatra egy idősebb dalia tűnik elénk, komor ábrázattal; balja kardján nyugszik, míg jobbkeze fokost markol. Mozdulata kissé nehézkes. Ida olyan, mint egy szentkép, ájtatosan lesütött

szemekkel, a fején apácaszerű fekete lepellel, amely alól kitetszik vastag hajfonadéka. A szívdobogva közelgő idősebb «ifjú» jobban megnézve nem is olyan koros, csak széles Kossuth-szakálla, vastag bajusza és merev nézése teszi azzá. Egy modern ötvenéves sportférfi mindenestre fiatalosabb benyomást tesz, de a biedermeier-kor a férfiúi gravitásban látta a szépségeszményt. Ezek után megértjük Jókai Mór nyilatkozatát, amely egyenesen a magyar nemzeti karakterrel azonosítja a szakállt: «Őn ti nem tudjátok azt, szakállt nem viselő népek, mit tesz az, valakinek rászánni magát, hogy a szakállát levágja. Az egy partialis temetkezés». (Breviárium, 151.) Jókai meg is őrizte haláláig a szakállát, addig a korszakig, amikor a biedermeier-romantikának már a legkésőbbi utóhullámai is elsímultak...

A női hajviselet a marcona szakállal szemben a szelídséget, a naiv bájta akarja kifejezni. A biedermeier-szépség inkább barna, mint szőke, — «Lollim barna szemöldöke», írta Berzsenyi. Telt idomok, plasztikus formák, pirosposzsgás egészség. (Van a biedermeiernek egy hervadó női típusa is, erről másutt szólnunk.) A középen elválasztott, dús, tükörsíma haj madonnaszerűen szabályos arcot foglal keretbe és a füleket eltakarva kalács-fonadékban omlik alá a két vállra, amint az 1829-es *Auróra* képen látható, amely Kisfaludy Károly *Eprész leány* című idilljéhez készült. Ez a házias, szinte falusiasan egyszerű fejdísz minél nagyobb konttlyal: egészen a huszadik század bubifrizurás divatjáig fenntartotta magát és a nőiességet, a puritán erényt szimbolizálta... Borsos József *Virágáros leány*-a is ezt a típust ábrázolja, valamivel realisabb és érzékibb megvalósulásban. A leányok szalmakalapot hordanak, de csak addig amíg férjhez nem mennek, vagyis «főkötő alá» nem jutnak.

A régi házat járva ne feledkezzünk meg a pipa-

tóriumról, amely a férfi életének egyik legfontosabb kelléke. A hosszúszerű pipából való kényelmes pőfékelés még megőrzött sokat a dohányzás keleti jellegéből: úri semmitevés, ráérő emberek foglalatoskodása a füstölő-szerszám körül, egyedüllétben is társas öröm. A pipázó ember világnézete a nyugodt, karos-székes bölcsesség, amely távoltartja magától a világ baját és mindent derűsen a bodor füstfellegek szűrőjén keresztül lát:

Éltemet ha elpipáltam,
Mennybe visznek angyalok —

amint Pató Pál jellemzi önmagát, Petőfi sugalmazására. Csathó Kálmán regényhőse, a festő Borsos József így kiált föl egy keserű percében, a biedermeier-Magyarország művészeti maradisága fölött — nem is egészen igazságosan — elmélkedve: «Miért, hogy csak az agár, meg a négy ló, meg a tajtékpipa minden, amiért lelkesedni, aminek örülni tudunk?» A napestig pipázó táblabíró oly indifferens! — írta Jókai Mór. Munkácsy Jánosnak *Rondaháti úr vagy a pipaszárnyai hosszú falu* című életképe azt ábrázolja, hogy az uraság egész nap eszik és pipál (1837).

Egy kecskeméti jogászbárról jelenti a pesti Honderű tudósítója: «A vendéglői szobákban pipafüsttől felebarátodat alig láthatád.» (1843, 213.) Vörösmarty, mikor megírta ironikus regéjét *A sors és a magyar ember* címmel (1846), Sors asszonyt jellemző magyaros elképzeléssel pőfékelő istennőnek rajzolta: «Forgószél-pipaszára Füstölt, mint a pokol.»

A pipázás hosszúlejárátú élvezet, nem ideges mívelet, mint a modern-kor cigaretta-szívása robotoló munka közben. Az öreg pipa tekintélyt ad, a cigaretta nőnek való, pelyhedző ifjúnak. A pipa ott biggyed korosabb urak ajkán, a hajnali ágyban-csibukozástól az esti, pipaszónál folytatott kártyázásig, politizálásig. Majdnem azt lehetne mondani,

hogy a pipázás és a füstfellegek hangulata : szilárd életbölcselet, — és a dolgok nyugodt szemléletét biztosítja a biedermeier-kor emberének. Gaál József *Pipadal*-ában (1836) azt a nézetét fejti ki, hogy a világ mulandóságával megbékéltet a dohány hamvadásának szemlélete. Kisfaludy Károly *Pipadal*-a (1827) ilyen megnyugvást-hozó élettársnak apostrofálja a pipát :

Gyűlöljön bár sok finnyás orr,
Édes pipám! tégedet,
Hű vitézed én mindenkor
Pártul fogom ügyedet.
Te vagy éltem kísérője,
Egészségem hőmérője,
S játszi bodor füstöddel
Búmat vígan űzöd el.

De lehet a pipa tragikus dacnak a szimboluma is, a végső kétségbeesés rezignációba-ölő fegyvere. Széchenyi, mikor eszméi bukását rajzolja maga elé esztelen vízióban, így tör ki : «Ha pedig arra kárhoztatná a magyar hont a magas hatalom, mellyel hiába küzd emberi erő, hogy maradjon kopár örökleg, akkor... gyujtsunk pipára». Itt már nem a Biedemeier derűje ragyog ránk.

Járjuk tovább a régi házat. A szalonbútorok teste-
sebbek, nagyobb kényelmet nyújtanak, mint az
empire aranyozott dísz-darabjai és merev heverői.
A lakás egyik főbútora a zongora, amely a zene-
kedvelő kor nélkülözhetetlen hangszerszáma. Kicsit
nehézkés, de sokat pótol, miután a biedermeier-
polgárság nem engedhette meg magának a luxust,
hogy házi zenekart tartson, mint a tizennyolcadik
század főurai. A vékonylábú, kecses spinét örökét
is a testes, asztalszerűen terpeszkedő zongora fog-
lalta el. Szerény igényű orkeszter-pótlék, amire még
virágokat vagy egyéb, hasznosabb tárgyakat, téa-
kannát is lehetett helyezni, alatta pedig nagyapó

örömeire bujócskázik a gyermeksereg, amint egykorú festményeken láthatjuk.

Amit nem végzett el a zongora, kipótolta a zenélőóra, amely menüettjével, gavottjaival, Mozart-dallamával egy régebbi, fínomkodóbb kor méla akkordjait varázsolta vissza. Az óra nemcsak aranykeretben élte magányos fali életét, hanem sokszor bele volt tervezve egy romantikus festmény tájképrészletébe: a várkastély tornyába applikálták vagy a kép sarkából, a felhők mögül nézett le a vízesésre, s szelíden legelésző nyájra. De a zenélő-óra sem vonhatta ki magát a koreszmék hatása alól. A festmény — a történelmi romantika szellemében — Zrínyi ki-rohanását ábrázolta és a zenét a Rákóczi-induló hangjai szolgáltatatták hozzá.

A sötétbarna vitrin az empire-görögös templomhomlokzat leegyszerűsített vázát mutatja olyan szögletes sarkokkal és könyörtelenül egyenes vonalakkal, ahogyan a nemes polgári puritánság megkívánta. Belsejében már vidámabb, színesebb, változatosabb a világ. A rokokó csecsebecséi, a chinoiseriek, teremttették meg a divatot, hogy a család zárható üvegszekrényben közszemlére tegye apró kincseit, csészéit, porcellánfiguráit, metszett poharait, kegyeles tárgyait, emlékkönyvét, amit még a múlt század végéig Középeurópában is *Souvenir*-nek címeztek... A vitrin mint bútor, a díszes kiállítású, bársonyba kötött, aranszegélyű emlékkönyv mint szobadísz tárgy és a benne lévő költemények, rajzok festmények: a művészeteknek ez a házi együttese jellemző a Biedermeierre. Egyik sem öncél, hanem közremunkál — a többivel nyájas versengésben — az otthon meghittebbé varázsolásában. A legnagyobb költők írtak emlékkönyv-verset, Goethe (*In das Stammbuch meiner lieben Enkel*), Vörösmarty, Petőfi. A divat mélyen visszanyúlik a rokokó-korba. Az emlékvers-poézis számára szinte adva voltak a ke-

reték : rövid, de velős terjedelem, valami örökbecsű életbölcseesség maxima-szerű megfogalmazása, okulás öregnek és fiatalnak, férfinak és úri hölgynek. Valósággal külön műfaj lett belőle, annyira, hogy Vörösmarty például minden konkrét megjelölés nélkül is hódolt az inspiráló formulának (*Emlékkönyvbe*):

Szólj, gondolj, tégy jót s minden szó, gondolat és tett
Tiszta tükörként fog visszamosolygani rád.

A biedermeier-filozófia moralizáló idealizmusa cseng ki ezekből az erényre buzdító költői sorokból. Isteni erény és földi menyország szintézise kap örökítést az emlékkönyv aranymondásai között :

Két jó van, mi fölött sorsnak nincs semmi hatalma :
Szorgalom és az erény. Földön az, égben ez áld.

(*G. L. emlékkönyvébe.*)

Vörösmarty, aki költészetének nemes idealizmusával és okos realizmust prédikáló egyezményes filozófiájával («a bírhatót ne add el álompénzen») benne élt a Biedermeier légkörében — bár stílusának ösztönös-zseniális nyelvteremtése és fantáziájának kozmikus szertelensége, metafizikai intuíciója, a romantikus végtelen felé ragadja őt a köznapiságokból — : Vörösmarty szerette az emléksorokat, amik sűrítve adják útravalóul vagy örökre megrögzítve a szép, jó és igaz hármasságát. Egy emberélet summája, dióhéjban, illetve fehérlepen, esetleg rózsakoszorúval szegélyezve — és a sok emléklap végül is díszítő tárgya lesz a szalonnak vagy a secrétaire titkos fiókjának kincse :

Amit vágyad kívánt,
Reményed esdve kér,
Megadták istenid
A legszebb földi bért.

Az «istenid» még empire-pogány flosculus a költői stílusban. De a nemes szerelem, mint földi mennyország, már a bibliából táplálkozó keresztény-polgári világnézet legmagasabb üdvét jelenti:

Szeretsz s szeretve vagy,
S szerelmed gondjai
Gyönyörre fejlenek,
Mint éden álmai.

Miután így az élet lényege költői elintézést nyert, most csak a záróformula hiányzik, hogy a pregnáns rövidségű sorok örökre-szóló jellege az Album vagy a *Poésies* halhatatlanságában igazolást nyerjen:

Mi jót kívánjanak
Ehhez barátaid,
Mint hogy kísérjenek
A sírig álmaid.

(*F. E. kisasszony emlékkönyvébe.*)

Az álmokra való utalásban már némi szelid ironia is megnyilvánul, mert a Biedermeier nem hitt abban, hogy az álmok fölérnek a valósággal és az isteni titkokat közvetítik, mint a romantika és a romantikus Petőfi hitte: Anyám az álmok nem hazudnak... Az emlékkönyv-formula persze prózában sokkal laposabban hangzik. Például így: «Ezt kívánja sírig szerető, hű barátnőd Eulália.» Császár Ferenc emléksora (1841) ebbe a banális típusba tartozik, csak a hexameter ad hozzá némi emelkedettséget: «Nincs szentebb kötelék, mint melyet fűze barátság.» Az emlékkönyvbeírás egészen a huszadik századig fenntartotta magát. A múlt század huszas-harmincas éveiben azonban szinte társadalmi kötelesség volt jóbarátok számára Emlékkönyvet tartani és a prezentált Emlékkönyvbe szellemes mondást, örökbeszóló verset vagy érzelmes rajzot — szív, kápolna, menyasszonyi koszorú, allegorikus táj, szimbolikus jelvények — bevezetni...

Aki önmaga, hosszas töprengés és az Album tulajdonosnőjéhez való viszonyának gondos mérlegelése után sem tudott szellemeset vagy bölcseséget kikösködni, annak rendelkezésére állottak a nagy költők szövegei, keresgélés kímélése céljából erre a célra csokrétába gyűjtve, — a német klasszikusok és a legjobb szerzők, mert hiszen a szalonok természetes nyelveként a városi polgárságnál még a németet használták. Ezekből a német gyűjteményekből magyar polgárok is tanultak szép és nagy gondolatokat a barátság, szerelem, reménység köréből, szív és ész nemesítésére. Hartleben pesti könyvtára maga is kiadott ilyenfajta német könyveket: alkalmi verseket a gyermeki szeretetről, testvéri hűségről és házastársi gyöngédségről, *Der Familiendichter* vagyis «családi verselő» címmel, egy Gärtner nevű szerzőtől (1819) és Ebersberg Stammbuchszövegeit (1844). Ugyancsak Hartleben adta ki, hét darab tizenhatodré alakú kötetkében, a *Geist deutscher Klassiker* című német antológiát, az alcímekben sejtetve, hogy a sorozat emlékkönyvbeli kiaknázásra igen alkalmas: «eine Blumenlese ihrer geistreichsten und gemütlichsten Gedanken, Maximen und Aussprüche», — ahol a «virágcsokor» és a remekírók kedélyességére való utalás különösképpen biedermeierré bélyegzi az összeválogató szándékait. A magyar nyelv lelkes hívei pedig — mindenki az volt, legfőképpen a hű németség — hamar megtalálták a magyar költők emléke-kívánczó sorait, például ezt a sokat idézett, tartalommal terhes Vörösmarty-sort: «Egész világ nem a mi birtokunk», amit megtoldhatni egy komoly szójátékkal: — «De egész világ lehet a birtokunk.»

Vörösmarty verseiből a szabadságharc-utáni olvasó kiíratott kísértetiesen tragikus sorokat is. Az emlékkönyvvers itt már kifejtődik a biedermeier-atmoszféra házi gondolatvilágából. A műfaj még a

régi, de a hang már nem fér el a bársonykötés kereteiben, és a világosi katasztrófa után a bujdosó költő egy egész országnak kiált, az emberiséghez dübörgi kétségbeesett fortissimóját :

Sötét eszmék borítják eszemet.
Szívemben istenkáromlás lakik.
Kívánságom : vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.

Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent :
Miért én éltem, az már dűlva van.

(Emlékkönyvbe, 1849.)

Petőfi, lírai inspirációjának minden pillanatban termékeny hevületével, az emlékkönyvbe-írás társadalmi szokását szintén halálos-komolyan veszi. Nem ír hideg arany-bölcseségeket, hanem a saját és az Emlékkönyv tulajdonosának sorsát valami — szinte metafizikai — megérzéssel veti papírra (1845) :

Ha e sötét betűk, amiket itt leírok,
Lennének a balsors, amely tán téged ér :
Elvetném tollamat, nem írnék, bárha lenne
Minden vonásomért egy-egy ország a bér.

Pár hét múlva Cs. E. kisasszony, vagyis Csapó Etelka halott volt. Tompa Mihály, aki szintén kultiválta az emléklapok költői divatját, saját géniuszához híven gondolatait a virágéletből veszi és a rezignáció filozófiáját prédikálja :

A tavaszra gondolj télben,
Öröm közt a bús napokra,
Szirtes úton járv merészen,
A rózsák közt óvakodva.

Ime, csak ennyi a boldogság titka : elégedj meg sorsoddal! «Borong az ég, majd megkékül». Frappánsabban kifejezve : Borura derű — amint a

biedermeier-korban megalakult Akadémiának jelgéje hirdeti...

Búbaj közt is szép az élet!
Virágért a tüskét tűrd el...
Vedd, mint sorsod közli véled,
Az édest a keserűvel!

(Júliának.)

Az emlékkönyv, mint irodalmi műfaj, szélesebb körben megtermékenyítette a magyar irodalmat. Számtalan Emlékkönyv jelent meg a nemzeti játékszínnel kapcsolatban, 1845 után. A Biedermeier igazi emléktárgya azonban az *Emlény*, amely 1837 és 1844 között évenként megjelent karácsonyi, újesztendei és névnapi ajándék gyanánt, 230—300 lapnyi terjedelemmel, — a kiadó szerint angol zsebkönyvekkel is kiállva a versenyt — acélra metszett képekkel, kizárólag szépirodalmi tartalommal, verseket, novellákat, vígjátékokat prezentálva Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Jósika Miklós, Eötvös József, Bustavi azaz Kunoss Endre, Vachott Sándor, Bezerédy Amália és mások tollából, címlapján ezzel a negédes versikével:

Két szép virága életünknek
A szerelem s a hív emlékezet:
A rózsza példaképe annak, ezt
A kised Emlény, a szép kék színű
Mutatja. — — —

Az *emlény* finomkodó nyelvújítási szó, külön alkotta magának — Kazinczy gényusa által, 1813 — a jövőbe néző, multon merengő biedermeier kor, hogy legyen hangulatos és költői szava a kék «Vergissmeinnicht» virágra, amelynek közönségesebb magyarítása a nefelejts... A virágnév aztán könyvet is jelöl és mint valami sárgult csokor őrzi a barátság és szerelem virágait. A Debreceni Fűvészkönyv javasolta parlagibb nefelejts győzött mégis, miután három éven át (1832—34) Nefelejts néven is

jelent meg szépirodalmi almanach és költemények megjelölésére is használták, miként azt a *Nefelejtskoszorú* bizonyítja, amelyet a csanádi püspök ónagyságának felszentelése ünnepére kötött az egri egyházi növendékség, 1834-ben. Persze a Biedermeier nem volna reális-józan biedermeier, ha nem engedné meg magának azt az örömet, hogy a kellemest összekösse a hasznossal, illetőleg a háziasság terére is bevigye a negédeskedést. Kilenc kötete készült a márciusi forradalom előtt a *Mezőgazdasági Nefelejtsnek*, amelynek tartalma már nem hős-regéket ad, mégcsak nem is idillt a szép juhászlányról, hanem az alábbi témák virágait: «földművelés, takarmány- és rétművelés, állattenyésztés és pincegazdaság, gyümölcs- és zöldkertészet... iparjóság és házkoromány...»

A vitrinben őrzött tárgyak között egyéb irodalmi termékek is vannak: az Almanachok, Évkönyvek, Zsebkönyvek, amiket kisalakú formájuk is alkalmassá tesz arra, hogy színes papírtokban (étui) vagy selyemkötésben ajándéktárgyak legyenek, kiváltképen úri hölgyek számára. Császár Ferenc egyik beszélyében (1846) van egy érzelmes jelenet: «estebéd után Vilma egy habselyem külsejű könyvet vőn elő». A könyvben a történet hőse az 1840-i *Emlényre* ismer...

A nagy folio-kötetek, a rideg Corpus Jurisok a férfiszoba polcain porosodnak; a zongorán vagy a női secrétaire belső polcain azonban a gyémántkiadások, harminckettedrét-könyvecskék élük ápolják életüket. A «családok költője», Béranger ilyen muffba rejthető alakban kívánt halhatatlanná lenni. A százával megjelent francia és német almanachok (*L'Anacréon des dames*, *Vergissmeinnicht*) szintén ilyen imakönyv-formát öltöttek és a pesti Heckenast még a hatvanas években is kiadott *Magyar remekírók gyémánt kiadásban* és *Irodalmi Kincstár* címen két

ilyen sorozatot. Az utóbbinak egyik drágaköve a *Magyar Balladák könyve* Arany János miniatűr-arcképével.

Még egy pillantás a régi ház levendulás illatú szobáinak falára : a Schattenriss vagy árnykép, a rokokó arckép-ábrázolási módja, a még divatos, csontkeretes émail-portrék és a daguerrotipia, a fényképezés első «tökéletesített» acéllemezei elborították a szalon falait : családi galériát adtak kisiben, polgári szerénységgel, pótlásul a heroikus-gáláns-nemesi századok büszke festményeiért, amik az őseket hivalkodtatták büszke fejtartással és királyi pózban. A silhouette és a fénylemez már a pillanatot, a jelen esetleges mozdulatát vagy az arcél adottságát örökíti meg, nem pedig a karaktert kifejező arcvonások szintézisét. A valónak égi mását élénk varázsoló ecset helyébe az ügyeskedő olló lépett, amely már csak a valóság körvonalait tudja ellesni, az ollót pedig felváltja az emberi kéztől független gép, a lencse és — a humanizmus korában még mágikus titkokat sejtető — camera obscura.

A régi ház «házi» szöttesei, kézipara, horgolt kendői, kötött harisnyái helyébe a század közepén a lelketlen gyáripár lép. Madách londoni jelenete, amely a márciuselőtti polgári idill romjain az osztályok harcát mutatja be...

II.

Társalkodó és Hölgyfutár.

A napoleoni háborúk és a szabadságharc között elhelyezkedő biedermeier-világ hőskora volt a magyarországi polgári társas életnek, amely a maga világába kezdi vonni a vidéki honorácior és gentry társadalmat is. A Biedermeier a városiasodás formáit terebélyesíti szét az országban... Az első városi szalonok — a régi udvari élet, az arisztokrata irodalomkedvelő és művészetpártoló paloták modern és halovány pótlékai — megnyitják ajtaikat a kávézó-kuglófevő dámák és a házasulandó arszlánok számára. A biedermeier-szerelmek nem havasok tetején, sportszállodák körül, nem a week-end-telep csónakházában szövődnek, hanem a nagymama jelenlétében, rádió-tánc helyett a fortepiano és dal kíséret hangjainál. A novellahős «olvadásig illetődött lelkére bájerővel rezegtek a szeráfhangok», miközben nézi «a rózsaaajkat, melyről az ének, az ő éneke, ömledez s az alabástromkezet, mely a boldog fortepianon sikamolva belőle oly édes zengzetet varázsol». A hős ilyenkor «szokás szerint úszni kezdett az elragadtatás kéjhabjain...» (*Rajzolatok* 1836, 59.)

A 'társ' régi szláv jövevényszóból a nyelvújítás csinálta a 'társalogni' igét a 'konverzáció' magyarosítására (1845). Berzsenyi csak a 'társalkodás'-t ismerte, de maga is hirdette a társas élet szükségét :

Rendeltetésünk nem magányos élet
S örök komolyság és elmélkedés,
Hanem barátság és társalkodás.

(*Vitkovics Mihályhoz, 1815.*)

A Murányi Vénusz is még 'társalkodott' a harcias Mars istennel, de ez heroikus-barok gesztus és élet-társulás, nem pedig beszélgető társaság-kultusz volt a szerelmes várúrnő részéről. A tizenkilencedik századi polgár «társalog» és hasznos tagja a társadalomnak, ami szintén új szó... A társas összejöveteleknek van valami páthossza és ünnepélyes jellege. Az akkor létesült parkokat társalgási kerteknek nevezték... Széchenyi a kaszinóalapítást nemzeti fontosságú ügyként propagálja. Irodalmi szalonok keletkeznek, különleges célokkal: Beleznayék a női műveltség emelését propagálják, Vitkovits házában történelmi-politikai kérdésekről folyik a vita, Kulcsár Istvánnál a nemzeti eszme dominál, Bártfayné szalonjában költészet, hazafiság, barátság a beszélgetés tárgya. A családi és nyilvános összejövetelekről a sajtó magasztaló szuperlatívusokban emlékezik meg. A társaság nemes érzelmű, a hölgyek koszorút alkotnak és szintén nemeskeblűek. A nemzet csinosodását, az erkölcsök finomulását várták a társalgás és szalonok divatjától. A *Honderú* nagyváradi levelezője írja (1843, 213), hogy az álarcosbálokon is «kezd végre honosulni a finomabb társalgásmód», a régebbi «kissé igen toborzós jelenetek» helyett... Az ország szeme a «társalgási teremeken» függ, ahol a Caesarok vagyis arszlánok uralkodnak, hosszú sörénnyel, illetőleg hajzattal. Petőfi szegénységében keserű iróniával arszlánnak képzei magát: «Ha kalapomnak szőre volna... Arszlánnak is beilléném» (*Ha*, 1844). A társasélet hőskorát jelzi az a tény is, hogy folyóiratok *Társalkodó* és *Hölgyfutár* címet választottak maguknak. Veszprémben *Társalgó* néven jelent meg hetilap (1847).

A társalgásnak valóban volt egy fontos nemzeti motívuma is: a magyar nyelv elterjesztése, amire éppen a pest-budai szalonokban volt nagy szükség. Jókai jegyezte föl, hogy a negyvennyolc előtti korban szinte sértés számba ment, ha valaki egy előkelő hölgyet magyarul szólított meg. Petrichevich Horváth Lázár *Az elbűjdosott vagy egy tél a fővárosban* (1836) című novellája így beszéltet egy polyglott bárónét: «Nekem Dériné cavatinája tetszik inkább... olyan zart, oly liebevoll, csak kár, hogy nem énekelte olaszul: der italienische Text ist unendlich gentil... mond Dieu! wie zerstreut... heute bin ich sehr distraite».

Szigligeti korjellemző *Szökött katonájában*, amely pedig az első igazi magyar népszínmű akart lenni, német társalgás folyik a kávéházban, francia az arisztokraták köreiben, az urhatnám szabót pedig egy szélhámos nyelvmester tóra tanítja francia helyett... A «Nyelvében él a nemzet» jelszava azért született meg, mert nem élt nyelvében a nemzet. Az *Életképek* egyenesen azzal a programmal indult meg, hogy nyelvünket «társalgásilag» is élni segítse. Legyen divat, legyen törvény a magyar társalgás! Ennek a szent célnak elérését az *Életképek* a «szende» nőktől és a «negédes» férfitől várja: negédes az a férfi, aki nyelvét szereti és a hazafias nőktől tanulja. Aztán a maga valóban negédes módján a hölgyekhez fordul az *Életképek* és a komoly témához nem illő biedermeier-szóvirágos stilusromantikával fejti ki érveit: «Kebleitek lelkesedésétől, mint gyöngyelforrás nedűjétől, fakadand tartóssá a magyar társalgás életvirága, melyből füzendő koszorúikat örömmel teendik asztalaitokra kegyelések által lelkesített íróink». Ilyen füzér akar lenni az *Életképek* (1844)... A beszélgetés, a mindennapi élet mondatainak propagálása bevonult a nemzeti cselekmények sorába.

Hogy milyen lehetett egy ilyen társas össze-
jövetel, arról képet alkothatunk magunknak a *Raj-
zolatok a társasélet és divat világából* című folyóirat
egyik novellája alapján, amelyet Ney Ferenc tollá-
ból közölt a hetenként kétszer megjelenő mondain
kiadvány.

A novella (1836 jún. 8) színesen elénk hoz egy
esti mulatságot az akkori pesti társaság életéből.
Odor, a novella egyik hőse, húgának fölgögyulta
után rávette atyját, hogy Vilma mulattatására több
kisasszonyt és néhány ismerős ifjút hívjon össze.
Ilyenkor az öregnek barátai nem maradhattak el.
Ezek szokás szerint dohányozni és kártyázni ültek
össze, az ifjú nép pedig külön mulatott. (Éppúgy,
mint manapság, azzal a különbséggel, hogy ma a
fiatalok bridzseznek, az öregek táncolnak.) Tánc
után zalogjáték kezdődött és hogy a kellemes a ne-
messel és hasznossal összeköttessék, a literatura
pártolásaképpen elhatározottatott, hogy a zálog-
kiváltó szavalni vagy valami elbeszélést mondani
tartozik. (Miként Boccaccio idejében, amikor még
minden társaságbeli úrihölgy egyúttal novella-mondó
is volt.) «Az első kiváltó, egy művelt tüzes ifjú, sza-
valásra ítélteték s Kisfaludy Sándor három legkedve-
sebb dalát szavalá azon mély érzéssel és igazsággal,
mely azt mutatá, hogy tökéletesen érti a nagy költő
szívét.» A következő zálogkiváltó Vilma, aki egy
tanulságos és korjellemző históriát mesél el. Egy
anya leányának mindenáron gazdag férjet akar
szerezni... Csak az a baj, hogy — modern nyelven
szólván — kissé lejátszott lemez ez a vígjátékba
illő Gyurkovics-motívum. «Ő azon özvegyek egyike
volt, kik piperék segedelmével még maguk is szeret-
nék kivetni az aranyhorgot, de midőn látják, hogy
már nem igen akarnak rajta kapkodni a halak, min-
den módon segítik magzatjokat a horgonyozásban...»
Ez az anya a Biedermeiernek és az örök polgári

Biedermeiernek legkevésbé szimpatikus vonását bírja: a boldogság nélküli pénzgyűjtés vágyát. Leánygyermekét arra oktatja, hogy nem kell az életet pokolnak hinni «úgynevezett» (!) vonzalmak nélkül és hogy «megéddel párosult hidegvérűség emeli az asszony trónját . . .» Lám, ő a férjét sohasem szerette és mégis (vagy éppen ezért!) úgy irányította sorsát, hogy boldog legyen. Igen, Xantippe boldog volt, — fejezi be elrettentő példázatát Vilma — de a szerencsétlen leány elhervadt nemsokára, hamuvá fonnyadt a gyöngé virág — elhervadt, mivel szíve szerint nem élhete . . . A zálogkiváltás irodalmi intermezzója után ismét tánc, keringő, körtánc következik, amit az öreg Hullámvári nyit meg egy tizenhétéves leánnyal. A társaság tíz órakor szétoszlik. A rendeséletű polgárcsaládok esti szórakozása véget ér.

Minthogy a Biedermeier állandóan tükröt tartott maga elé és gyönyörködött a saját vonásaiban, szélességében, az élet kavargásában, rengeteg dokumentum áll rendelkezésünkre a táblalábíró-kor társaséletének megismerésére. A tükör ugyan néha görbe, sőt erősen torzít, de annál jobban jellemez. Lépünk be egy vasárnapi társaságba, 1836 februárjában, a *Rajzolatok* szerkesztőjének kalauzolója mellett.

Kőváryék vasárnapi összejöveleink két csoportban gyülekeznek a vendégek: a kártyaszobában és a társalkodási szalonban. Utóbbi helyen a trónust Fényesy asszonyság foglalja el. («Asszonyság» akkor még megtisztelő cím volt.) Fényesyné arról nevezetes, hogy minden mondatában előkelő rokonságára céloz, ami erősen polgári tulajdonság: «Unoka-öcsém báró X.», vagy: «sógorom gróf Y.» Fényesyné mellett ül a külföldieskedő fiatalember, akit már egyéb helyekről jól ismerünk. (E. Phil. K., 1914, 175.) Egy tisztos öregúr meg is leckézteti az uracsot, aki semmi kultúrát nem tanult fitogtatva emlegetett

Divatkép. Honderű 1843.

utazásain. B. professzor is ott van, a régiségek szenvedélyes bűvárja. Bármiről van szó, mindenre tud idézni a klasszikusokból. Mademoiselle Amélie mosolygó szépség, leírhatatlanul kokett, igen sokat gagyog és egy kevéssé butácska. Ügylátszik nem más, mint a «das ewig Weibliche» biedermeier-kiadása... Améliennek teszi a szépet Báró Pézsmá, akit mindenki a «szép báró» néven ismer. Valósággal tudora a társaságban szereplés tudományainak. Például könyv nélkül tudja a *Mivelt és érzékeny társalkodót*, Sebők József könyvét (1832), szívrepesztően deklamál *Himfy szerelmei*-ből és a színlapot kívánatra bármikor elmondja szórul-szóra. A bárói párnak ellenlábasa Dohosy úr, aki, mint a neve is mutatja, egy a régi jó táblabírák közül, vagy, mint a pajkos fiatalság elnevezése: az ország oszlopa! Halálos ellensége minden újnak és megborxad a «szellem» szó hallatára is. Hej, az én koromban nem volt még ily romlott a fiatalság! — ez Dohosy táblabíró úrnak mindennapi sóhajtása. (A laudator temporis acti: örök emberi típus. Mindig a nagyanyai kor erkölcei voltak jobbak a jelenkorinál!) Ott van Kőváryéknál egy falusi kisasszony is, valami vidéki rokon. Annyit ért a német nyelvhez, mint a csizmadia a cukorgyártáshoz, mégis mindig németül kerepel. A megjelentek közül említsük még Fanni, Mina, Lujza és Leopoldina kisasszonyokat. Társasjáték után, amelyben báró Hősy is résztvesz, Gyurka diák azzal mulattatja a hálás vendégeket, hogy bárány, kecske, tyúk, kakas, borjú, szamár és egyéb állatok hangját remekül utánozza. A fiatalasszonyok egymás között szerelmes kalandokat és érzékeny történeteket mesélnek. Mindig az élet utánozza az irodalmat, nem megfordítva, amint az alábbi «igaz» történetből kitűnik: «A leánynak egy gyűlölt férj adaték. A menyasszony, mielőtt elutaznék férjével, egy levélke által titkos összejövetelre rendelé szerelmesét. Gyönyör és érzet

tengerében úszik a szerelmes pár. Amint így eggyé-
olvadnak a szerelem tüzétől, belép a gyűlölt férj.»
Idáig rendben van minden, a biedermeier-romantika
stílszerű példányára ismerünk a történetben. Most
jön aztán a sors és az irodalom iróniája. A mesélő
fiatalasszony elszólja magát és a fikcióból a való-
ságba siklik: «Ah! gondolhatják megütközésemet!»
Amiből kitűnt, hogy a fabula magáról a fabulistáról
szól... Az estély utolsó pontjaként Hósy báró bű-
vészi kártyamutatványokkal szórakoztatta a báj-
hölgyeket.

Németországi folyóiratokból össze lehet állítani
a német családok estéinek képét. Ilyen lehetett a
pest-budai német polgár estéje is, valamivel csalá-
diasabb és puritánabb, mint a magyar házimulat-
ságok. A családapá hosszúszerű pipából pőfékel és
poharát ürítgeti, amelyet a tisztatekintetű nagy-
leány időnkint megtölt gyöngyöző borral... A csa-
ládanya elgondolkodva köti a harisnyát, majd bol-
dogan körütekint gyermekei seregén. A ház néhány
barátja ül az asztalnál és figyelmes csöndben hall-
gatja a nagyobbik fiút, aki egy könyvből fölolvass,
érzelmes hangon deklamálva. Egy pirosképű leány
varrással foglalatoskodik. A kisebbik nővér tágra-
nyitott szemekkel bámul bátyjára, a fölolvassából
semmit sem értve. Ölében kiskutya alszik...

A szellemes társas-összejövetelek kultusza any-
nyira elterjedt a harmincas-negyvenes években, hogy
az e téren kevésbé kiműveltek részére számos
tanító könyvecske keletkezett. Grácban 1836-ban
egy zsebkönyv jelent meg *Cytherens Zaubergürtel*
címmel mint «ünnepi ék» Pest nemes asszonyai szá-
mára. Ez a «Vénusz varázsöve» a következő hasznos
ajándékokat nyújtotta: illedelmi szabályok, emlék-
könyvi versek angol, francia, spanyol, olasz, görög
és német nyelven, találós mesék, hasznos oktatás
társasjátékokra s kártyamesterségekre... Voltak

ilyenfélék magyar nyelven is. A harmincas években egy pozsonyi kiadó hozta «ajándékol a szép nem számára» azt a *Kézikönyvecskét*, «melyben társasági játékok, szép történetek és találós mesék foglaltatnak». Az arszlán úgylátszik tudományosan is készült foglalkozásának gyakorlására, a társaságban való szellemes szereplésre. Rendelkezésre állottak: a *Társalkodási csínkönyv* (1845), a *Levelező-könyv*, amely 1834 és 1871 között hét kiadást ért meg, *A finom társalgó* (1855) stb. Pest kozmopolitizmusára jellemző, hogy a Hartleben-cég kiadott franciául társalgásra oktató könyveket is a huszas-harmincas években.

Kis János szuperintendens, Berzsenyi barátja, 1798-ban lefordította báró Knigge Adolf német írónak *Az emberekkel való társalkodásról* szóló munkáját. A háromkötetes mű, amely arra tanít, hogy «miképpen kellessék minden rendbéli emberekhez magunkat úgy alkalmaztatnunk, hogy a világban boldogulhassunk», 1821-ben már harmadik kiadásban jelent meg, a pesti Trattner János Tamás betűivel...

A társasélet kimagasló eseményei a bálak, amiknek rendezésébe szintén befolyt a magyarosodás eszméje. A negyvenes évek novellahősei, akik nyilván az életet jelképezik, igen sokat báloznak és főként az álarcos vígalmakat keresik föl. Maga a *vígalom* szó is a biedermeier-korban keletkezett (1838), a Redoute 1865-ben kapta a *vigarda* nevet, amely később *vigadó*-ra csinosodott. Manapság már nem divat, hogy az írók megjárassák hősükkel a táncvígalmakat. Az *Életképek* novellahősnőjének azonban (1844, 24) igazi «eleme» a báltermi sokadalom: «Egy óra mulva csinos dominóban, melyben tavaly még az egri uracsokat bájoló, látjuk őt a fényes termeket áthullámozó tömeg közt föl és alá kalandozni, csak egyet keresvén lángszemeivel...» A férfiak,

mintha operaszínpadon mozognának, szintén a tett helyére sietnek: «Fülöp álruháért ment s nemsokára a két jóbarát a redoute-terembe lépett. Béla lengyel, Tódor pedig spanyolgrand alakjában.» Mintha az élet nem volna egyéb, mint egy nagy maskarabál, az irodalom pedig «farsangi gondolatszánkázás». Boldog idő! — mondhatnók Mikessel, régi, idilli korok pásztorjátékaira emlékezve.

A kornak szépirodalma telítve van az élet társas örömeire való utalásokkal. Kölcsény hőse a *Kárpáti kincstár*-ban «szép leány körül édeleg», «éji hangászatokat» ad a kedves ablaka alatt. Jósika Miklós *Hűtlen hív*-jében «táncra édesgető keringő hangzik, a párok szövetkeznek, légi szilfidek gyermeklábakkal lejtenek...»

Világrendítő események helyett a hetilapok hasábjait a báli krónika és a «divatcsörgettyű» tölti meg. *Élet és Literatura* akkor még karöltve jártak a *Divatlapok*-kal, a csinos lanti alakzatjátékok — madrigal, ritornell — a női fejkötők, muffkreációk társaságában érezték jól magukat: egyik művészet a másikat támogatta. A Nákó-bálon (1843) «válogatott nőfűzér s a csábító leánykák dús bokrétája» volt látható. A kaszinóbálon «a szem alig győzé bámulni a gyönyörű hölgyrajt, mely körül a fekete lepkék kéjittason zsibongának.» (Ezek a kéjittas fekete lepkék a kor précieux stílusában a frakkos férfiakat jelentik.) Mindezek után nem lep meg az újdondásznak az a természettudományi fölfedezése, hogy «télen is zöldül a virág a női kebel hófuvalma fölött.» Ragályi Szeréna deli termetét könnyű fehér ruha folyá körül — olvassuk a *Honderű*-ben (1843, 182), amely előljárt a hölgyek körüli és a széptevészet körébe tartozó témák korszerű megstilizálásában. «Bársonybul készült finom koszorú emelte ama lelkes szemek varázsit, melyekből annyira kirí az igaz szittyá ivadék.» Ez a heroikus, ősidőkre utaló jelző

olyan szelíd hajadont illetett, aki talán magyarul se tudott, de minden bizonnyal lelkes híve volt a magyarosodásnak. A nemzeti táncok ekkor jönnek divatba a pestbudai polgári körökben és a vidéki nemesség székhelyein. Kultúra és fűzértánc, patriotizmus és népiesség egyesülnek s «a haza fényre derül». A körmagyart Nyitra szépei «kellemmel és nemzeti lélekkel táncolák», kecseljes hölgyek, lélekdús barna szemek társaságában negédes vidámságú uracsok...

Egy másik tudósításból megtudjuk, hogy «gyönyörű körtánc emelé a pompás táncünnep díszét és csak reggel felé oszla szét a vidám budai ifjúság, valamint a Pestről nagy számmal áthajózott arszlansereg». A bál nemzeti jellegét emelte még a «magyaros fánkok ezer nemétől görbedő thé-asztal», aminek főleg a «báli flaneurök potrohosbjai» örültek. (A fánk már magyaros ételnek számít, pedig valamikor a német szomszédtól tanultuk, az első adat 1503-ból van rá!) A nemzeti jelleg betetőzését azonban a még újdonság-számba menő csárdás adta meg: «egy-egy pajkos csárdás apróztaték el mindkét esten.» Az optimistáknak volt igazuk, akik azt írták a reggelig vigadó «módosan vidám polgárságról», hogy ott lebeg fölöttük «a magyarosodás derengő nemtője». A negyvenes években még sok a panasz, hogy a pesti német színház tele van, a magyarban viszont tíz előadás közül hétszer üres a ház. És mégis ez a német-rác-magyar keverékségből új életre ébredő Budapest lesz a márciusi események kiindulópontja, a magyar szabadság megteremtője, az ország magyarságának szellemi tükre, a magyarság legelső társadalmi produktuma.

Pest kozmopolitizmusát nemcsak a hazai nyelvkérdés jellemezte a régi jó táblabírák korában, ahol egyébként az élőnyelveknek még a makacs latin perorálással is meg kellett küzdeniök: a külföld is

jelen volt a biedermeier-társaság formálásában. Pest-Budának egén két vezércsillag ragyogott: Bécs és Páris. Bécs franciátságában mind a két kultúra egyesült, bár a tizennyolcadik századi Bécs, francia színházával és olasz költészetével, magyar testőreivel nagyobb európai fényben ragyogott. 1843-ban még játszott egy francia színésztrupp a karinthiai kapunál. A rosszmájú *Honderű* (180) nem is mulasztja el megjegyezni róla, hogy a társaság öreges matrónákból és sorvadt hősökből áll, — amiben lehetett igazság, hiszen Páris a legjobb erőit sohasem áldozta föl az export számára. A *Honderű* egyébként maga is buzgón hozzájárult ahhoz, hogy — «Külföldi hírszelence» című rovata révén — a pestbudai polgár a párisi élet legfrissebb újdonságaiban otthonos legyen. A pesti arszlán még azt is tudta, hogy Balzac milyen sétapálcát hord: olyat, amelyben zsebkendő, fogvájó, fülpiszkáló, kefe, barkófésű helyezhető el... Scribe új darabja, Victor Hugo új regénye a pesti előkelő salonokban is szenzációt, beszédtemát jelentett. Szinte egyidejűen lüktet az élet az európai fővárosokban. Mikor a légszeszt kezdik Párisban alkalmazni utcai világításra (1843), a budai olajmécsesek még szomorúbban kezdtek pislákolni... A párisi divatra azonnal reagálnak a pesti uracsok és delnők. A figyelmes lapokból hétről-hétre megtudták, hogy a női nyak körül szalagot kell viselni vagy a frakk lehet színes is... Mi is megtudjuk, hogy az európai divat szerint öltöző uracs bársonygallérú kék frakkot viselt, fekete bugyogóval, mellénye kiszótt selyem volt (1836). A nemzeti mozgalmak erősödése mellett ezekben a külsőségekben, az életstílus kialakulásában valóságos xenománia mutatkozott a negyvenes években. Egy névtelen röpirat, amely *Pest, Egy tiszaháti magyar őszinte megjegyzései a hazafiság, utánzási kór és nevelés felett* címmel Lipcsében jelent meg (1846), jogos panaszt is emel a külföld-utánzás miatt:

«Egyesület alakult, mely Szarvason angol vadász által angol kutyákat taníttat; ezen vadász fizetése ötszörte annyi, mint a szarvasi kollégium professzoráé. Van miért költeni külföldön a hazai pénzt!» Szerencsére az angol vadászruha, amit időnként főrendű uraink hordtak, nem szállott le a biedermeier-polgárság körébe...

Pest-Buda rohamos fejlődésének és mozgalmas, sokszínű polgári életének és a polgári osztály öntudatosodásának köszönhető, hogy a nemesi ideál — a széphalmi Mester, a bihari Remete, a keszthelyi Helikon, a kemenesaljai Himfy életstílusa — helyébe a fővárosi, társaságbeli élet eszménye lépett. Az írók vidékről származnak, de Pesten fejezik be pályafutásukat. Bukolikus alaphangulatából már Berzsenyi kitör néha, hogy városi melódiákat zengjen. Vitkovics Mihályhoz írott mosolygó epistolájában (1815) arról enyeleg, hogy a verselők, Homér atyánktól fogva, falut dicsértek, ő azonban Budáról és Pestről óhajt most énekelni. A dunamenti fővárosnak már nemcsak ethnográfiai érdekessége van, hanem páthosza is:

Midőn Budának roppant bércekről
Szédülve Pestnek tornyait tekintem
S a száz hajókat rengető Dunát,
A nagy Dunának tündér kertjeit
És a habokkal küzdő szép hidat,
Melyen zsibongva egy világ tolong...

A Bölcs embert keres és rokonkebelt s nyugalma háborítatlan, még «a pesti bálban a csörtetés között» is. Rendeltetésünk nem magányos élet, hanem barátság és «társalkodás!» A harmincas években Pest már idegenforgalmi szempontból is kezd létezni. Gaál József egyik leírásában (*Út a gőzhajón*, 1836) egy német utazóval történt találkozását mondja el: az idegen rajongva beszél Pestről... «Ah Pest! Pest!

csak az a város! Két hónapot töltöttem ott, de az többet ért, mint másutt ugyanennyi esztendő.» Gaál összebarátkozik a sváb utazóval, aki végül megesküszik, hogy betöri mindekinek a fejét, aki Magyarországot gyalázni meri.

A békés, nyárspolgári, bálozó biedermeier Pest-Buda a negyvennyolcas események mozgalmaiban kibontakozott varázsfátylaiból és a heroikus páthosz körvonaláiban jelent meg a «népek hazája nagy világ» előtt. A királyért és hazáért fegyverbe siető győri nemesi insurrectiótól a hazáért, de király ellen népfölkelő szabadságharcig hosszú volt az út. Közben alakult ki a patriotizmusnak egész eszmevilága, ami ma is tartalmát teszi a magyar nacionalizmusnak és a nemzeti oktatásnak. Magyar érzés az ezeréves történelem folyamán mindig áthatotta irodalmunkat és az újkorban mindig inspirálta költőinket, de ilyen nagy, mindent betöltő és egyetlen élményévé a magyarságnak csak a szelíd biedermeier-korban lett. A «tied vagyok, tied hazám», a «magyarnak születtem» büszke élménye ezekben az évtizedekben alakult ki a magyarrálevés nagy kohéziós folyamatában. A biedermeier nyárspolgár, a pipázó maradi-nemes, a cinikus konverzációt folytató uracs máról-holnapra Európa hőse lett. Csodálatos ifjú sereg, mely nem tudni, honnan támadt. Valóban, mintha három század szülte volna... A biedermeier-álomból visszaébredt a Magyar ősei kardjának realitásaihoz és multjának, jelenkorának titkos erőiből megszületett történelmének legnagyobb csodája, a Kossuth, Görgey és Petőfi tragikus színjátéka, melyben a világszabadság látszott elbukni, hogy bukásával győzzön. A nemzetkép, amely rólunk Világos után ennek a tűzvésznek lángjainál Európában kialakult, ismét a régi hősnépnek vonásait mutatta, mely a török és kuruc időkben a Nyugat csodálatát kiérdemelte.

A biedermeier-romantika álmodta dicsőség, kis-nemzetek élethez való jogának egyetlen biztosítéka, földerült a sokszor boruló magyar égen. Az Akadémia jelszava, a *Borúra derű* valóra vált és hitet sugárzott az utána következő elborulás virrasztóinak lel-kébe.

III.

Hervadása liliomhullás volt.

A biedermeier nő-ideálnak, sőt mondhatni az örök női eszménynek Vörösmarty Mihály állított a világirodalomban legszebb emléket, mikor *Szép Ilonkát* megalkotta (1834). Hősi-romantikus miliőben játszik a középkori történet. Az ősz Peterdi háza még klasszikus motívumokon épül: jóságos agg nagyapa és bájos unokája, a gyermeki leányzó, anya nélkül, mint Chimène vagy Ofélia. (A hős anyját először Arany János faragja ki; a *János vitéz* szerelmesei még apátlan-anyátlan árvák.) A vadászlak boldogságát a nyugalom, a szenvedélyek távolléte jelenti: biedermeier elképzelés ez is. A vadász-idill, mely ártatlan lepkeűzéssel kezdődik, tragikusra fordul, mert a nyugalmi lélekállapotot megszünteti az érzelmek betörése:

...csendes a ház, ah de nincs nyugalma:
Fölveré azt szerelem hatalma.

Az elképzelt eszményi boldogság — Ilonka és a vadász házassága — a valóság kényszerén meg hiúsul: az incognito vendégről, akibe a bájos unoka naívvul beleszeretett, kiderül, hogy maga a főszege király, a nagy Corvin Mátyás, akit a diszkrét költő meg sem nevez, de azért biztosra sejteti kilétét. Arra, hogy a király feleségül vegye a szerelmi kaland hősnőjét — mint ahogy modern demokrá-

ciákban vagy régi pásztormesékben megtörténik — abban a lojális légkörben, amelyben biedermeier-életformák közt Vörösmarty élt, gondolni sem lehetett. Nem is lett volna költői megoldása a szelid tragikumot önmagában hordó témának. De talán lehetett volna Szép Ilonkának valami önkénytelen gesztussal föllépni... Harcolni az eszményi boldogságért? Egy Jókai hős vagy még inkább Victor Hugo egyik alakja talán megkísérelte volna a lehetetlent. Szép Ilonka hangtalan áldozata lesz a lemondásnak. Ebben a lemondásban van valami örök-magyar büszkeség is és «gondsujtotta» bele-törődés, amely itt szerencsésen összetalálkozik a biedermeier attitűddel:

«Jobb nekünk a Vértés vadonában,
Kis tanyánk ott nyugodalmat ad».

A lélek nyugalma a legnagyobb kincs. Többet ér a hír, gyönyör, nagyravágyás gyötrelmeinél. Még akkor is, ha lassú elmúlás az ára :

És ha láttál szépen nőtt virágot
Elhajolni belső baj miatt :
Úgy hajolt el, félvén a világot,
Szép Ilonka titkos bú alatt.
Társasága lángzó érzemények,
Kínos emlék és kihalt remények.

Az érzelem, amelynek szabad kibontakoztatására Rousseau és a fiatal Goethe fölhívta az emberiséget, a biedermeier-korban már halálos méreg, amely éppen a gyöngé ártatlanokat támadja meg :

Szép Ilonka hervad sír felé ;
Hervadása liliomhullás volt :
Ártatlanság képe s bánaté.

A költő mintha örömét lelné a beteljesületlen vágyak kirajzolásában. Fantáziáját ilyen elképzelések termékenyítik. A kistanya, ahová vissza

lehet vonulni a vágyak és teljesülések veszélyei elől, típikus víziója a biedermeier-kor emberének. A hervadás képe, a szinte önszuggesztióval bekövetkezett elmúlás pedig magasabb erkölcsi értéket nyer azáltal, hogy szimbolizálja az egyénnek egy univerzális világrendbe való — fájdalmas, de megnyugvó — beolvadását. A biedermeier-rezigzációnak egyik költői változata ez, amely seholsem termett szebben fonnyadó virágokat, mint éppen a Vörösmarty lírájában. Persze éppen Vörösmarty az, aki a biedermeier hangulatból egyszerre a legmerészebb romantika másik végletébe tud átesni. Nála — amint Szekfű Gyula írja róla *Magyar Történetében* — kispolgári életformából tört ki a kozmikus ürbe a *Vén cigány* tragikus magyar víziója...

Így lesz kozmikussá a biedermeier hervadás sablonos formulája is a zseni látomásaiban, a jelenések kísérteties dimenzióira nőtetve az igénytelen metaforát. A *Két szomszédvár* szörnyű öldökölései után Enikő szembenáll Tihamérral, akit szeret és aki az apját gyilkolta meg. (Minő halovány, élettelen a viszony ehhez képest Chimène és Rodrigue között!) Nincs próza, amellyel csak megközelítően is átírni lehetne Enikő elhalásának leírását. A temetés után, a káldori vár ijesztő magányában Tihamér rémeket lát. Belép Enikő szelleme, arcán a legszebb fiatalságnak rózsái virulnak. De csakhamar

...hamvadt a kéjtől hajnalodott arc,
S lassanként fiatal rózsái lehervadoznak.

És valahányszor az éjfélt jött, mindannyiszor ifjan és gyönyörűn Enikő tűnt fel, hogy hervadjon Tihamér előtt. Dantei fantázia kellett ennek az örök hervadásnak és ismét virulásnak megteremtéséhez. Élet és halál újraeljátszása a legnagyobb bűnhődés. Vörösmarty műhelyében az örökkévaló kör-

forgásnak boruló-derülő alakjait kovácsolják. A Biedermeyer itt «eget kér».

Kimutatható, hogy Vörösmartynak régen érelődő témája a hervadó liliomhullás, már a *Szép Ilonka* előtt. A *Hábador* hőse Csillát gyenge szép virágnak nevezi, aki «hervadozva dől» (1826). A *Pásztorleány dala* hervadó ifjúságot sirat (1831). A *Rózsa* testvére a leánykáknak: gyönyörű, de hervatag is (1833). A *Vérnász* Lenkéje gyászvirághoz hasonlítja önmagát, aki már sírhoz és halálhoz illik (1833)...

De nézzünk körül a «poetae minorum gentium» világában. A hervadó leányka szinte mitológikus alakja a szelid romantikának és a romantikára hajló Biedermeyernek. Örökségeképpen kapta ezt is: a rokokó szentimentalizmustól.

Kármán *Fannijának* tárgyát egy mondatba lehet foglalni: egy fiatal leány gyászos hervadása. Kisfaludy Sándor *Tátika* című regéből idézzük ezt a sablonos halálhírt:

Sándor este után Manci,
Ki rég hervadt testében,
Nemsokára elszendergett
A szüzesség ölében.

Romvay *Románcában* (1836) a leányka keserve halálra talál, és — miként az esti alkonyon hervadozó rózsaszál —

... hervad az árva fiú szomorún,
Míg mély sebe átviszi földi borún.

Ez a férfi-hervadás szintén gyakori betegsége a Biedermeyernek. Kunoss Endre — a szomorú Bústavi néven — önmagáról írja, hogy fonnyad, mint virág az őszi szélben (*Álom és való*, 1837). Majláth János gróf *Villi tánc* című novellájában a leányzónak mind a két — biedermeyer és romantikus — attribútuma megjelenik. Emelka emésztő betegségben

sinylódik és hervad. Halála után villi lesz belőle. Ezt már a német romantika termette... «Villinek azt a leányt hívják, aki menyasszony korában hal meg.» A kedvesét kereső Zalán éjfélkor találkozik a villikkal: «egy homályos dal, mint óhajtozásnak lebegése az epedő szerelem szárnyain áradó szellem-ajkaikról.» Zalán Emelka karjaiban hal meg...

Kisfaludy Sándor *Csobáncz* című regéjéhez az *Aurora* 1823-as évfolyama érzékeny képet közölt, a következő instrukcióval: «Itt látható ifjúsága virágában a kegyes Szűz, kit a szerelem és gonoszság oly korán sírba fektetett. Mély szomorúság fekszik szelid képén, mintha kivágyna az életből, melyből László elköltözött.» Vörösmarty Szép Ilonkájának halovány, de annál biedermeierebb utánzatát adta Kerényi Frigyes a *Lenke* című lirico-epikus verselményben (1842). Az álvadász-király minden este eljár «enyelegni negédesen» Lenkével, aki annyira fiatal, hogy a költő ártatlan kisednek nevezi. De jaj, a bú elhervasztja arcain a piros virágokat és «sírnak érlelődik» a fonnyadó virág, akiért a nagy király könnyet ejt... Vachott Sándor disztichonokban áldozott Szép Ilonka, a «hulladozó levelű liliom» emlékének. Az egykorú irodalomban szinte már stereotip közhely ez a hervadás, amely oly élénk kontrasztot alkot a barok heroinákkal, a romantika férfias, szenvedélyes amazonjaival (George Sand, Szendrey Júlia), a modern emancipációs sporthölgyekkel...

Bajza így siránkozik:

Bájid elhervadtanak
Élted hajnalán.

(*Egy leányka strján*, 1833.)

Szenvey József verseiben (*Ábrándozás*, 1833) megint fölbukkan az Emelka-név, ugyancsak a hervadás képeivel:

Emelka szép kegyes leányka volt ...

Jaj a liget kietlen, puszta hely!

Ölében a szerelmi szó elállott —

Emelka nyugszik — nyugszik, nem jön el.

Az általános hervadás még a férfiakra is áttérjed. A biedermeier negéd, a romantikus férfiassággal szemben, ilyen gyöngéd szerelmes modorra stilizálja magát, amint az *Aurora* egyik névtelenje (1834, 237) dallotta :

Véled sírok, kis nefelejts!

Hajh! én is virultam.

Én is függtem lányka keblén,

Én is elhervadtam.

A novellaírónak még több lehetősége van a «hervadása-liliomhullás» közkeletű motívumának alkalmazására. Él is a kegyetlen alkalommal, hogy az érzékeny, faggyúgyertyánál könnyező olvasót a tizennyolcéves hősnő lassú haldoklásának képeivel gyötörje: «Mint gyöngé májusi galy, levágva a tenyésző ágról, hervadozott a gyönyörű leányka jegyese távozása után... Ott ült többször a szép leány a zsámolyon, melyet távol szerelmese faragott, ott ült violaágyai között az éj késő óráiban a hold nyájas sugárinál, mint szelid éji jelenet s fonnyadó virágszálakat tűze kebelére: jelképét hervadó szívének; míg végre elhagyván ereje, ágyba hanyatlott s ezt koporsóval cserélte föl...» Császár Ferenc, aki ezeket a sorokat írta, gyöngéd nő-elképzeléseit versben is kifejezte. Polgári életfilozófiájával a női kedélyre magát a versolvasást is veszélyesnek tartja és így a saját amatőr foglalkozásának erkölcsi alapjait látszik megtagadni, a józanság és szívnyugalom morálja alapján. Ne, oh ne olvass verset, Júlia! — írja kedvesének. Minő veszedelem rejtezhetik a költők kisded játékaiban? Az erős férfit nyilván nem félti az érzelem hullámmzásaitól Császár Ferenc, de a gyöngé nő, az ártatlan virágszál!

(A biedermeier üvegház-növénynek tekintette a nőt, legalábbis az almanach-lírikusok, a szobaköltők ilyenek rajzolja az ideált.) A következő verssorban mindenesetre fölvilágosít bennünket Császár Ferenc, hogy miért nem javallja Júliának a költeményolvasást. Mert «hátha» (sajnos bizony, ez gyakran előfordul!) a költő bűt, esetleg «szűkínt» énekelne, vagy pláne «szerelmi kéjeket lehelne» versébe... Császár nem mondja, de nyilvánvaló, hogy mindezek az érzelmek veszedelmesek a polgárnő lelki nyugalma számára. A legnagyobb veszélyt azonban a harcidal jelentené. Mert ilyen is énekel a költő, Császár Ferenc bölcsen mérlegeli ezt a tyrtaios-i lehetőséget. Mi lenne a következménye annak, ha a költő megénekelné, mint hal honáért a harcok fia? Júlia epedve átérezné a küzdő harcos fájdalmát és könnyezne a haza sorsán. Ezt pedig mindenképpen el kell kerülni, mert a következménye tragikus lenne :

És a könyártól bimbóként feselne
Virágra kebled szunnyadó szerelme,
— S a nyílt virágban szűdet vesztenéd.

A biedermeier-költő nem mond le arról a fixa ideájáról — amit egyébként a rokokó-lírából örökölt —, hogy a leányka azonosítható a rózsabimbóval. Császár Ferencnek *Tihany ostroma* című rémromantikus operájában (1845) vagy, amint a szerző nevezi, komoly lantos drámájában, egy idilli jelenetben a hősszerelmes ezekkel a gyöngéd ritmus-igékkel jellemzi szerelme tárgyát :

Olyan ő, mint rózsabimbó,
Melyet esti szél fűrészt...
Mint havasló liliom
Felközelgő hajnalon.

A pécsi *Aurora* (1843), nem akarván elmaradni a pesti urak negélye mögött, több csinos és szív-

emelő dalt közölt, sőt még balladát is. Ime a szendőség-téma vidéki változata :

A lányszívnek virága
Csupán egyszer virul
S örökre — vagy ha hervad,
Örökre is lehall.

Nagy helyet foglal el a biedermeier-kor költészetében a női szépség leírása. Ez a szépség-ideál megfelel a liliom-hervadás jellegének és a rokokó óta sablonná vált naív-gyermeteg leányarc vonásainak. A Kedves természetesen a «tökéletes» szépség bájarculatát viseli. Csak a Hajnalhoz lehet őt hasonlítani. Hazucha *Utazó* című novellájában (1836) a fejedelem ilyen töredezett fölkiáltásokkal csügg mátkája tekintetén: «Te angyali lény! — ez éjszemek! — e bájoló hajfürtök! — e gyöngyházkebel!»

Biedermeier-édeskesség és nyárspolgár-heroizmus egyesülnek a *Rajzolatok* (1836, 604) egyik névtelenjének versében :

A magyar lány ép s derék,
Hogyha vonzó természetnek
Bájjal szövetkezének
A szelid kecs, lelki ék;
S hő negéddel vallja szája,
Hogy magyar föld a hazája.
Ez valódi szittya-lány —
Ebben nincs hiány!

Ugyanott (1836, 745) egy költőfi a következő szavakat használja a női szépség jellemzésére: csillagszem, bíborajk, lányajak zenéje, hófuvat lánykebel felett, bájkecs. Sujánszky *Ismeretlenhez* írt versében a kebelnek szűz havát, a tünde termetet, a rózsaajkat, az életvidító bájt emeli ki. Az elegáns Kuthy Lajos, arszlánnök kedvence, egyik lírai elmefuttatásában kijelenti, hogy «minden inger, ígézet, báj és vonzerő, mely a teremtes szebb cikkeiben egyenként létez, a hölgyben összpontosul.» Indokai a

következők: «Szép az új virág, ha épp reggelen rezgő gyönggyel telve bimbóöltönyéből a napra kilép; de mi az egy félénk nőarchoz, melyet az első társaskörbelépés elbíboroz?» Ilyen modorban következnek aztán a többi précieux szépség-részletek is: «Szép az estecillag, ha békés gyémántja az ég mélységein ragyogni fölkél: de szebb a hölgyszem, mely a részvét harmatnedűjében irgalomra hajlik.» És a trubadur Kuthy a szépséget teljes spiritualizált-ságában dicsőíti: «Szép a vadhegy élő forrása... de szebb a nőkedély, mely egy szív gazdag kútfejéből üdvével fölbuzog.» Az *Aurora* 1832-ik évfolyamában (162) olvassuk a következő spirituális-érzéki szépségleírást: «...az állgödörke, melynek ingó tűnékeny szélein a többi kecsék szemléletében elrészegült lélek andalogva tévedez... az a lelki élet, mely mindezekben mutatkozik, az a leányiség, mely ártatlanság, vágy és rejtező hévből alkotva a leány minden ereit és egész valóját átfutá...» Bajza érzékeny levélregényének (*Ottília*, 1833) hőse bevallja, hogy csak üres szavakat, holt betűket tudna produkálni, ha az ideál leírására vállalkoznék: «nincs oly szépség, melyet felül ne haladna, az a szóval ki nem fejezhető, ami az ő minden tettein, szaván, mozdulatain előmlik.» Mintha egy új neoplatonikus hullám édesítené meg a lelkeket, kissé túlságosan is biedermeier cukrozásban, ezekkel az eszményi szépségekkel. Különösen a szűzi szemérem az, mely még az írónok fantáziáját is bőbeszédűvé teszi. A pedagógus Kovács Teréz így jellemzi novellahősnőjét (Honderú, 1843, 231): «Ilda elpirult, mint a lányok szoktak. Ilda is lány volt s minden okossága, műveltsége mellett is neme kedves gyöngédségét le nem öltötte, azaz valahányszor lelke kedveltje vagy annak legközönyösebb tette is említették, mindannyiszor elpirult.» Éppen az ellentéte ez a romantikus nőtípusnak, mely az élet viharait, szen-

vedélyeit keresi és — a teljes emancipáltság, a férfival egyenrangú aktivitás jegyében, mint George Sand — a családi tűzhelyen kívül, még európai hírhedtség árán is, a korlátatlan kiélésben látja az élet célját...

A nő eszményítésében a legnagyobb és a biedermeier korlátokból messze kimagasló költők és írók járnak elől. Jósika Miklós bámulatosan gazdag és új variációkban tudja leírni hősnője szépségét a *Bájvirág* című tündérregében (1837): «Szép volt Bájvirág! Szép, mint a hajnal csillaga, mely felhőcsuklyából pillant le ezüst mosollyal. Szép, mint a fénybogár kékes világa, olvadva az új fű smaragdján. Vagy mint a harmat, ibolyakehelyben szunnyadva, szivárvány-arccal. Sötét volt haja, mint hamvát vesztett kőkény, lágy és sima, mint az árvaleány-fű pelyhei. Szemei nagyok és oly kékek, mint a lenvirág s oly galambszelidek, mint az áldás szavai. Ajkain a menny koránya hasada, melynek rubinja alól lilomgyöngysorok virradtak. Termete az angyali hölgynek karcsú, gyöngéd, légi, mégis teljes és gömbölyű volt. Lábai oly picinyek, mint egy gyermekkezecske...» Az eredmény ugyanaz, mint más íróknál: galambszelidség, gyermekded báj, mennyei szépség, angyali lilom, égi és mégis földi... De Jósika ecsetje fölülmúlja kitalálásban valamennyi kortársát. (Ezek az eszményi szépségek azóta örökre eltűntek az irodalomból!) A legszebb líra prózában, amit Jósika produkál: «Ő nem járt, ő lengett, mint májusi illat lanya szellők ölében. Ruhái oly olvadékony anyagúak voltak, mint a havas kristály folyama, simultan ömölve tagjaira s szobrozva vonalait; összenőve, vagy inkább lehelve, láthatatlan szálakból, szegély és varrás nélkül, mint a rózsa tavaszi leple.» Jósikának egy másik novellájában (*A hűtlen hív*, 1838) a hős így jellemzi fiatalon elhalt nejét: «Szép, egyszerű, de mélyen érző s

magas lelkületű s tiszta, mint az első harmat.»
 Vörösmarty Csapó Máriának, a későbbi Vahot
 Sándornénak, aki közbenjáró is volt közte és Csajághy
 Laura között, ezeket a sorokat írta (1843):

Mintha szívem húrja volnál...
 És szemednek pillantása,
 Mint az égnek megnyílása
 Kéj-teli...
 Mondj imát oh angyal értem...

A platonikusan fellengző hang Kemény Zsigmondot meg is tévesztette; tanulmányaiban így jellemzi a verset: «a leghőbb szerelemnek áradozása, ditirambikus szökelésekkel s benne a forma a tartalommal teljesen egybenőtt.» Pedig Vörösmartynál ez a vers csak a Laura-imádat egy elröppent sugára volt. Az angyali portrét többször is megfestette Vörösmarty, szemérmes ecsettel. Csákit így ábrándoztatja szerelmeséről:

Zolna, szűz szerelmem, Zolna, Zolna!
 Hol mulatsz te, szőke szép hajaddal,
 Hol mulatsz az édes ajakkal,
 Hó karoddal, téjhab vállaiddal?

(Csák, 1828)

Aztán ott van a leheletszerű pasztellszínekkel rajzolt Hedvig (1830), akiben szintén ráismerünk az eszményi szépség stereotíp vonásaira. Szép, mint a mesebeli tündérkirálykisasszony:

S im király leánya Hedvig ott ült
 Ifjúsága hajnalköntösében
 S rózsafelhők arci, szép hajának
 Gyenge fodra barna köd valának
 S minden ami kellem és gyönyör van,
 Harchban állott természetén, vonásin:
 S a szemérem diadalma rajtok...

Hattyúvállak, rózsaszáj: ezek a szavak is Vörösmarty leíró szótárából valók. A leányka gyöngye ág, de szerelme szép virág... (*Hűség.*) Nellike jó, mint

a kegyelem, gyönyörű, mint az aranyszál (*Hiba*). Vörösmarty leíró művészete a *Zalán futása* Hajnal-epizódjában kulminál. A rokokó Greuze vagyoucher földiekkel játszó finom érzékiségevel, legbájosabb aktaival vetekszik az a kép, amelyet — a régi dicsőség diadalmas háttérével oly ragyogó ellentétben — Hajna fürdéséről fest. Ez a régi festői téma, habléány és patak, Vörösmartynál nem veszít szemérmes érzékiségéből, sőt mondhatatlan üdeséget és tisztaságot nyer az ecsetvonások gyöngédsége által. Hajna szelíd kebele szebb a reggeli hónál, szebb a hattyúnál, s mint hajnal csillaga oly szép! A Szép Ilonka- és Helvila-típusnak ez a levetkőztetése a heroikus eposzi milieubén úgy hat, mintha görög szobrot szemlélnénk. Távol áll a képtől mindenfajta barokk testiség, sőt szinte hideg márvány-szépséget kapnánk, ha a költő hangja meg nem remegne a plátói lelkesültségtől.

E közben leveté lágyan szőtt lepleit, iját,
S messze kitűnt delin és pusztán a déli sugárként.
Hogy csendes Bodrogsza leszállt, még gömbölyű térde
Látszék a habból, mely azt fodorodva keríté,
S hajnalként futa gyors pirulás deli teste fehérén,
Szálla tovább, s már a hullám tele combjait éré,
Pajkosan ellebegett hajló ágyéka körül is,
S mosta sugár derekát.

A huszonnégyéves Vörösmarty lassítja a filmet,
hogy minél tovább tartson az előtte lepergő jelenet:

Megbomlott haja és szabados fürtökben omolt el
Tündöklő vállán, karján és a kerek emlőn,
Mely mint egy fakadó bimbó kipirúla középelt.

A nő eszményítésének, a hervadó ártatlanság kultuszának és az ártatlan szerelemnek másik láng-lelkű költője irodalmunkban Petőfi. Ismeretes, mennyi része van ebben Petőfi Sándornál a kordivatnak, a szerepjátszásnak, a stilizáló szenvelgésnek, a

költői széptevésnek — amely végső fokon visszavezethető az epedő trubadúrok, a haldokló petrarkizálók, a kesergő humanisták irodalmi sablonjára — kétségtől nagy szerepe van, bár Petőfi oly nagy tehetséggel színészkedik, hogy a beleélés tökéletes és szinte érzelmeket lobbant lángra: teljesen azonosul az öntudatlanul fölvetett attitűddel és a pillanat röpké impressziójából hetekig sajgó élményt teremt magának, hogy aztán — a «kél és száll a szív viharja» és a «borura-derű» elve alapján — megint helyreálljon az idilli béke-egyensúly, amit hamarosan újabb «szerelemvágy» követ, ösztönszerű keresése a költői lehetőségeknek. Legszebb példája ennek a *Cipruslombok* (1845).

Két év múlva már maga is költői ábrándnak minősíti, amit Csapó Etelkével kapcsolatban érzett. Gyulai Pál szigorú ítélete szerint az Etelke halálára írt ciklus oly fájdalom szüleménye volt, melyet úgyszólván önmagára erőltetett... Etelke szimboluma lehetne a biedermeier női eszménynek. «Szép kis szőke gyermek», alig bontakozott még ki az öntudatlan gyermekségből. És egyik napról a másikra sírba hullott, mint a lilium. Kedves, hervadt rózsaszála tizenöt tavasznak! A költőnek szent angyala, egyetlen virága, képzeletének szárnya... Gyönyörűen ragyogó csillag lett belőle a tiszta ég legtetején. Első csókját a kihűlt homlokra — rombadőlt oltár — lehelte a költő. Olyan anyagtalan, ismeretlen ez az Ideál, hogy Petőfi nem is tudja leírni, jellemezni. Tündéri fantom, éjbe tűnő látomány, szellemalak, kit teremt magának a boldogtalan. A szőke fürtök kedves gyermekének leírásához Petőfi sem tud mást alkalmazni, mint a konvencionális szókészletet, ami azonban az ő átélt fogalmazásában, kristálytisztá és egyéni mondatfűzésében, egyszerű pátozásban, mégis megszabadul minden sablontól és a nyelverteremtés erejével hat. Nagy költők titka, hogy amit

ők mondanak, az örökérvényű és tökéletes expresz-sziója a tartalomnak :

Mi szép, mi szép volt a halotti ágyon!
Mint hajnalban ha fényes hattyú száll,
Mint tiszta hó a téli rózsaszálon :
Lengett fölötte a fehér halál.

Petőfi megmaradt az eszményítő ideális szerelem attitude-jében a földi beteljesülés boldogsága közepett is. A világirodalomban nem írtak olyan dicsőítő dithirambust asszonyról, mint a *Minek nevezzelek* (1848), a fiatal házas Petőfinek ez az örökkévalóságot idéző hódolata. Szendrey Julia egy égberontott képzelet tündér leánya. A Biedermeier korlátaiból itt is a végtelenbe lendül a lángész költői inspirációja. Kozma Andor — aki fiatal korában az új lelkiség előkészítői közé tartozott és forradalmi dalokat zengett munkáskérdésről, nacionalizmusról, egyházakról és még férfikorában is szatíráival ellentéte volt mindannak, ami a megelégedett, nyájas Biedermeier fogalma alá vonható — élete alkonyán megtért a szelídebb Eszményekhez és népies-byronizáló, avult nyelven rímkrónikába szedte Petőfi életét. Az Etelka-epizódot a negyvenes évek korhű szellemében világitja meg :

Haja aranyszőke s a pehelynél lágyabb,
Nyájas üde arca szinte gyermeki ;
Sándort szüzi bája kedves mosolyának
Tündér Iluskára emlékezteti...

Közbevetőleg mondva, a János vitéz Iluskája nem egészen felel meg a hervadó liliomszál stílusának és a Biedermeier egy másik kategóriájába : a piros-pozsgás, élettől duzzadó, csókra-ölelésre termett, szorgos-munkás parasztlányok sorába tartozik...

A Biedermeier idealizáló szerelmi sablonjáról gúnyoros portrét rajzolt Szerb Antal, Magyar Irodalomtörténetében. De megindokolja állásfoglalását :

«Az ironikus hang, amit megütöttünk, talán igazságtalan lenne, ha nem lett volna Petőfi szerelemtana következményeiben olyan pusztító a magyar lírára nézve. Utána a biedermeier-szerelem költők számára kötelezővé lett. Több mint fél évszázadon keresztül csak ártatlanul volt szabad szeretni ártatlan szűzeket a magyar lírában és aki szakítani mert ezzel a költői hazugsággal, erkölcstelen volt...» A «pusztító» eredmény azonban nem az idealizáló szerelem attitude-jében mutatkozik, hanem a tehetség hiánya miatt. Ami a petőfieskedőknek nem sikerült, azt Petőfi és Vörösmarty a tökéletesség magaslatain megvalósították. És ebben olyan költők hagyományát követték, mint a platonista Balassi, az eszményi női szépség, az ideális szerelem lantosa — és a petrarkizáló Kisfaludy Sándor. Kisfaludy programszerűen kultiválta az égi szerelmet. A *Kesergő szerelem* (1801) kiadója, Péteri Takács József, így jellemzi Kisfaludy törekvését: «A magyar nyelvben is valának már több éneklői a szerelemnek; de... az ártatlan szerelemnek sem elég méltó tárgyára, sem annak festésében igaz, tiszta, eleven színekre nem találtak... Himfy Szerelmeiből azonnal kitündöklök a szűz szemérem, a fiatal természet, az állhatatos hívség...»

Az eszményi szerelemnek és a gyöngéd ártatlanságnak van egy mellékhajtása: a naiv kisleány típusa. Ismét azt kell mondanunk, hogy itt is egy magyar költő, Vörösmarty Mihály alkotta a «műfaj» legszebb darabját a világirodalomban. A *Kis leány baját* (1836) Gyulai Pál Vörösmarty legszebb naiv dalának nevezi. Naiv helyzetdalt írni: benne volt a kor levegőjében, költők és írók versengettek babérjaiért. Vörösmarty naiv kis leányának messzire visszanyúló ősei vannak. Világirodalmi típus. (Ez is mutatja, hogy a biedermeier ízlés nincs a tizenkilencedik századhoz kötve.) Megteremtőjének Sha-

kespeare-t kell tartanunk. A *Vihar* (1611) Mirandájában testesül meg legelőször az ártatlan női lélek, aki a maga izoláltságában felnőve mit sem tud a férfiakról, és akit a szerelem első érintésére zavaros érzések fognak el: «Bolond én, hogy sírok azon, aminek örülök.» (A fordító id. Szász Károly stílusa kongeniális ehhez a jelenethez.) A *Nők iskolája* Agnèsében (1662) — 1811-ben jelent meg a magyar színpadon — Molière sűrített adagban adja a naiv leány típusát. Itt már a naivság túlzásba hajtásával ér el komikus hatást a klasszikus-racionális század írója. A szerelemben való tökéletes tudatlanság a legfurcsább kijelentésekre és helyzetekbe ragadják Agnèst. A szerelem érzése Horace iránt csak homályosan ébred tudatra benne:

Ha tőle hallám, olyan édesen
Csiklandozott a szó és valami —
Nem is tudom mi — mozgott ide benn,
Hogy szint' elállott a lélekzetem.

(Nem véletlen, hogy ezt is id. Szász Károly fordította.) Amin a tizenhetedik század mosolygott: a preromantika meghatódik, a házias Biedermeier könnyet ejt. A magyar színpadon Kotzebue honosította meg a naiv szerelmes leány típusát, a *Szerelem gyermekével* Verseghy magyarításában (1792). Mikor az ártatlan Rozália, életében először, szerelemre gyulad, az író ezzel a monológgal fejezteti ki érzelmeit: «De mért vagyok én oly szomorú? Mikor senki se bántott... Micsoda hőség! Ugyan mitől lehet az, hogy az én orcám egyszerre úgy megtüzesedik? — (Pauza: sírni kezd.) — De mi bajom? (Zokogva.) Miért sírok?» Verseghy egyik regényében, a *Természetes emberben* (1808), amely Rousseau szellemében és a szentimentális Lafontaine német szövege nyomán készült, a szerelem naiv ébredéséről ezt találjuk: «Ezen éjszaka volt az első, melyet Nahida — a pária leánya, a természet ártatlan gyermeke —

nyughatatlanul töltött. Sóhajtásait hallá az atyja . . . Nem tudom, felelé Nahida, mit tartsak e sírásról? Könnyeim nem fájdalmasak. A mellett, hogy sírok, szívemet az öröm bájolja.» (30. fej.) Hasonló túlon-túl ártatlan alakja Kotzebuenak a hírhedt Gurli, aki 1794 óta népszerű lett a magyar színpadon is. Gurlit, még mielőtt tudna valamit a szerelemről, bizonytalan és magyarázhatatlan vágyakozás szállja meg. Az erdei madár megindító énekére sírni kezd, félelem és szorongás között szíve melegen ver.

A szerelem-ébredés monológja verses formában a *Kesergő szerelem* strófái között bukkan föl irodal-munkban (1801). «Szerelem-e az, avagy nem, Amit érzek keblemben? S vajon ha ez nem szerelem, Hát mi lakik szívemben! Ha jó, miért oly bánatos? Annyi kínba mért tellő? Ha rossz, mért oly kívána-tos? Mért oly édes, oly kellő?» Így folyik ez az okos-kodva-naiv önelemzés három hosszú versszakon ke-resztül, a hatodik ének elején, míg végre a költő rájön, amit az olvasó már az első szavaknál kitalált, hogy Ámor az a nagy mester, aki ezt a pszichológiai csodát művelé . . . Ámornak pedig azért hívják a mestert, mert az empire-világban nem is hívhatnák másképpen a kegyetlen Jótevőt. A fölvilágosult Ész játéka ez pogány istenhittel, vágyalomnak beillő naivkodással.

Metastasio is ezt a receptet szállította irodal-munknak. A *Lakatlan sziget* naivája a Shakespeare Mirandájával és a Dugonics *Etelka Karjelben* c. «szomorkás» színdarab Krékájával van lelki rokon-ságban. Férfit nem látva és a szerelem gyűlöletében nevelkedett föl a magányos szigeten. Természetesen az első férfiba beleszeret Szilvia. Íme a monológ, egy 1802-ből való fordításban, mint a *Kis lány baja* egyik őse : «Egek! mi sóhajtoztat így engem? Miért ver oly szaporán a szívem? Talán a félelem dobog-tatja? De hogyan örülnék, ha félnék? Nem tudom mi,

de bizonyos, hogy nem félelem, ami szökdösik most bennem.» Itt aztán Himfy ritmusára kezd monologizálni az ártatlan Szilvia :

Egy édes elmerülésben
Tébolyogva sóhajtok.
Kedvem telik ama képben,
De nyugodtan nem vagyok.

A kissé nyúlékony monológ visszalankad a prózába : «Ugyan mi történt énvelem? Ő elmegy s előttem marad mégis. Elmegy ő s én mindenütt utána vagyok gondolataimmal. Miért szaporodnak reám ennyi aggodalmak? Magam sem értem magamat.» Az érzelmek összegyűltével aztán ismét dalba szökken a zavaros próza :

Örömet érez-e szívem,
Vagy fájdalmat? nem tudom.
De ha fájdalom ez bennem,
Óh, be jó a fájdalom.

Vidít s elöl ez minden más
Indulatot lelkemben :
Egy új, de kedves dobogás
Ugrál vele keblemben.

A hang már természetes is tud lenni, de még messze az út Vörösmartyig (1835), aki fájdalmasra stilizálja a rokokó játszi-szomorkás naiváját. A biedermeier-ártatlanság Vörösmartynál már áthajol a romantika szenvedélyes hősnőinek tragikus világába. Élet, halál és szerelem végzetesen komoly színjátékká lettek, a könnyes derű elborul :

Aki engem úgy szeressen,
Élve, halva hív,
Amint én szeretni tudnék,
Nincs oly férfszív.

A biedermeier női eszményből — a «bájtelmes, elmés Szűz» kultuszából (Kisfaludy S.) — következett, hogy a nőemancipáció kívül esik ennek az életformának megnyilvánulásain. Csak első szerelem van,

amit a gyermeklányka tizennégy-tizenötéves korában kezd félig öntudatlanul érezni. A szerelmi líra csak ezt a kort ismeri. (Petőfi mézesheteinek dithirambusai forradalmi újítás és a női szemérmesség titkait szinte már veszélyezteti.) A nő sorsa itt válik szét két irányba. Csalódik, a sors kegyetlen: a leányka elhervad. Néha önmaga oka a tragédiának, mint Kunoss Endre *Elhagyatottja* (1838): kötődött, játszott a legénnyel, pártában maradt. Házasság előtti szerelem: tragédia, romantikus «bőszültség». Fáy András *Közös ház c. vígjátékában* (1838) Regina, egy «koros hölgy», így jellemzi a menyasszonyságot: «Tisztos koromban a jegyváltáskor csattant meg az első csók». Ha férjhez megy a lány, két eset lehetséges. Akarata ellenére kényszerítették a szülők-választotta férfihoz. Tomori Iduna — Jósika Miklós *A hűtlen hív* című novellájának hősnője (1843) — így adja elő élete történetét: «Atyám a gazdag Tomori gróf engem a legnagyobb függésben nevelt... Semmi akaratom nem volt s ez annyira természetté vált nálam, hogy jobb sorsot nem kívántam...» Megtörténik, hogy elrabolják a lánykát és «kéjsóvár kényúr» rabságába kerül — de ez már a zordabb romantika számlájára tartozik.

A hervadás a kényszerházasságnál is bekövetkezhetik. Sárossy Gyula *Menyasszonya* (1838) már az esküvőn «bus-ara», «búbeteg» és hervad, mert egy «dúsöreg»-hez kényszerítik... Láng Ádám németből fordított darabjában (*Vanda, krakkói hercegné*, 1836) a hősnő atyjának esküvel fogadta, hogy csak lengyelhez megy nőül; minthogy azonban egy lovagi álarcban kóborló német fejedelembe szeret, — a halált választja, hasonlóan Chateaubriand hősnőjéhez, Atalához, aki szintén egy fogadalom megszegése elől menekül a halálba... [A súlyosabb novella-esetek közé tartozik az is, mikor a leányka gyanútlanul férjhez megy, de kegyetlen férje halálba hervasztja.

Ilyen például *Ottiliának*, Bajza hősnőjének sorsa (1833): «A férj örök szidalmakkal illeté az ártatlant, ő elrejtve mind magát, mind iszonyú fájdalmait a világ elől, néma szenvedések között húzott ki őt súlyos esztendőt.» A biedermeier-hősnő némán tűr és megadással várja a tragikus véget: «Végre titkos keserve elemésztvén, lassanként elharvada s midőn házassága hatodik ősze megérkeznék, a lomb sírjára hullatá sárga leveleit.» Ottiliáról elmondhatni, hogy kora irodalmi ízlésének áldozata. Huszadik századi író nem engedné fiatalon elhervadni a házasságában csalódott asszonyt...

Legtöbbször azonban boldog-háziasszony és szorgos családanya lesz a biedermeier menyaszszonyból. Vidám gyermeksereg veszi körül és harminkétéves korában — amikor manapság még hajadon és barátnőivel sportversenyre indul — komoly nagymama. Bűnös szerelem, házasságtörés — nem a Biedermeier irodalmi fogalmai. A szabados szerelem, — Musset és George Sand — amely oly termékeny hatással volt a francia romantikus irodalomra, a magyar Biedermeiert nem inspirálhatta.

Itt tűnik ki, hogy a biedermeier-ideálok tisztult formájukban a magyarság karakterével, a huszadik század előtti magyar irodalom eszményeivel azonosíthatók. Ez ad örök értéket a magyar Biedermeier klasszikusainak. Arany szerelemtelen lírája, hőseinek erkölcsös boldogtalansága a szerelemben; Balassi, Zrínyi, Kisfaludy Sándor udvarló költészete; Petőfi házasságon-kívüliséget nem ismerő szerelmi lángolásai: mind ugyanazt az éthoszt sugározzák. Annyira, hogy szociológusok, akik nem a Biedermeier elemzéséből indulnak ki, hanem más módszerekkel a magyar író egyetemes és örök portréját akarják megrajzolni, — szintén a biedermeier-eszmények konklúziójára jutnak. Bisztray Gyula, az író helyét ke-

resve társadalmunkban, ezt az eredményt szűri le :
«A magyar író típusa legközelebb áll a szó jó értelmében vett polgár, hazafi fogalmához. A magyar író szorgalmas, lelkiismeretes, szerény, de öntudatos munkás. Törvénytisztelő. Mintabarát. A családgondolat, a családvédelem legfőbb propagátora. A lobogó vöröstollas, forradalmár Petőfi is legőszintébb emberi arcképét, legközvetlenebb megnyilatkozásait akkor adja, amikor mint gyermek, mint testvér, mint férj és mint apa mutatkozik». (Társadalomtudomány, 1939.)

IV.

Ifjú Magyar Bölcselkedő.

Az Urnak 1845-ik esztendejében az aradi farsangon a bálterem falait lelkesítő versek ékesítették. Ilyenféléket olvashattak gyorspolka vagy lassú csárdás közben a megjelent előkelő kisasszonyok és a megye reménydús arszlánjai :

A polgárnak legszebb éke :
Jog, szabadság és a béke.

Ez a versike, tánccal egybekötve és a vigalomhoz édes csöppekben adagolva pathetikus gondolatokat, igen jellemző a Biedermeier polgári világnézetére. A forradalom-kiharcolta Jog, a véren szerzett Szabadság, a fegyveres Béke : nem harci jelszók, hanem díszítő jelzők a nyugalmas világrend, a derűs jólét veszélytelen mulatóhelyein. Pedagógiai ízű jóra-nevelő memento, mint a bölcsék mondásai, az Ép-testben-ép-lélek vagy a Ki-korán-kel-aranyat-lel.

A Biedermeier képeit mutogatva föl kell vetnünk a legfőbb kérdést : milyen volt a kor középútas szelleme, a szélsőségek közötti világnézet, amely bélyegét az egész «irányzatra» reányomta? Vezérszavakul a következőkkel jellemezhetnők a biedermeier lelki-alkatot : nemes eklektizmus, amely a szép-jó-igaz csillaga alatt harmóniát keres kereszténység, spirituális epikureizmus és sztoikus észvilágrend között ; emberiség és haza egyeztetése ; rezignáció és lojalizmus, a jámbor közepszer jegyé-

ben; családiasság és filantrópia; a városi ember faluszentimentalizmusa és mérsékelt természet-kultusza.

1830-ban Imre Jánosnak, az univerzitás filozófus-professzorának tollából nagyobbacska könyv jelent meg *Az Ifjú magyar bölcselkedő* címmel. A népszerű munkát, mely a szerző filozófiájának lényegét adja, tanítványainak szánta az akkor negyvenéves Imre János, még pedig a nagyvilágba uti-könyv képpen, vagyis másszóval tanácsadóul, vezérfonalul az életben és — amint hozzáteszi a címlapon — egyúttal szeretete zálogául is, amit a kor szellemében nyilván úgy kell értenünk, hogy bölcselkedését nem csupán az Ész sugallta, hanem a jövő nemzedék sorsának meleg átérzése is.

Ez a pedagógiai célzat szintén jellemző a biedermeierre: a század első fele teremti meg a családi nevelést (Mme de Genlis, Mme Guizot, Pestalozzi, Fröbel), alapítja az első gyermekkerteket, lelencházakat. A haldokló Pestalozzi utolsó szavai: Keresések boldogságtokat a családi élet nyugalmas körében (1827). Az ifjúsági szépirodalom is — a két századdal korábbi Fénelonnak túlságosan okoskodó és eruditus *Télémaque*-ja után — most éli érzelmes virágzásának korát. A magyar szívképző, jellemnemesítő és oktató mulattató gyermekirodalom megalapítója Döbrentei Gábor volt, a biedermeierkor kellősközepén, *Pali és Miska olvasni tanul és Kis Gyula könyve* című publikációival, amiket «fürgenc fiúk és jó kisleánykák számára» készített (1829). Bezerédj Amália 1836-ban publikálja — leánya és a hon gyermekleányai számára — a *Flóri könyvét*, amelyet 1840-ben a *Földesi esték* követ, olvasókönyv a magyar ifjúság számára. Lukács Pál *Dunántúli hölgyecske* című könyvvel kedveskedett a gyermekeknek (1844). Beöthy Zsigmond *Koszorú* címen írt gyermekek számára elbeszéléseket (1837).

Szilágyi Ferenc 1843-ban megindítja az első magyar ifjúsági folyóiratot *Magyar Gyermekbarát* néven, amelyet 1851-ben Brassai Sámuel lapja követett: a *Fiatalság Barátja*. Költők gyermekekhez írnak verseket: Petőfi Arany Lacit oktatja... Cervantes *Don Quijoteja* a szabadságharc évében jelenik meg magyarul, nagyobb gyermekek számára átdolgozva.

Imre János is a családiasság, gyermeknevelés bölcsességét tanította pesti kathedráján, nagy optimizmussal és tanítványaiba lelkierőt csöpögtetve eszméi útján. Imre derülátása messze áll attól a zseniális borútól, amely a romantikus Vörösmarty gondolatait olyan sátánivá gyötri. Nem támadnak benne kétségek a bölcsek könyveinek értéke felől, nem keletkezik benne a gondolat, hogy

ledöntsük amit ezredek
Ész napvilága mellett dolgozának...

Nem viszi örületbe a bölcselkedés, a lenni-vagy-nemlenni problémája, az ész vagy nem-ész kérdése, — mint a *Csongor és Tünde* Tudósát. Ellenkezőleg: Imre János — és vele együtt a kor biedermeier lelkei — annak a szilárd meggyőződésének alapján áll, hogy «a bölcselkedés nagy igazságai az Emberiség legfőbb boldogságát eszközlik». Arany János, a békés Biedermeierből meghasonlott modernségbe áthajló kor énekese, más *epilógust* (1877) fog írni életének:

... engem titkos métely
Fölemészt: az örök kétely;
S pályám bére
Égető, mint Nessus vére.

A Biedermeiernek azonban nincs kétség útjain. Van lélek, van Isten és az ember a teremtés mérhetetlen nagy sorában igen magas helyen áll. Ismeretelméleti problémát, ontológiai bizonyítékokat föl

sem vet Imre János, mielőtt megfogalmazná a lírai tételt: «Ah, mily boldog vagyok én, hogy Istent hiszek és ismerek!» (18). Aztán megismétli azt az Istenbizonyítékot, amelyben kinyilatkoztatott kereszténység és rousseau-i természetvallás megegyeznek: «A csillagos ég az Isten ismerésére vezet» (19). Ez a «Coeli enarrant gloriam Dei» elve, a zsoltáros igéje: az egek beszélnek Isten dicsőségét és kezeinek munkáját hirdeti az égboltozat (Ps. 19, 2), — amelyen Pascal elmélkedett, a természet tökéletességeiből Istenre következtetve (580. gondolat). Rákóczi és Mikes szintén ennek a szemléletnek ihleténél dolgoztak a rodostói könyvtárszoba zárdái csöndjében és fóliánsai között, keresve az örökéletre vezető utat.

A Biedermeier azonban már e földön boldogságra vágyott. Kis János evangélikus püspököt is idézhetjük erre, aki *Eudaimonia vagy boldogul-élés mesterségére tanító közhasznú filozófia* címmel (1826) magyarra fordította Joseph Droz francia keresztény írónak *Essai sur l'art d'être heureux* (1806) című népszerű könyvét. Kecskeméti-Virág István Esztergomban kiadott egy hasonló tárgyú könyvet *A természet gyönyörű javait ártatlanul élni* címmel (1827).

A misztika extatikus Isten-ismerése felé természetesen semmiféle lehetőség nem nyílik Imre János boldogságra vezérlő kalauzában. Érzelmek helyett az Ész teszi meg legfőbb élet-irányítónak, anélkül, hogy ez nála racionalizmust, vagy valami ismeretelméleti állásfoglalást jelentene. Az ész a józan életbölcsesség választja eszményül: «Csak az Ész részesíthet engem azon lelki gyönyörűségekből, melyeket az igaz és jó szül s melyek a testi és érzéki gyönyörködéseknél végtelenül kellemetesebbek». Gyönyörködtető szép tehát az, ami jó és igaz. Ezt a trialisztikus világnézetet és irodalomfölgazást már

az empire Kazinczy ajkáról idézhetjük, aki Homeros életelvéül állítja oda a szép-jó-igaz hármas istenségét (*Kant és Homér*).

Kölcsey Ferencről is emlékezhetünk, aki annyira fontosnak tartja ezt a hármas eszményt, hogy egyik novellájában propagálja: «Szép, Jó és Való, három genius, kiket Isten utainkra kalauzul rendele. A baj csak az, hogy szemeink igen sokszor gyöngék őket megismerni, s még nagyobb, hogy igen gyakran gyötrelmet termő tövispályán vezetnek». (*Kárpáti kincstár*.) Berzsenyi fölötti emlékbeszédében pedig (1836) egyenesen a költés alapföltételének jelenti ki Kölcsey a hármas eszmét: «Költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a való életet magas szempontból vevé fel s dalát a szépnak és jónak szentelé». Hartleben Pesten német költőkből anthológiát adott ki és címül a szép-jó-igaz eszméjét választotta: *Blumen des Guten, Schönen und Wahren* (1810). Bacsányi 1837-ben írt esztétikai *Értekezései*-ben csupán a szép és jó követelményét állítja föl a poétával szemben. Festetics Károly gróf *Pannonia* című félhavi folyóirata német nyelven «für Freunde des Schönen, Guten und Wahren» készült (1819). A szép-jó-igaz jelszava közigévé lesz és benyomul a folyóiratok népszerűsítő cikkeibe. A *Honderű* kritikusa (1843, 374) úgy fogalmazza meg a költészet célját, — a kor használniakarásának szellemében, — hogy a költészet nem is cél, hanem csupán eszköz, mely által a nemzetben a szép, a jó, nemes és nagyszerű iránt fogékonyság ébresztetik. A Kisfaludy-Társaság 1843 febr. 3-án pályadíjat tűzött ki az igaz, szép és nemesítő eszmények ábrázolására: «Kívántatik egy, valamely emberi szenvedélyt előállító s az életre nézve fontos igazságokkal átszőtt tanköltemény, melyben a tárgy ne csak a külső, hanem a belső alak szépségeivel is, képzelemhez és kedélyhez szó-

lólág adatik elő». Még Deáky Zsigmondnál is, akiről alább még szólni fogunk, előbukkan a szép-jó-igaz, a Magyar Akadémiától várva ennek a nemzet-boldogító eszménynek megvalósítását (1860).

Imre János spiritualizmusa, amely szembehe-lyezkedik mindenfajta szenzualizmussal, voltaképpen a görög idealizmuson alapuló keresztény filo-zófia tételeit fogadja el: erkölcsi és megismerő lényünk alapja az Értelme. Ebből fakad az akarat szabadsága, amely a fölsimert jóra irányul és el-nyomja az «inger és baromi ösztön» testi kíváncsi-ságait... Az Értelme teszi lehetővé számunkra, hogy az érzékelhető világból, a «tünemények szűk orszá-gából» az «észlények kies tartományába» vagyis az okoskodás, a képzelet, az ideák, a metafizikai el-képzelés dimenziójába emelkedhessünk. Az intel-lektus tartományának ez a «kies» jelzője méltó nyelvi megnyilatkozása az Imre János házi bölcsel-kedésének. Kortársai, Czuczor Gergely és Fogarasi János, ilyen szótári magyarázatot adnak a «kies» szóról: «egy a ,kéjes' szóval; gyöke a kedélyre vonatkozó s a kedélynek különös kellését, tetszését jelentő ,ke'...» (A biedermeier-nyelvújítás idején az oázist kiesdének hívták!) Imre, a szentimen-tális bölcselkedő, még az Ész tájait is a kedély édeskés szavaival jellemzi és ezáltal belső páthoszá-t minden-napiságra vetkőzteti.

Az Észnek azonban a kies tartományok mutoga-tásával magasztos céljai vannak: bevezeti az Em-bert a nagy természet titkaiba, égre emeli és meg-nemesíti lelki életünket, előkészítve ilymódon ben-nünket a halhatatlanságra. Földi célja pedig az Észnek: emberszeretetre nevelni. Emberség: a sírókkal sirni, a vígakkal vigadni (61). Az ember-szeretet valóban egyik legszebb eszméje volt a mult század első felének, amikor a sztoikus filantrópia — részben a fölvilágosodás előkészítése folytán, rész-

ben a szentimentalizmus hatása alatt — másodvirágzását élte.

A *Hazai Tudósítások* 1816-os évfolyama (I, 30) magyarul közölte Chateaubriand beszédét, melyben a kiváló főrend és író az afrikai emberkereskedelem megszüntetését követeli. Emberbaráti intézményeink nagyrésze ebben a korban alakul, az emberbarát szóval együtt, amelyet először Kölcsény használ. Közkórházak, menházak létesülnek és a társadalom könnyes szemekkel áldozza garasait a nemes célokra. Nagyváradon Koldusápoló Egyesület működött. A Budai Nőegylet 1843-ban három kisdédóvót tart fenn, miután az első ilyenmű intézetet Brunswick Teréz grófnő Ausztriában megnyitotta.

Egykorú lapokból tudjuk, hogy például Kopácsi hercegprimás hatezer váltó-forintnyi alapítványt tett a pesti vakok intézetében. Atyai gondját még «ama nomádfajra» is kiterjesztette, amely «félmeztelen sátoros szabadságát oly nehezen tudja a polgáriasodás oltárára áldozatul adni». (A romantika a szabadság szimbólumát látta a cigányban, a Biedermeier polgári-békés életre akarta szelídíteni a társadalom szabadosait.) 1845-ben Zalaegerszezen nagy táncvigalmat rendeztek a kisdédóvó intézet javára. A megye lelkes hölgyei egymással versengtek, hogy «virágot hintve, virágot teremtve édenne várársolják a szeretett, de pusztá hon téreit». Hangverseny zajlott le az érchegyi szegény csehek fölségelésére is...

Kölcsény Ferenc — minden konkrét politikai vonatkozástól függetlenül és a legáltalánosabb emberieség nevében — írói föladatokat tűz ön maga elé a filantrópia köréből, mintha gyakorolni akarná magát a megoldásban és olvasóinak leckét óhajtana adni a ki nem meríthető tantárgyból. Adva van például egy szerető hitves, akit azzal vádolnak, hogy férjét házi boldogságuk zavartalan napjaiban meg-

gyilkolta (Védelem P. J. számára, 1812). A látszat ellene szól, de Kölcsy kimutatja, hogy a férj természetes halállal halt meg és az álgyilkosság bűnét a hamis tanúk vitték végbe, akiket az özvegy visszatartott kérése bérelt föl... Kölcsy arra a szilárd pszichológiai alapra építi okoskodását, hogy aki az erkölcsi világrend szerint él, — ebben az esetben a biedermeier-kor puritán családiasságában — az bűnös nem lehet. Egy másik fiktív beszédében a gyermekgyilkos leány-anyát védi (1815). Régi balladatéma ez a «Kindermörderin», a tizennyolcadik századból, Goethe is átélte a *Faust* első részében és még Adynál is fölbukkan. Kölcsy a mentséget abban találja meg, hogy az érzelmek, a kétségbeesés megszüntetik az értelem felelősségét, a tétel tehát — más fogalmazásban — azonos a kor fölfogásával, mely a két principium harmóniájában látja a legfőbb életelvet. «Az iskola minden bölcsességénél többet mond a szív mozdulata» — írja Kölcsy.

Eötvös József egész működését az emberszeretnek szentelte. A *Karthauzi* (1838) a szeretet apoteózisa: szeressük felebarátainkat, a közösséget, hogy boldogok legyünk a földön. A börtönügyet javítani kell, hirdetni a *Falu jegyzője*, mert a társadalom kivetettjei is emberiességet érdemelnek és erkölcsiségük megmenthető... A regény a legtisztább humanitást hangsúlyozza, eleve tiltakozva a túlzott filantrópia vádjá ellen. *Fogházjavítás* címen egy értekező művet is kiadott Eötvös, Lukács Móriccal társulva (1842), ezzel a szinte túlzó konklúzióval: «kötelességeink vannak azok iránt, kik ellenünk vétkeztek, kik a honi törvényt megszegék, de nem szüntek meg azért embertársaink lenni». Még az írországi szegények iránt is annyi részvéttel van, hogy külön tanulmányt írt helyzetükről: «Ki maradhatna érzéketlen ennyi fájdalom előtt? Anglia

szegényei közmondássá váltak». A zsidók emancipációjának Eötvös volt egyik előharcosa, nemcsak politikai meggyőződés, hanem érzelmi motívumok alapján is: «Ki nem ösmeri a regét Ahasvérről, az örök zsidóról... Én nem ösmerek szomorúbbat, mely inkább szívemhez hatna, mert a rege való! Az örök zsidó nem képzelet; ő él és szenved».

Fáy András *Bélteki háza* (1832) teljesen a filantróp eszmék szolgálatában áll. A regény reformemberei közül Rónapatakynak jelszava: használni embertársaink javára. Eszméi: rabok dolgozóháza, fogházak rendezése stb. Részvétet kelteni, részvétre gerjeszteni az olvasót: a biedermeier-kor íróinak szép föladata volt. Kunoss Endre az árvíz által károsult pestmegyei adózónép javára saját költségén kiadta a *Részvét gyöngyei* című könyvet (1838) az emberiség barátainak ajánlva. Ugyanekkor egy német *Denkbuch* is jelent meg, harminchat magyar író pedig a *Budapesti Árvízkönyv* öt kötetében egyesülve Heckenast Gusztáv kiadónak ad baráti ajándékot, hogy kárpótolja őt könyvraktára megsemmisüléséért. A *Karthauzi* ebben az Árvízkönyvben látott napvilágot, úgyhogy irodalmunknak ez a jeles terméke éppen a részvétnak köszönheti megjelenését... A Garay-árvák fölsegélésére 1854-ben jelent meg a *Részvét hangjai*, amelyben Győry Vilmos egy kórházi beteg naplóját írta meg, az ifjú Szily Kálmán pedig beszélyt és verset közölt... Eötvös megható költeménye, a *Megfagyott gyermek* (1833) arra inspirálta Frankenburg Adolfot, hogy édes anyanyelvünk szomorú, árva helyzetéről elmélkedve az «utcán fagytól didergő gyermek» vagyis a magyar nyelv iránt részvétet keltsen. Vajda Péter egyik exotikus novellájában az ártatlan és jószívű négerek mellett ébreszt rokonszenvet: «A fehérek — siránkozik egy néger leány — csak egymás között emberek vagy talán ott sem; mi ellenünkben is-

teneknek mutatják magukat, de nem a jóság istenének...» (*Manahor*, 1837). Ennek a politikai exotizmusnak régi gyökerei vannak és még a tizenkilencedik századi rabszolga-főlszabadításban is része van a szépirodalomnak, amint a *Tamás bátya kunyhója* (1852) világsikere és hatása mutatja. (Magyarra már 1853-ban lefordította Irinyi József.) A modern polgári új Magyarország kialakulását nemes filantrópoknak köszönhetjük. Az érzékeny elégiák csodát műveltek. Ez a humánus szentimentalizmus egész Európán végighullámszórt és olyan heroikus megmozdulásokat eredményezett, mint Byron romantikus szerepvállalása a görög szabadságharcban, — egészen a hősi haláláig. A polonofil világirodalomnak egyik legszebb terméke az *Élő szobor* fortissimója (1841), amelyet Vörösmarty maga sem tudott könnyezés nélkül olvasni és amely a magyar szabadságharc leverése után oly közeli valósággá vált... «Ember, világ, természet, nemzetek!» Kölcsey Ferenc a lengyelek ügyében nagy beszédet tartott a rendek előtt (1833). A szánakozó kebelre hivatkozik, amely «szíve mozdulatai» szerint cselekszik. Jellemző a kor rezignációs szellemére, hogy nem aktív segítséget, cselekvő beavatkozást sürget, hanem csupán arra kéri a tekintetes Rendekeket, — a kétségbeesésig kínzott emberiség, a meggyilkolt szabadság, az emberi jogok nevében — hogy «nyissák fel kebleiket a szánakozásnak s a szerencsétlenekért e kicsiny, e fáradságtalan lépést megtenni ne késsenek!»

A *Rajzolatok* külhoni tudósítója örömmel jelenti lapjának (1836, I, 216), hogy Párisban társaság alakult, mely célul vevé a «rettentő és hasztalan» halálos büntetést eltörölni...

De térjünk vissza Imre János könyvéhez, amelyet vezérfonalul választottunk a biedermeier-kor világnézetének megismerésére. Az egyoldalú intellektua-

lizmus túlhajtásai ellen óvást emel a spiritualista Imre János, igyekezve itt is teljes megegyezésre hozni az ellentéteket. Mintha azt éreznők ki bölcselőnk szavaiból, hogy a tiszta ész ridegebb világánál nem kevésbé rokonszenves előtte a réal-idealizmus életformája, amely a biedermeier polgáriság kompromisszumos világnézetét jellemzi: «Nem leszek oly balgata, hogy minden érzéki gyönyörködést megvessek és magamtól megtagadjak; érzékiségem természeti jussairól egészen le nem mondhat.» Hogy mik ezek az érzéki gyönyörködések, Imre János nem részletezi. De a kor egyik legnépszerűbb költői motívumából, a bordalnak Bérangertől Petőfig ívelő divatjából következtethetünk rá — még ha ez a borozás csak élménykereső szerepjátszás volt is, szenvedése a szabadosságnak —, hogy Bacchus bocsánatos bűneire is gondol a tudós professzor. Ez a bölcselőktől és muzsafiaktól megengedett, sőt dicsőített «érzékiség» még az olyan tiszteletes személyeket is hatalmába kerítette, mint a református lelkész Tompa Mihály, aki derekasan hódolt az anakreoni géniusznak. Ő írta, hogy a bor «búcsatákon» földi létünk győzedelmes fegyvere (*Kandalló-dal*). A bor együttjár a dallal, a dal a barátsággal és a barátság honszerelemre egyesít; víg cimborák között a bor tüze elúzi a lélek borulatát... Vörösmarty *Főti dala* mutatja, hogy a bordal inspirációja milyen mélységekre és magasságokra tudja ihletni a nagy költőket. A *Keserű pohár* (1843) az élet minden tragikumára elixirnek ajánlja a «gondold meg és igyál» elvét, kevés meggyőződéssel, de éppen annál fájóbban éreztetve a szerelemben-csalódás, a baráti hűtlenség, a honfiúi megnemértés, a sorscsapás keserűségeit: van ebben valami döbbenő rezignáció, amely az értelem elborulásával határos. Tompa is megsejtett valamit a boreszmék isteni sugalmaiból. Ilyen az a közép-

kori víziója, amely egyik — egyébként gyöngeszellemességű — versében kísérteties hatással fölbukkan: «Asztalnál ül a vén korhely, a halál» (*Levél Petőfihez*, 1844). Egy másik fölvilanása a *Borozás* közben keserű borbatemetkezése, amely ezekkel a nem éppen szószékre való igékkel végződik:

Hja! egyikünk hitvány s szerencsés,
Derék s koldul a másikunk;
Mondják, hogy majd a más világon...
De hagyjuk ezt, — inkább igyunk!
— Töltsétek meg a poharam!

Az *Elmélkedés a kancsó felett* leszáll a pesszimizmus végső kétségbeeséséig:

Hit s remények, e törött kebelnek
Mély sírjában halványan pihennek.
Szívem a sir, fejfa kín felette,
A csalódás, sírásója, tette!

A petőfieskedő — ezúttal vörösmartyaskodó — Szelestey László írt egy gyöngé *Fóti dal*-utánpótlást *Az újév első napján* címmel (1843), amelyben többek között annak a hazafias óhajának ad bormelletti kifejezést, hogy legyen áldott s egyetértő a magyar. A tizenkilencéves Vajda János, 1846-ban, hazafiúi fájdalmával menti állítólagos részegségét:

Igyunk apám s gyerünk hazafelé,
Anyánk — szűnjél velünk most pörteni.
Mi a hazáért ittuk le magunk,
Mert édes, oly édes nekünk — felejteni!
(*Sírályok*, XII.)

Ha pedig önmagában nem talál élmény-alapot a költő a borivásra, avagy túlságosan szemérmes arra, hogy borospohárral álljon olvasói elé, — könnyen segít magán, a kor élet-kiterjesztő formulájának alkalmazásával: helyzetdalt ír. Ennek az élménypótló lehetőségnek köszönhetjük a précieux Császár Ferenc *Matróz-bordalát* (1841), amely persze rosszul sikerült műnaívsággal szólaltatja meg a

tengerekre szálló hajósok érzelmeit, mikor — a biedermeier lojalizmus szellemében — azt énekelteti a nép egyszerű tengerészeivel, hogy «király, hon és a köz érdekéért» hevülnek. Egyébként az átlag-biedermeier költőnél a bordal volt az a forma, amelyben veszélytelenül kiélhette bohémkedési vágyait. A filiszter lelke mélyén ott él az óhaj, hogy kitörjön a nyárspolgáriság kereteiből. Ez az attitude úgylátszik örökéletű: ma is értéknövekedésnek hiszi a stilizált borosság állapotát az egyébként szabványos cselekményekben élő, szűkös, de biztos fizetésosztályba sorozott, korpótlékot gyűjtő kistisztviselő. Borban az igazság, a bor megoldja nyelvét a szubordináció beamtereinek.

Térjünk vissza az *Ifjú magyar bölcselkedő* eszméihez. A reál-idealizmus még vallásos igazolást is nyer Imre János gondolatvilágában. «Mért ne használhatnám azon örömöket, melyeket a bölcs és kegyes Teremtő használásra rendelt, melyek lelki munkásságomat elevenítik, erkölcsi fáradozásimat édesítik?» — kérdi Imre János ártatlan arccal. De a veszélyekkel tisztában van. Az érzéki világ szállítja külső ismereteinket (mintha mondaná, hogy a «reális» szemlélet alapján áll és nem akar kancsalul festett egekbe nézni!), de a baromi világ, az állati inger és a természeti vak ösztön ellentétben áll az Isten képére és hasonlatosságára teremtett halhatatlan lélekkel. A dualizmus tehát szilárdan fönnáll, de a lélek uralma alatt... «Egészen más érzékiesen élni, minden érzéki ingert vaktában követni, csak a testi örömeknek hódolni s a test rabjaivá lenni, mint érzékekkel élni, érzéki benyomásokat szenvedni, testi ingereket érezni s emberiesen kielégíteni» (44). Az életbölcsélet végkonklúziójába azonban belejátszik némi röstelkedés: «becsülöm érzékiséget s mindaddig őrzöm és tökéletesítem, amíg talán valaha más, sokkal finomabbal föl nem ruház-

tatom.» (A testnek ezt a jövő századokbani regényes spiritualizálódását a biedermeier költők máris előlegezték a gyöngéd nem számára, fölruházva őket anyagi termettel, lebegő járással, tündéri anyag-talan mozdulatokkal és égi szépséggel.)

A pozitív kereszténység mellett hitet tesz Imre János, elfogadva filozófiai alapul a názareti tanítást és egy mellékmondatban félbaromnak nevezve a mekkai prófétát. Ebből a kereszténységből folyik az irodalommal szemben való bizalmatlanság is. (Ismeretes az a pör, amit 1857-ben az ügyészség indított a *Madame Bovary* írója ellen, mert a regény hősnője vétkezik a hitvesi hűség ellen és keresztényietlenül öngyilkos lesz: az öngyilkosságot és a szerelem bűneit nem ismeri a Biedermeier.) Imre óvja az életbe lépő tanítványait a «mocsos tollú» költőktől és mesélőktől. Miután ijesztő képet festett a fajtalan szerelmesekről, akik a boldogtalan Vénusz rabjai és a száraz kóró sorsára jutnak, erőtlenné tesz, arcukon halálpenésszel, — az élet higiéniját így fogalmazza meg: «Szűzességedet mindaddig őrizd, míg eszed föl nem szólít, hogy párosodj s oly személyvel egyesülj, ki nemes érzete s erkölcsi jósága miatt még akkor is szeretetedet érdemelje, ha ennek mulékony külkecei — a szépség, gazdagság, fiatal tűz — idővel megszűnnek.»

Eljutottunk a Biedermeier egyik boldog kötőjébe, a családi életbe. A témát már ismerjük a költőkből. Az elegáns és nőbarát Kuthy Lajos a maga föllengző módján így fogalmazza a közkeletű igazságot: «Van egy szent kör, mely minden hölgynek fölnyílik: a családélet.» (*Honderú*, 1845, 398.) De hallgassuk meg, mit mond az erkölcsi életformának erről a koreszményéről a filantróp Eötvös József. A *Karthausi* Gusztávja (1842, 40. fej.) a nagyvilági asszonyok boldogtalanságáról elmélkedve — boldogtalanok, mert nem ismerik az egyszerű

családi kört — idilli képet fest: «Oh, miért nem lehetete neki ott születnie, hol keble szerethetett, a szerény polgári körben, melynek nyájas örömei után szíve évekig sóvárgott. Látni egy házi kört, melyre léte boldogságot áraszt; férjet, kit az egész világ gondokkal terhel, de nem annyira, hogy nevének mosolygása ne feledtetné gondjait; a zajgó gyermekesoportot, hol minden arcon annyi remény s oly nyájas emlékek mosolyganak az anya elébe; osztani kedveseinek örömeit s gondjait, vigasztalni kisdédét, ha bábja eltörött s a férjet, kit életének reménye megcsalt; túrni mosolyogva, ápolni minden szenvedést, eltagadni magától szükségeit, hogy több öröm viruljon kedveseinek útjain; gyűjteni garasonként, hogy a nehezen fölhalmozott kincs, ha ő majdan nem lesz, kedveseit boldogítsa; angyala lenni e kis mennyországnak, melyet maga alkotott; áldásként lebegni a nyugodt ház tűzhelye körül, melyet áldozatival oltárrá szentele...» A szentimentális Biedermeier és az eszményítő-konzervatív romantika minden vágyálma benne van ebben a bájos képben.

Az arisztokrata Eötvös polgári körbe vágyik, miként hőse, Ártándi Pál a budai polgárlány idilljét keresi, — a polgári Imre János «együgyű pásztori életről» ábrándozik (83), mint a rodostói filozófus, Mikes Kelemen. Az attitűd itt is évezredes, a görög pásztorköltészet óta minden klasszikus és szentimentális kor fölvetette a «mezei élet» gondolatát, amelyben «igaz Emberséget» találhatni. Legmesterkétebb művészi formában Berzsenyi fejezte ki a primitívség, a jámborság és közepszer dicséretét:

Oh ti, elrejtett kalyibák lakóji,
Régi Jámborság s te arany Közepszer!
Üljetek mellém ősi tűzhelyemre!
A ki keblében helyet ad tinéktek...
Tiszta lélekkel s meglelégedéssel
Látja csűrében keze míve bérét.

E darabos nehéz melódia mellett kisszerűnek tűnik az epigon Császár Ferencnek hősiesség-tagadó nyugalomvágya :

Nem vágy, nem! ó hidd, lelkem szélvész,
 Kétes csatára! — Bíbor nem vakít
 Engem, sem ércek s Indiák köve ;
 Vagy bajnokoknak izzadt homlokán
 Díszlő babérok bajjal nyert füzére!

(Döbrentei Gáborhoz, 1841.)

A folytatás már csak a régi téma variálása : Császár — bár nyilván maga sem hisz görögségének őszinteségében — mirtuszgallyakat kíván szende Múzsája szűz hajára és Hölgyének «hű mellén csügg gyönyörrel». Tőle senki e jogát el nem vehette... Partra száll ő is, mint nagy elődje, Berzsenyi. Kies virány várja, rózsabokor, gyöngé liliom, játszi zephyr, fülemiléknek bájoló dala az esthomályban, csűrében eleség, bortárában magános völgyének «agg aranyleve». A Biedermeier romantikus-végtelenbe-indulás helyett az élet biztonságos refugiumait kereste. Elégedjék meg a polgár «csendes magányával s arany középsorsával» — írja Imre János. Vigasztalja magát a polgár, hogy «azon nagy tettekre, melyekhez sok pénz és tekintet kívántatik, nem hivatalos» (121).

A tündérpaloták helyett pásztorfurulya mellé vágyakozáson kívül életeszménye még az Ifjú Magyar Bölcselkedőnek a zene: a hárfa vagy «gítár s hozzá egy jó énekes egy szép estén távolról hallva». A korszak a zenekultusz aranyidője volt Európában. Biedermeier szentimentalizmus és szenvedélyes romantika egyformán szerették és társaskörben művelték a zenét. Bajza József egyik levelében (1824 május) tipikus biedermeier-jelenetet örökített meg : «A holdfény ablakomon keresztül ragyog, szobám fölött lassú melódiával nyögdel egy gítár... a túl-

soron ablakában ül egy fiatal asszonyka és klavírjánál énekel; olykor kihajlik ablakába, virágit öntözni s én komplimenttel üdvözlöm.» Schubert dalainak, Beethoven szonátáinak, a kamarazeneének, a magyar népdal első kultuszának korát élik a harmincas évek. A muzsika összehozza az embereket, érzelmi szálakat sző novellahős és fogékonylelkű szende hajadon között. Ilyen társas összejövetelekről szól Toldy Ferenc Kölcey Összes Műveinek egyik jegyzetében (VIII, 1861, 235): «Alsatia férfiai, — így nevezte magát enyelegve azon kör, mely a Bártfay házában élte két évtizeden át a magyar társasélet legszebb, legnemesb symposiumait s melynek tagjai, a lelkes és kedélyes háziúrón és asszonyon kívül, Vörösmarty, Bajza, Toldy, Zádor, Helmeczy s lelke — míg élt — Kisfaludy Károly, Hébéi a Bártfayné két neveltleánykái voltak. E kört koronként, midőn Pesten megfordultak, Kazinczy, Szemere, Kölcey, Wesselényi s mások egészítették ki.» Kisfaludy Sándornak, «most élő legtiszteltebb költőink Nesztorának, hetvenedik évnapja» alkalmából a Magyar Tudós Társaság nagytermében dalünnep tartatott, Eötvös József elnöklete alatt és Garay János rendezésében. A dal a tudomány és irodalom csarnokaiba is bevonult...

Lapozzunk föl egy jelenetet Kölceynek *Kárpáti kincstár* című novellájából. «Nelli, az el nem fogult, gyermeki lélek... a fortepiano mellé ül s hősín ujjacskáit a hallgató pár öröme a kulcsokon fel s alá mozgató... Ah, mama, ez az a szép notturno, melyet a minap Erdőhegyi úrtól hallottunk... A folyvást zengő muzsikát gyönyörrel hallgatta...» Imre János biedermeierebb élvezetekkel köti össze a muzsikát: «egy lassú muzsikazaj hozzáértő hangászoktól egy kies tájékon néhány egymást szeretők-től környékezve, mely bájoló, mely felséges érzelmekre ingerlő!» Ez a majális-hangulat, amelyet ből-

cselónk az élet csúcsaira helyez, egy Leonhardi nevű multszázadi német festőnek képét juttatja eszünkbe. A háttérben szelid dombok, Campagna-szerű táj, a Biedermeier kedvenc festői témája. Az előtérben egy magaslaton, fenyőfák és sziklák védelmében, vidám kiránduló társaság, részben ingujjra vetkőzve, széles gesztusokkal, söröskorsót emelgetve. Egy poétaarcú, ábrándos fiatalember túristabotjára könyökölve a kilátás szemléletébe merül. Egy kecskeszakállas, csokornyakkendős úr — világos kabát, művészféle, bohémes külső — csinos fiatal nővel incselkedik. Egy frakkos zenebarát gitárját pengeti hozzá a kerek kóasztal mellett, — mert a Biedermeier szeret olyan regényes helyekre kirándulni, ahová a civilizáció már behatolt...

A zene birodalmából a Természetbe jutottunk. A szentimentális-kedélyes természetkultuszra, amely annyira elűt a huszadik század sportszerű, kockázatos túrisztikájától, még néhány példát idézhetünk a táblabíró-világ megnyilatkozásaiból. Egerszegen 1845-ben május-ünnepet rendeztek Deák Ferenc tiszteletére. A budapesti orvosok királyi egyesülete májusvigalmat ült a budai hegyek között. Ezek a budai hegyek, amelyek ma már szinte bent vannak Budapest belforgalmában, akkor még távoli romantikus kiránduló célokat, hosszú nyaralási remeteséget jelentettek. A *Honderű* egyik 1845-i száma (741) a kor fellengző, de lelkes stílusában jelentette a következő megörökítésre méltó tudományos és társadalmi eseményt: «A zajtalanul ugyan, de folytonos szorgalommal működő Természettudományi Társulat, tagjai megújulandók a bájdús anya földerítő kebelén, — a szép természetben, — hogy csodás titkait újabb erővel és kedvvel fürkészhessék ismét tovább, mult szombaton vidám májusünnepet rendezett Buda regényes hegyei között. És a jó anya (a természet!) szívesen látá gyermekeit, szép

Vándorcigányok.

(Nagy Ignác Magyar titkok c. művéből, 1844.)

napot deríte rájuk s zengeté barna hangászseregének (az éneklő madaraknak!) bájló énekét s ezernyi virágszirmok illatával tölté be a frissítő légfolyamot. A mulatság derekát vidám lakoma tevé, melyet derült kedv s fesztelen társalgás fűszerezte s számos áldomáspoharak érdekesítének, melyek elseje a magyarok fölséges királyáért, másodika a Társulat mélyen tisztelt pártfogójáért, István herceg őfenségéért üritteték, aztán számosak a társulat több érdemes tagjaiért. Egy hangászkar víg zenével járula a mulatók kedve derítéséhez, kik csak estve tértek ismét vissza búvárlataikhoz, a virító természet karjai közül.» Sok minden kiolvasható ebből a korjellemző egyvelegből. Mindenekelőtt a tudomány megbecsülése, amely legrokonszenvesebb sajátja a Biedermeiernek. Az Akadémia, a Nemzeti Múzeum alapítása örökre hősi érdeme marad ennek a polgári kornak, mely a múlt és a jövő szerető ápolásában és előkészítésében erején felül alkotott. A másik motívum a *Honderü* potpurrijában a szentimentális ellágyulás a Természet előtt. Hogy a Természet mint szerető anya jelenik meg, az — természetes. Ebben a korban «a természet ölni feküdni»: még nem hervadó szókép, hanem büszke elképzelés. Ami a budai hegyek regényességét illeti, — a Biedermeier igen szerény volt ezen a téren. Lármás hegyi zuhatagok, zordon Kárpátok, gigászi havasok, titokzatos erdő-rengeteg helyett megelégedett a lakkcipőben, frakkban elérhető Természet lankás bájaival, szeledebb mosolygásával, az igénytelenebb szépségek meghitt képeivel, az *erdei lak* méla derűjével. A «békés kalmárnép», mely Kerényi Frigyes szerint Árpád véres hadi népe helyett a Duna partjain él, az «erdei lak» idilljeit rajzolgatja (1845). Kerényinél:

Erdős ormok alján völgyi sík felett
Siető kis csermely kunyhóhoz vezet.

Folytatjuk Tompából :

A kis csermelyt rácsos ajtajánál
 Át sem kell röppülni a madárnak ;
 Habtalan fut, szóttalan fut, benne
 Tarka pintyek lépegetve járnak.

És a tablót befejezhetjük a Petőfi ecsetvonásaival :

Két felől virágok, mint kacér leánykák,
 Kandikálnak a víz fényes tükörébe.
 S a viráglánykákhoz jönnek az imádók,
 Égő szenvedéllyel jönnek a vadméhek...

Petőfi persze már égő szerelmet visz bele a képbe : a «korlátatlan természet vadvirágát» nem lehet a biedermeier-ízlésre korlátozni.

Az uralkodó iránti lojalizmust külön hangsúlyozza Imre János életprogrammájában. A francia forradalom utáni évtizedekben ez még probléma, állásfoglalási lelkiismeretkérdés. Az uralkodó : vagy zsarnok, akinek vére fagy (Garay) és akibe nyilat kell lőni (Wienbarg, Petőfi) ; vagy pedig népének jószágos atyja, akire hódolattal tekint az ország, és aki a polgári jogok és szabadság legfőbb őre. Chateaubriand arról panaszkodik a harmincas években, hogy divattá lett a szabadságról gúnyosan beszélni... (*Mémoires*, VI.) Ma természetes és a világrendhez hozzátartozik az uralkodó tisztelete, százévvvel ezelőtt még élménytadó érzés volt, költőket témával ihlető. Kisfaludy Sándor még az ancien régime idejéből hozta magával a királykultuszt, amit az osztrák ármádia tisztjének szívében a provençei hadifogság csak erősíthetett :

A nemzetnek teste a Nép,
 Feje annak a Király...
 A jó Király édes Atyja
 Hiv Népének...
 A hiv Magyar jó Királyát
 Tiszteli és szereti.

(*Magyar Nemzeti Ének*, 1822.)

Berzsenyi már az óda címével is kifejezi lojális érzelmeit: *Felséges királyunknak Keszthelyre várátasakor* (1824). Az *Aurora* 1834-es évfolyama (237) *Első Ferentz* címmel trónhú elmékedést közöl, amelyben az a büszke és szabadságszerető magyar érzelem is megnyilatkozik, «mely a nemzetet oly fejedelemehez köti, ki a legbecsesebb, legféltőbb kincs oltalmáról (az alkotmányról) tett kötelező fogadást és fogadását híven megtartotta.» A konkluzió pedig a világrend legteljesebb harmoniáját jelenti be: Isten a jó fejedelem hű népét áldás nélkül hagyni nem fogja. A *Honderü Mária Teréziát* mosolygó honanyának nevezi, akinek trónját «ezüsthajú honatyák nagy-szerű csapata» állja körül... Vörösmarty «örömbegő szavakkal» ódát intéz Ferdinánd királyhoz; az ősz Peterdiben a lojalizmus ősi magyar erényének állít szobrot; hideg, de gentlemanhez illő királyhimnuszt ír és főtí bordalában először a legelső magyar embert köszönti fel, — pedig abban az időben vitatkozni lehetett volna rajta, hogy valóban «magyar» ember-e a király. Nem hiába énekelte Garay, hogy

Légyen egység a királynak
S nemzetnek közötté.

(Hymnus.)

Imre János is erre az egyességre törekszik egyeztető filozófiájában: «az alattvaló nem hitetlenebb jobbagya uralkodójának, mint buzgó polgárja hazájának» (101). A rövid szentenciát meg is toldja egy lírai lépéssel: «Királyomat Isten után e földön főképpen tisztelem és szeretem, ha egyszerű patriarkai munkás életét, igazság-szeretetét, nagylelkűségét, állhatatosságát utánozom.» A király mint alattvalóinak erkölcsi és emberi mintaképe: Imre János a tizen-nyolcadik század uralkodó eszményére gondol, a IV. Henrik, Nagy Frigyes, Nagy Péter cár, II. Jó-

zsef, Corvin Matyás király körül keletkezett mon-dákra. A kornak szimbolikus hőse Grillparzer és Katona Bánk bánja : a lojalizmus tragikus hálójá-ban elbukó hazafi.

Haza és Emberiség harmóniája szintén egyik esz-méje a táblabíró-kornak. Legszentebb vallás a haza s emberiség, — fogalmazta meg klasszikus tömörség-gel Vörösmarty (1830) — amiben azonban a pozitív vallásosság nem jut kifejezésre... Császár Ferenc-nél laposan visszahangzik az ige (1841) :

Légy ember s polgár! e kettő lakja, hevítse
Kebledet, o ifjú : a haza s emberiség.

Imre János az «igazi honfíságot» akarja a «valódi világfíssággal okosan párosítani.» Ez utóbbi termé-szetesen nem azonosítható a «világfíssággal kérkedő gyalázatos hontalansággal.» A Biedermeier békét akart, a nemzetek egyességét, a polgári foglalkozá-sok szabad gyakorlását, a szorgalom jutalmát, a valuta szilárdságát, a takaréktárba helyezett tőke biztonságát, a kamatok kamatait. De van ebben az attitude-ben emberméltóság sugára is. «A nemzet-gőg, — írja Imre János (114) — mely a buta vadak-nál uralkodik, nem illik a hazájáért lángoló, de a kül-földet is becsülő emberséges Magyarhoz.» A «buta vadak» nemrég még az ősi ártatlanságot, civilizáció-nem-érintette romlottságot jelentette az irodalomban. (Ennek a fölfogásnak maradványa, hogy sok szálló-dát a *Vademberhez*, a *Szerecsenhez* címeztek a mult század elején ; Pesten még ma is van egy Szerecsen-utca.) Imre János vadakról beszél, de talán a Szentszövetségre, a «gloire» háborúira, az imperia-lizmus világmérkőzéseire gondol. Széchenyi, akinek gondolataiból a mult század első felének bibliáját állíthatjuk össze, még a Szent szövetséget is hajlandó volt azonosítani az emberiség érdekeivel : «győzött a szent szövetség az újabbkori Gigászon (Napoleon)

mert nyomása, önkénye túrhetetlen lett s a közérdek oldhatatlan kötelekkel társította a szövetségeseiket, míg végre a bálvány leromlott!» (Világ, 208.) Jókai viszont, a romantikus Jókai, nem az emberiség ellenségét, a hübriszt látta Napoleonban, hanem a «csodahőst»: «a világtörténet minden kolosszai között a legmagasabb; nem ember többé, hanem eszme, mely halhatatlan!» Eötvös József, aki neveltetését, etikai világnézetét a táblabíró-korból hozta magával, mély erkölcsi megfontoltsággal vetette papírra — fiához, Eötvös Lórándhoz intézett egyik levelében (1869) — a következő sorokat: «Úgy vagyok meggyőződve, hogy az egyénnek kötelessége az emberiség boldogításáért tőle kitelhetőleg működni, hiszem, hogy midőn egy bizonyos körben — melyet hazánknak nevezünk — embertársunk anyagi és szellemi kifejlődésén dolgozunk, tulajdonkép az egész emberi nem haladásának munkásai vagyunk.» (Irod. Közl. 1929, 451.) Haza és emberiség legtökéletesebb harmóniája nyilatkozik meg ezekben a puritán nemességű szavakban, amikre — és hozzájuk hasonlókra — a tizenkilencedik század Magyarország épülhetett.

Ha el akarnók helyezni Imre Jánosnak és kortársainak esztétikai és morális világnézetét a kor európai szellemi struktúrájában, mint legközelebbi rokonokra, a kanti alapon álló Schiller világnézetére és a francia Victor Cousin eklektikus filozófiájára gondolhatunk. Schiller az akarat uralmát hirdeti az ösztönök fölött és az Ész uralma alá helyezi az érzékiiséget, arra törekedve, hogy e kettő között harmónia létesüljön és spirituális értékek hassák át a szépeket. A szép, jó és igaz idealizmusa, amelynek hirdetőjévé Imre János szegődik, általános dogmája az empire-romantikus-biedermeier kornak. Legismertebb és legnépszerűbb propagátora ennek a hármas eszményen alapuló új világrendnek, mely szembe-

fordul a fölvilágosodás valláskritikájával és az ébredő demokrácia anyagiasságával: a francia Victor Cousin, aki 1815 és 1836 között tartotta filozófiai előadásait a párisi egyetemen. Ezekből nőtt ki a *Du Vrai, du Beau et du Bien* című könyve, mely lényegileg ugyanazt a szintézist adja, mint amivel dióhéjban Imre János kedveskedik tanítványainak. Victor Cousin, aki megérhette azt, hogy — mint a mi Eötvösünk — eszméi győzedelmét az oktatásügyi miniszter székéből is elősegíthette (1840), a filozófia történetében mint az eklektikus iskola megalapítója szerepel, aki középutat keres a metafizikátlan szenzualizmus és a német romantika ész-abszolútuma között... Van a Cousin módszerében sok józan laposság és naiv lírizmus, de szilárd erkölcsi meggyőződése alkalmassá teszi rendszerét, hogy százezrek lelki úttravalója lehessen. Mindenekelőtt a lélek és Isten létezésének, az erkölcsi felelősségnek, az örök eszményeknek elismerése és kultusza. Politikában küzdelem a demagógia és a zsarnokság ellen, hogy — forradalom és diktatúra elhárításával — a két szertelen véglet között etatizmus és polgári szabadság harmóniája viruljon. «Ne demandez qu'une liberté modérée!» — írta könyvének előszavában. Irodalomban a nemës, a rútat kerülő, derűs, egészséges irányzatok, amikből — Vörösmarty szavaival élve — emberméltóság sugárzik. Szkepszis helyett hit, világfájdalom helyett optimizmus, filozofálás helyett kereszténység. Szomorú példának idézi Cousin Fichtét, aki annyira beletemetkezett a megismerő Ész titkaiba, hogy végül csak önmagát ismerte el létezőnek. Hajótörésre, zátonyra jut az ilyen végtelenbe törő okoskodás, — hasonló sorsra, mint a Vörösmarty Tudósa. Ha a filozófia nem tud eljutni Isten létezéséhez, megszűnik filozófia lenni! Józanság, mértéktartás — prédikálja Cousin.

Milyen legyen az irodalmi mű? Egység a kom-

pozícióban, a részek harmóniája, választékos eszközök, józan mérték, igazság a jellemekben, egyszerűség az elrendezésben, ízlés, a képzelet alávetése egy magasabb Értelemnek. A zseni: a három főeszmény — a Szép, a Jó és az Igaz — megvalósítója Cousin világrendjében. Vörösmarty, a romantikus-korlát-talan zseni, az istenségnek látszó teremtmény fantázia, a démoni titkokat megsejtő Vátesz — Vörösmarty okosságra épített esztétikai fölfogása azonos a Cousin egyeztető-polgári világnézetével: «A lángész, mondják sokan, nem szorult törvényre s korlátra... A lángésznek szintén táplálatot kell vennie a kívülről álló dolgokból, kora, nemzete, köre szelleméből, ízléséből, divatjaiból s írott, nem írott, de fennálló szabályaiból azon műágnak, melyben dolgozik... Semmi undorító, szívlázító... A költészet korunkban nagyobb terjedelmet, tágasabb kört nyert s magas isteni eredetétől elszakadva, leszállott az élet érdekeihez... Idealizmus és realizmus között bölcs mérsékletet hirdet a nagy magyar költő és szavaiból az örök Biedermeier karaktere szól: «Ha a költő szem előtt tartandja, hogy a föld nem menny ugyan, de nem is egészen pokol, el fogja találni azon vegyítéket, melyet művéhez vennie kell, hogy az édeni valót-lansága által szintelen vagy erkölcsi setétsége által kísértetileg borzasztó ne legyen.» (*Dramaturgiai Lapok.*)

V.

Borúra-derű.

Amikor az Akadémia 1830-ban megalakult, jelmondatául két szót választott: *Borúra derű*. Az igének szimbolikus ábrázolása is készült. Borongós hangulatú ég clair-obscurjében klasszikusan egyénietlen táj előtt áll Hunnia istennője, akinek pajzsán olvashatók a jövőbemutató, hagyományt-rögzítő szavak. A jelkép, humanista emblémák szerepét folytatva, reákerült az Akadémia kiadványaira, hirdeti és hirdetni fogja azt az érzelmes ideát, amely ott lebegett az évszázadokra szóló szellemi intézmény bölcsője fölött. Nem esetleges alapkő, hanem determináló alapeszme, üzenet a nemzethez. Európára, két világ csodájára, öt világrészre nem aspirált akkor még az akadémiai gondolat. De a jelszó mégis egyetemes volt, egy nemzet vállalhatta, egy egész korszak lelkét fejezhette ki. Nincs benne semmi, ami a tudományosság szűkebb körére korlátozná az Akadémia jelszavát, sőt még a tudományra való utalás is hiányzik belőle.

Borúra-derű. Az Akadémia sorsa a nemzet sorsával azonosul. Érzelme, vágya, életbölcseisége nem külön testületé, hanem az ezeréves Magyarországé.

És mégis különösebben ráillik a *borúra derű* arra a korszakra, amelyben fogantatott, a tizenkilencedik század első felének közepére. A nemzet sorsa és eszméje 1815 és 1850 között válik legmélyebb, legfájóbb, legköltőibb reflexív-élményévé a magyarságnak. A történelmi tudat, az elmúlt századok vér-

zivatarjainak újraélése és a küldetés hite ebben a forradalmak és háborúk közötti békés korszakban élt legelevenebbül a Duna-Tisza tájain. Minden probléma ide torkollik és az Akadémia ténye nem jelent gőgös szecessziót a profanum vulgus-ból, arisztokratikus fellegvárba-vonulást, a szellemiség jogainak körülbástyázását, elefántcsonttorony-építést, hanem beleolvadást hirdet a nemzet boruló és derülő sorsának közösségébe.

Van aztán a megalakuló Akadémiának nemzet-sorsélményes magatartásában még sok korszerű vonás. Mondhatnók úgyis: a *Borúra-derű* mondatparányban benne tükröződik az egész univerzum, miniatűrben a magyar globus, anno 1830. Mindenekelőtt az az utólérhetetlen természetesség, amely szinte ellentétben áll mindazzal, amit a görög eredetű latin-humanista «Akadémia» szó fogalma alá vehetünk. Csak a népiesség, a Herder-Rousseau természetkultuszának magyar vegetációja idején élhetett az a lélek, amelyből a *Borúra-derű* fakadt. Olyan egyszerű, hogy egy tanyai paraszt is megfogalmazhatta volna. Czuczor és Fogarasi Magyar Szótára népdalból idézi: «Ború után derült az ég.» Olyan érthető és mesterkéeltség nélkül való, mint amilyennek Petőfi érezte a *Toldi* szerzőjének hangját, amely,

mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja...

A természetben élő embernek megfigyelésen, tapasztalaton, szinte pusztá szemléleten alapuló életbölcseége, amely primitív indukció útján megállapítja az időjárás kiegyenlítő váltakozását... Kozmikus gondolat, kozmikus pátoz nélkül, a természetes ember szerény modorában. Az Akadémia birtokában már örökérvényű, univerzális igazsággá szélesül a meteorológiai tény és — anélkül, hogy veszí-

tene eredeti egyszerűségéből — a nemzet sorsának elborulását és újra földerülését jelenti.

Milyen érzelmek nyilatkoznak meg ebben a biedermeier-igében? Beletörődő megnyugvás és reménye egy szebb jövőnek. A jelszót Vörösmarty alkotta. Az ő *Kincskeresőiben* (1833) mondja Zágony:

Tréfálsz uram; de légy nyugodt, idővel
Derűre változik még a ború.

Ez a remény természetesen «szellemi-kedélyi» állapotra is átvihető, amint Kölcsey tette, akinek költszete abban is korszerű volt, hogy az élet értelmét, a sors változásait, hiábavalóságát vagy reménységeit énekelte, mint ebben a keserű-víg rezignációs dalban:

Igyunk derűre, igyunk borúra,
Ugyis hol kedvre, ugyis hol búra
Fordul az élet.

A költő sorsáról elmélkedve ugyanezt a képet alkalmazza, mint a lélek hánykódásainak szimbolikus végleteit:

A költőnek lángkeblében
Kínos, édes érzelemmel
Mely derület s alkony viv! (1826.)

A németül is verselő Palocsay Tivadar báró írta ezeket a dilleltáns sorokat *Öröm és fájdalom* címmel:

Szivárvány kél azonna
A gyász ború előtt...
Szívembe bájderület...

(*Aurora*, 1832, 378.)

Császár Ferenc verseiből is idézhetünk (1841):

Jártam keletre,
Észak- s nyugatra,
Láttam derülni
Eget borúra...

A haza sorsát ő is ezzel a korigével ábrázolja :

Szép derű kél : a haza im föléléd,
Ébred a nemzet ; szabad ég alatt a
Szent Jog él...

Hogy a «derű» mennyire a jövőbe mutat, azt bizonyítja Széchenyi terve, amely szerint — hagyomány és történeti érzék teljes sutbadobásával — az egyesített Buda és Pest városoknak *Honderű* lett volna a neve. A terv szerencsére nem valósult meg, de 1843-ban megindult *Honderű* néven egy konzervatív folyóirat, amely a jövőt a múlt alapján kívánta felderíteni. Ebben a *Honderűben* (I, 12) jelent meg egy névtelen vers, amely még 1843-ban is a borúra-derű jelszavát visszhangozza :

Kell-e dal, szép és varázsló,
Kell-e szép rege,
Vészbe játszó és derűbe,
Mint hazánk ege!

A borúra-derű jelszó nem fejez ki semmifajta lázongást, harcias programmot, mint például a kor-
nak egy másik röpszava, a *Nyelvében él a nemzet*, amely egy nemzetpolitikai törekvést propagál, aktív-dinamikus oldaláról mutatva be a biedermeier-romantikus korszakot. Még a jövőbe utalást is fátyolozottabban érezteti, mint a Széchenyi agitációs reform-igéje : *Magyarország nem volt, hanem lesz*. Az Akadémia elfogadni látszik a szomorú tényt, hogy borúnak kell lenni a nemzetek életében. Ezt túrni : bölcs dolog, mint szent fátumot. Tündér-viszontság járma alatt nyögünk, — Berzsenyi klasszikus fogalmazásában. Fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze, — fogja énekelni az abszolutizmus idején Arany János (akinek szellemi gyökerei a biedermeier-korból élnek) ugyanezt a törvényszerűséget állapítva meg a sors ritmusában : kél és száll a szív viharja,

mint a tenger vésze. Szelíd rezignáció, a béke galambja, a jövő pirkadó boldogsága vették körül az önmagát kereső, testté leendő akadémiai ígét.

És volt ebben az ígében evangélium, újnak örömhirdetése is. Magyarul szólott, mint modern kortárs-igéi, szakítva a százados latin hagyománnyal, amelynek atmoszférájában a Zrínyi elvont-humanista, barokk-kozmosz devizája, a *Sors bona, nihil aliud*, a rebellis hadak élén imbolygó *Pro Deo et libertate*, a történelmi tablót megörökítő, kard-villogtató *Vitam et sanguinem* fogantak. Az Akadémia nem szólhatott latinul, ha Magyar Akadémia akart lenni. Talán szólhatott volna a régiség orthodox formáiban, ha egyedül a mult konzerválását választja vala föladataul. Ám de az új, a tizenkilencedik századi magyarságot akarta kiharcolni és ehhez véste címerül a *Borúra derű* újkeletű szavait (Helmezy faragta mind a két szót, 1817-ben), amiken akkor még érzett, hogy patinátlanok: élesen csengtek, mint a friss ezüst pénz. Új időknek új szavaival indult a Derű felé a Borúból kibontakozó Magyar Tudós Társaság. Ezek a szavak tömörek, mert analógiátlan, bizarr formájú tömbjüket úgy kalapálták le hosszabb alakzatokból és terjengősség nélkül sokat jelentenek. Társtalanok, merész kombinációk és hirdetik a megújuló nyelv diadalát, amelyet magáénak ismer el az Akadémia.

Joggal kérdezhetnők: mi köze a tudományhoz az Akadémia jelmondatának? A felelet könnyű és részben a mondottakban már bennfoglaltatik, ha nem a mai állapotból indulunk ki, hanem belehelyezzük a *Borúra derű* intézményét a biedermeier-korba. A mai Akadémia a Scientia jegyében áll és Magyar Tudományos Akadémiának nevezi magát. A pozitívizmus utáni korszak világnézete, az exakt tények túlértékelése a filozófiai szemlélet rovására, a természettudományos materializmus és a tudományok

világmegváltó vallásában való hit nyer kifejezést ebben a «tudományos» jelzőben, amely azt föltételezi, hogy «Akadémia» önmagában tudomány nélkül való. Akadémiai eszme, amelynek legigazibb megtestesülése a német «Akademie der Wissenschaften», néha kimondottan természettudományos megszorítással. Ezek az Akadémiák gőgösen távortartják maguktól mindazt, ami az irodalomiséggel összefügghet; a szabadon teremtető művészi tehetséggel a tudományos értelem részéről megtagadnak minden rokonságot; és lenézik a szépirodalmat, komoly férfimunkához nem illő poétaság játékait. A biedermeier-romantikus korszak még hitt a lángészben, a zseniknek új világot alkotó mindenhatóságában. A «széptudományi» alosztály — amelybe imitt-amott költők is bebocsátást nyernek — még pozitivizmus-előtti hagyomány Akadémiánkban. A német akadémiák a szellemi tudományokat egy skatulyába csapják «philologisch-historische Klasse» gyűjtőnévvel... A francia Institut-nek nevezi az öt akadémia összességét, amelyben az irodalomtörténet, filológia, nyelvészet az «Inscriptions et belles lettres» szerény címet kapta, mert a *scientia* név csak a természettudományokat illeti és a legfőbb, az igazi, a «par excellence» Akadémia, minden szűkítő jelző nélkül: a Francia Akadémia, melyben mindenki helyet foglalhat, aki az egyetemes Franciaország szellemiségét kiválóan előmozdította, hadvezérek, egyházfejedelmek, nagystílusú tudósok, festők és szobrászok, prózamesterek és exkluzív költők, — talán csak éppen a részletkutatás, az erudíció munkásai nem. A mi Akadémiánk is közelebb állott ehhez az elgondoláshoz a biedermeier-kor végén, amikor magát egyszerűen Magyar Akadémiának nevezte, a tudományosságot nem tartotta szükségesnek kidomborítani a címében és *Magyar Akadémiai Értesítő* néven adta ki, 1860-tól kezdve, házi folyóiratát. Széchenyi a *Magyar Akadé-*

mia körül címmel írja sorsunk-fölötti elmélkedéseit : nyelv, szellemi élet, fajiság, nemzethűség azok a szavak, amiket nála az Akadémia eszmetársítása földéz. Nemzeti intézmény, a nemzetélmény előmozdítója, — nem pedig egyetemesen tudományos, nemzetek-fölötti célok. A *borúra-derű* génusza még eleven istennő . . .

Hogy ez mennyire így volt, arra bizonyosság az a tanulmány, amellyel a Magyar Akadémiai Értesítő 1860-ban megindult, öntudatlanul is magán hordozva még a letűnt hős-korszak szellemi bélyegét. Deáky Zsigmond, aki ezzel a tanulmányával tagsági székét foglalta el, így fogalmazta meg az Akadémia lényegét : «Ezen intézet, mint hajdan Plátó Akadémiája, átkarolja az egész embert, kinek jellemző tulajdonsága a nyelv és szív, a szellemi életet terjeszti és örködik a jó ízlés és nemzeti művelődés fölött». Az Akadémia átkarolja az egész embert . . . Messzi út vezet innen az újgrammatikai iskola hangtörvényeinek, a zend-nyelv lágy aspirata-változásainak kutatásához, vagy a hexuronsav kristályosítási módszereinek fölfedezéséig. Az Akadémia — mai állapotában a legmodernebb tudományosság öncélú, szinte nagyüzeműnek nevezhető művelésére berendezkedve — a biedermeier-fölfogásban még idilli refugiuma volt a «jó ízlés kiképzésének» és a szép-tudomány ápolásának. Boldog idők, mikor Deáky Zsigmond azt várta az Akadémiától, hogy «a művészeteket istápolja és terjessze» parlag hazánkban! Mintha a biedermeier-korra oly jellemző Victor Cousin-féle egyeztető filozófia szólalna meg : «E nemzeti Akadémia azon tűzhely, melynél a nemzet szeretetre gyullad a való, jó és szép íránt, melyből származik az élet neméssége és boldogsága». Egy központi nemzetnevelő iskola lebegett Deáky Zsigmond és kortársai előtt, mint legfőbb eszménye az akadémiai törekvéseknek. A tudomány nem filozófiai

öncél, nem egyetemes-emberi haladás, hanem eszköz a nemzet boldogságához.

Persze nem kell a tudomány szót mai értelmében gondolnunk és éppen ez a jelentés vezet vissza bennünket az Akadémia alapítási eszméjére, amely magától értetődve kifejezést kaphatott a *Borúra* derű igéjében.

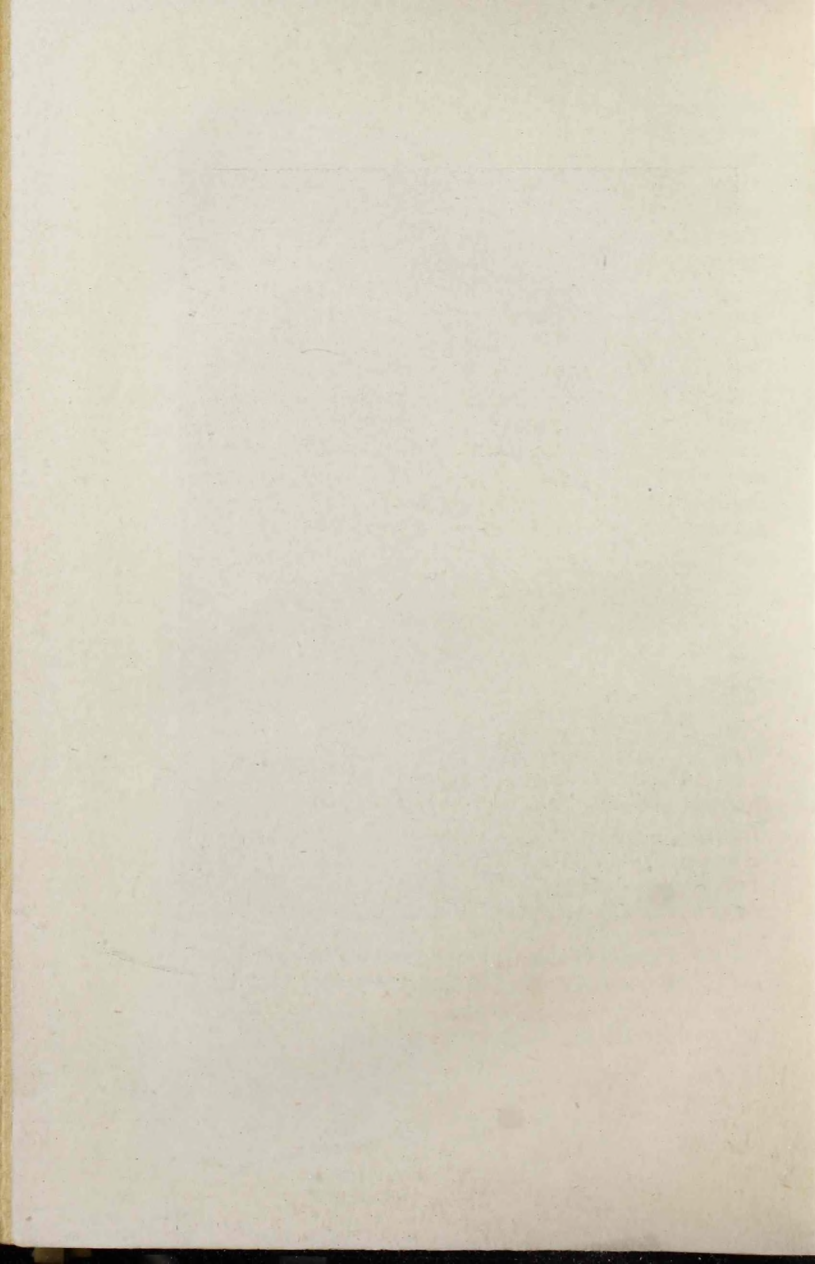
Nyelvtanulmány, irodalom, művelés, bölcsesség, művészettel párosulva összesítik a tudományt, amely ha világít, «ott virágos mezőben ül az igazság» — hogy Deáky virágos szavait idézzük. Mindezek között azonban leglényegesebb a nyelvtudomány, amely az egész nemzetet érdekli, sőt metafizikai ablakot nyit a világegyetem végtelensége felé... Ez az alapja Akademiánknek az idézett 1860-i székfoglaló szerint, amely lelkes elképzeléssel a legmagasabb célok elérését rajzolja maga elé: a nyelven keresztül *ad astra!* «Áldás tudós nyelvészeinkre!» — kiáltott föl az Akadémia üléstermében Deáky Zsigmond. Majd így folytatta: «Erős és mély, de mégis édes a nyelvtanulmány, mely mintegy érezteti velünk az Isten igéjét. Az ige teremti a világot, azt megújítja, azt ítéli. A nyelvben rejlik a tárgyi igazság nagyobb része. Azért a nyelv bizonyos sajátságai használni fognak a természet titkainak kijelentésére». Aki tehát a nyelv titkait megfejt, a világegyetem megismeréséhez férkőzik. Ez a nyelvmetafizika az esetleges, konvencionális hangkombinációkat magukkal a dolgokkal azonosítja és azt hiszi, hogy a szó — ez az esetlegesen, történeti fejlődés folyamán fölvetett szimbolikus ruhája a gondolatnak — nem csupán meze, közvetítő eszköze az eszmének, hanem annak teste, sőt lelke is. Dante hitte, hogy fogalom és név között szükségképpen a kapcsolat — *nomina sunt consequentia rerum* — és a multszázad-eleji német romantikusok is a világmindenség szellemének megnyilatkozását sejtették a szavak mögött. Ebben a gon-

dolatvilágban fogant a Deáky Zsigmond programja, amely a nyelvtudomány, bölcselet és költés triászában jelöli meg az Akadémia üdvét: «A szavak magukban foglalják nemcsak a dolgok tulajdonit, hanem rendeltetéseit is. A szók származásában több philosophia és poézis fekszik, mint az istenek genealogiájában» Mi tehát in concreto az Akadémia föladata? «Jeles és tudós férfiai» útján irányítani a szabadon tenyésző, növekvő, gazdagodó népnyelvet: «méréskelheti a népies hatalomnak merényeit és áthágásait, szövétnekül használva a philosophiát és poézist, mert e kettő által megyen minden nyelv a tökély felé... Ez az alapja Akadémiánknek, mely igyekszik nyelvünket a görög és latin nyelvek tökélyére emelni.»

Visszajutottunk tehát a humanista eszményekhez, amiknek jegyében az olasz akadémiák alakultak, a klasszikus irodalmi hagyományok ápolására és a vulgáris nyelv klasszikussá-fejlesztésére. Ilyen értelemben vett tudós költőnek nevezte Rimay János Balassi Bálintot, Tudósság a biedermeier-korban is inkább a humanista-spirituális könyv-erudiciót jelentette, mint a természettudományos, anyaggal kísérletező laboránst. Hiszen nem is olyan régen, a barok korban a természettudós egyúttal humanista is volt, aki régi fóliánsokból ókumlálta ismereteit és a klasszikus ókor íróitól tanulta ördöngős mesterségét. Még Csokonai is, a *Dorottya* negyedik könyvének egyik jegyzetében, a nyelvvel fejleszthető nyelvi kultúrát három ágazatra osztja: «Ha azt akarjuk, hogy jövőendőben a tudományokban, muzsikában, képírásban etc. előbb menjünk: sok szavakra kell szert tennünk». Aki író, az egyúttal tudós is és a literátus ember — bibliai értelemben — azért «írástudó», mert be van avatva égi és földi dolgokba, ismeri a régi írásokat, a filozófiát, a teológiát, a his-

Galambposta. (Vajda János könyvéből: Magyar Képek
Albuma, Barabás Miklós rajzai után, 1859.)

tóriát... Az író Kazinczyban ilyen tudományos embert dicsőített Szemere Pál: «Mily sok és sokféle tudomány s távol minden pedánságtól! Mily romantikus szcénák! Minden a leggeniálisabb!» Vörösmarty pedig a *Tudományos Gyűjteményben* azt írja Barthélemy és Méry francia költőkről, hogy «különös tünemény valának a tudós világ előtt» (1827, 111).

A szobatudós, aki könyvespolcai között házikabátban és papucsban, létrán gubbasztva tölti hálósipkás életét, míg odakünn napsugár derül, — kedvenc alakja volt a biedermeier szelíd humorának, amellyel egy kicsit önmagát is kritizálta (a biedermeier erős önkritikával rendelkezett): világtól-elvonultságát, vagy nyárspolgári csodálkozását a kivételes életformákkal szemben. A romantikus Spitzweg ábrázolta utólérhetetlen kedvességgel ezt a kortípust, de a költők s megörököltették:

Nagy lett volna a tudósnek
Az ő tudománya,
De mihaszna, ha kevés volt
A vágott dohánya — —

jeléül annak, hogy a tudós, a könyvmoly, mint valami csodabogár, érdekelte a kor fantáziáját és a szerető mosolyban, vagy keserű gúnyban éppen önismerete nyilatkozott meg. Itt is szét nem választható keverékben forrott össze az írói sors, a filozófus-élet, a biedermeier rezignáció és a polihisztorság. Kisfaludy Károly Zordy álnéven így figurázza ki az *Aurora* 1824-es évfolyamában ezt a humanista típust *Írói tanács* címmel, azaz tudósnek szóló gunyoros recept formájában:

Már ha tudós lettél...
Régi szakállas Urak koszorúzott szobrai mellett
Szőrnyű írószerszám asztalod éke legyen.
Ritka síkált padlón elszórva heverjen írásod
S minden szöglet üren szű egye könyveidet.

És a «Vanitatum vanitas», a biedermeier-kornak ez az önkifejező szállóigéje, mire illenék jobban, mint a tudós életformára :

S hogy bölcs mondását Salamonnak igazlani tessél
 «Csak hiúság s álom mindened a nap alatt».
 Büszke lemondással türd a lét annyi hiányit,
 És üres erszénykét nyess cimeredbe Dicső.

Tudomány és irodalom annyira egybekapcsolt fogalmak voltak, hogy nemcsak a költők irodalomfölfogása, hanem az elméletírók szabályai is tudós-ságot követelnek az írótól. Bacsányi János *Magyar Tudósokhoz* című munkája (1821) az irodalom barátaihoz szól és a nemzeti poézis követelményeit fejtegeti. Ivánszky Antal, aki 1839-ben kiadott Budán egy *Stylisticát*, — alcíme szerint «jóízlésű és szépérzésű írásmódra» akarva nevelni olvasóit — azt tanítja, hogy a tudományos ízlés vezérli legbiztosabban az írókat — a szépség törvényei után — a tökéletesség felsőbb lépcsőjére. Ebből a «tudományos» ízlésből fakad a nemzeti csinosodás, ami szintén egyik propaganda-eszméje volt a biedermeier-kornak. Csinosodás, vagyis «elme-pallérozás, finomság», a józan ésszel való helyes élés, nem pedig valami korlátatlan természeti szabadság... Az író ügyeljen «a könyvnyelvre, melyet tudósabb régi és jelenkori nemzeti íróink között a jobb ízlés és a józan ésszel való helyes ízlés megállapított». Tudós író, józan ész! Mintha Boileau eszménye, a diszciplína, az *aimez donc la raison* százada éledt volna újra. Ne felejtjük el, hogy a magyar kritika a biedermeier-korban született meg. De mikor Bajza József, a rettegett kritikus, 1831-ben megindította a *Kritikai Lapokat*, nem csupán a poéták zöngeményeinek megbírálására gondolt. A büszke Vezérszó, mellyel folyóiratát útnak indította, a kritikusnak tudós szerepet szánt : «tudományok mezején, valamint a hit orszá-

gában, két felekezet van : keresztény és bálványozó. Nemzetünk tudományi pályáját mindedig az utóbbi felekezet bírja. Rettegünk a tudományos tribunáltól . . . Istenünk az önfény, s bálványozásnak vagyunk barátai.» Bajza tehát tudományos pályán akar járni, midőn a kritika porondjára lép, ismerve azt is, hogy ez a pálya veszéllyel fenyeget : «Jaj annak, ki kritikai szövétnekkel jár-kel tudományos pályáján! Az kaján és erkölcstelen, eretnek és hongyúlóló! Annak minden lépte kárhozatos bűn s a legvétkesebb vétek . . .» Annak pedig, hogy a kritikus nem próféta a hazájában, az az oka, hogy az író nem elég tudós : «Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár egyaránt vergődnek a halhatatlanság szent bérceihez.» Ahhoz tehát, hogy valaki halhatatlan legyen, tanultság szükségeltetik. Az irodalom fejlesztése egyértelmű a tudósság ápolásával. Az írói lázadások legcéliányosabb eszközei a tudományos haladásnak, — mondja a Vezérszó. Bajza mindjárt a harmadik lapon be is mutatja, miképpen kell a nemzetet a vad tudatlanság örvényéből kiragadni : bírálatot közöl egy tudós könyvről, egy Gruber nevezetű szerzőnek *Historia linguae hungaricae* (1830) című latinnyelvű nyelvészeti munkájáról. Ez volt a magyar kritika első hivatalos életnyilvánulása.

Ennek az irodalom-fölfogásnak légkörébe kell visszahelyeznünk magunkat, ha az Akadémia és a biedermeier kapcsolatait kutatjuk. Mert az Akadémia akkor még Magyar Tudós Társaságnak nevezte magát és mint ilyen, természetszerűleg úgy alakult, hogy elsősorban foglalnak benne helyet a kor tudós írói : a szonettköltő Kazinczy, a Himfy lantján kesergő Kisfaludy Sándor, a mesterkélt huszárdalokat fabrikáló Döbrentei. Az írók a maguk otthonának érezték az Akadémiát, ahol ma csupán kitüntetésből meghívott, szórványos vendégek. Jókai maga is csodálkozva, hálásan emlékezik arról, hogy 1850-ben

az Akadémia tagjává választotta, pedig akkor mindössze hat munkája volt; szépirodalmi valamennyi. Vörösmarty a következő szépírókat ajánlotta akadémiai tagokul: Szász Károly, Czuczor Gergely, Gaál József, Péczely, Vajda Péter, Garay, Eötvös, Szigligeti, Jósika. . . Barabás Miklóst, a festőt, egy sor tudományos működés nélkül, csupán mint művészségének alapos és tudományos ismerőjét 1836-ban tagjául választotta az Akadémia. A képzőművész azáltal tudós, hogy nagy tudással gyakorolja mesterségét! A szobrász Ferenczi István már 1832-ben akadémikus, a festő Markó Károly is bejut a halhatatlanok közé 1840-ben.

Mit tekintett a pesti Magyar Tudós Társaság legfontosabb föladatának? Nem a kémiai fölfedezések szaporítását vagy a geometria új alapokra fektetését, hanem a nemzet szellemiségének borulatán tudósabb, magyarabb, nyugatibb értékű irodalmiság földerülését. Mindjárt első éveiben azzal bízta meg Csathó Pált, hogy Victor Hugo, Dumas, Scribe darabjait fordítsa magyarra. 1843-ban tíz arany szavaztatott meg az *Odysseia* fordítójának. Az Akadémia évkönyve, a *Tudománytár*, a francia, angol, olasz költészetéről, a jelenkori drámáról hoz ismeretéseket, hogy ily módon írónknak mintákat mutasson. A görög drámaírók fordíttatásával, Kazinczy szellemében és Vörösmarty elve szerint, szintén azt célozta az Akadémia, hogy belenyúljon hatékonyan az irodalom alakulásába és idegen klasszikusokkal pótolja ki az eredeti remekművek csekélyebb számát. Az 1833-ban alakult játékszíni bizottság hároméves működéséről Schedel (Toldy) Ferenc titoknak terjesztett elő jelentést, hivatkozva az alapszabályok ötödik pontjára, amely szerint a magyar tudós társaság gondjára bízott, hogy a nemzeti játékszín, egyik segéde a hazai nyelv kiműveltetésének (!), jó darabokban szüksége ne szenvedjen. Az Aka-

démia akkor még páholyt bérelt a magyar színházban és pár év alatt 500 ezüst forintot költött csupán «az előadandó színjátékok stilisztikai és ízlési tekintetben való kijavíthatására. «Óhajtatik, — fejezte be jelentését a tudós titoknok, a magyar irodalomtörténetírás atyja — óhajtatik, hogy minél több író kapcsolja össze munkálkodását a magyar tudós társaság bizottságaival»... A Magyar Tudós Társaság állandó kapcsolatot ápolt a napi élettel, az írókkal és lényegében irodalmi akadémia volt, nyelvművelő társaság, mint a kétszáz évvel öregebb Richelieu-intézmény. Széchenyi írta a *Világban* (1831, 368): «a magyar tudós Társaság nemzeti nyelvünk s eképp a magyar lélek organumának leghathatós kifejtője.»

Csathó Kálmán, aki regényt írt a Biedermeier kiváló festőjéről, Borsos Józsefről *A szép juhászné* címmel, jól megérezte, hogy a kornak mi volt legfőbb nemzeti eszménye, midőn Borsos Márton szerkesztőt, a művész apját így beszélgeti (64): «A nemzetek életében a csúcspontokat a művészet és az irodalom jelenti. Nemzeti nagyság nincs ezek nélkül. És szebb és magasztosabb hivatás sincsen, mint akár költői művekben, akár szoborban vagy képben tükrözni egy népnek, nemzetnek küzdelmeit, bánatát, örömét és dicsőségét. Szítani a nemzeti lelkesedés tüzét és emléket állítani a nemzet nagyjainak.»

Erre a sziklára építették a *Borúra derű* Akadémiáját.

VI.

Az örök Biedermeier.

A kérdés szinte önként felvetődik: ha lehetséges volt, hogy egy korszakot bizonyos sajátosságai és tulajdonságai alapján Biedermeiernek nevezzünk el, föltehető-e, hogy ugyanezek a mozzanatok — talán kevésbé sűrített adagban — más időkben is léteztek? Nyilvánvaló, hogy a biedermeier-vonások éppúgy beletartoznak az örök emberi motívumok közé, mint a romantikus lélek, a klasszikus ízlés, a barok dagály, a gótikus spiritualizmus, a realista-pozitív világnézet. Valamennyien jelen lehetnek egy-egy korszakon belül, amely a domináló tüneményekről kapja nevét... De latens állapotban a korizléssel ellentétes erők működnek a felszín alatt: maga a biedermeier-kor is gyűjtőfogalom, átmenet, amelyben tizennyolcadik századi hagyományok továbbélnek és készítik elő a forradalmat, az anti-biedermeier életformákat.

Nem véletlen, hogy éppen ebben az átmeneti, vajudó száz évben — 1780 és 1880 között — Herdertől Victor Hugón, Hegelen át Madáchig és Bodnár Zsigmondig költők, filozófusok az emberiség sorsának periódikus jellegén, korszakformáló tézisein, romboló-építő antitézisein elmélkednek. Ha beszélhetünk görög barokról, tizenkilencedik századi neogótikáról, a romantikát megelőző tizennyolcadik századi preromantikáról, spanyol tizenhetedik századi impresszionizmusról, tizenharmadik századi francia

reneszanszról, — a biedermeiernek is kereshetjük őseit és utódait.

Ilyen meggondolással az első biedermeiernek nevezhető jelenségek a görög-római Régiségben kersendők. Már a régi görögök ismerték a Biedermeiert, — mondhatnók a közismert frázist variálva. Elég három nevet említeni: Homeros, Anakreon, Phaedrus. Mind a három kultuszra talál a biedermeier-korban. Mind a háromban olyan vonások találhatók, amelyekben a Biedermeier önmagára ismerhetett.

Homér és Osszián ellentétében a preromantikus Herder gondolatát éli újra Petőfi és Arany kora. Homeros ebben a felfogásban a derű, a békés boldogság költője. Persze, elsősorban az *Odysseia* családi jeleneteire, a vásznát szövő házas Penelopéra kell gondolnunk; apját kereső fiú és húsz év után szülőföldjére megtérő apa találkozására; a hű ebre, amely fölismeri régi gazdáját; az évtizedeken át, reménytelenül is férje emlékének élő, hűséges feleségre.

Az *Odysseiát* Szabó István fordítja «hellenből» és adja ki 1846-ban. Az empire-ízlés persze inkább a hősi *Ilias* felé vonzódott, bár itt is a családi jelek érdekelték a modern-szентimentális olvasót: Hektor és Andromache búcsúja (Schiller), a fia holttestéért Achilleus előtt könyörgő agg Nestor... Priamos. Lehetetlen nem kiérezni azonban a biedermeier-polgári attitűdöt a görög hősvilággal szemben, mikor egy névtelen író ilyen, jámbor olvasónak szenzációs eseményt mutogató címlappal jelenteti meg Pozsonyban (1835) *Ilias*-fordítását: *Achilles haragja az az összevezése a legvitézebb és legerősebb görög vezérnek, Achilleusnak, a myrmidonok fejedelmének, a fő vezérrel, Agamemnon királlyal a trójai ostrom alatt.* Ez a hosszú cím a kisszerűség, a perpatvarok nivójára szállítja le a fönségesnek készült epopoeát. A Homerosnak tulajdonított, de nyilván pár századdal

modernebb *Béka-egérharcot* a rokokó és a heroizmus iránt kevés érzékkel bíró tizennyolcadik századi szellem kapta föl. A trójai hősök paródiája, kicsinyes állathecc a fönséges párviadalok helyén: Csokonai zsenijének megfelelő irodalmi élmény-lehetőség volt. Meg is írta — Blumauer nyomán (1791), énekek helyett «Pipadohány»-ra fölosztva — a komikus harc hősi époszát. Sárospatakon 1809-ben magyar hexameterekben jelenik meg egy névtelennek *Batrachomyomachiája*, amely a klasszikus-patheitikus világnak földi mását adta a táblabíróvilág kényelmesen pipázó olvasója kezébe.

Anakreon a pogány rokokó és az empire kedvence volt, de a biedermeier is magáénak ismerte. Ez a mesterkéltnép epikureizmus azt hitte magáról, hogy a görög természetességet éli újra... Anakreont először Csokonai utánozza nálunk (*Anakreoni dalok*, 1803), de a biedermeier-kor kellős közepén, 1838-ban újra megjelenik egy anakreoni dalgyűjtemény Taubner Károlytól, Vajda Péter Toldalékával. A francia Biedermeier, Béranger kora, valósággal kultuszt űzött az anakreontizmusból. Egy névtelen szerző anthológiát állított össze a francia költők anakreoni termékeiből, a tizenhatodik század közepétől 1810-ig; 1812-ben egy speciális kiadvány jelent meg a párisi arszlánnók számára *Kisasszonyok Anakreonja* címmel; a *Kis Anakreon* pedig olyan apró gyémántkiadásban került forgalomba, mint egy kisebbfajta gyufaskatulya...

Phaedrus *Aesopusi meséi* 1833-ban jelentek meg magyarul, Veszprémben. Fáy András már tíz évvel előbb kiadott egy kötetnyi eredeti mesét és aforizmát Bécsben, amely akkor még a magyar irodalom egyik könyvcentruma volt. Aesopus, Phaedrus, Lafontaine, Gellert, Lessing, valamint Pesti, Heltai, Péczeli, Vitkovics utóda: szintén a maga korának óhajtott életbölcességet szállítani, az állatmesék

enyhe adagolásában. Az irodalom ebben a szerény prózai csomagolásban azt az egyetlen célt szolgálja, hogy polgáriasítsa, jobbá nevelje a társaslényeket. A hazai társadalmi és irodalmi köz- és magánéletnek minden baját, minden fontosabb kérdését felölelték a mesék — írja róluk Badics Ferenc, klasszikus Fáy-életrajzában (1890, 167). A modernség és reális jelenre-vonatkozás a kornak biedermeier-arculatát mutatta.

Az örök Biedermeiernek az Antikvitás utáni legközelebbi korszaka — nagy általánosságban nézve a dolgokat — a tizennyolcadik századi polgári életformák kereteiben keresendő. Az Angliából kiinduló és francia-német polgári irodalom jelenti az első fölszabadulást a barok-heroikus udvari eszmények alól. Az érzékeny szentimentalizmus, a *comédie larmoyante*, az úgynevezett polgári dráma (a királytragédiák utóda), A.-H.-J. Lafontaine német regényei, Kotzebue «társadalmi» drámái, a wertherizmus, a rousseau-i természetkultusz és pedagógia: ezekből a motívumokból szövődik össze a tizennyolcadik század második felének portréja, amely elé nyugodtan odaírhatnók a prebiedermeier nevet a preromantika mintájára, amely szintén ebbe a korba helyezi magát. Romantika és Biedermeier már itt összehatalálkoznak.

A *Werther* családi milieuje, mint polgári eszmény, a biedermeier-kor előtt is ott lebegett. Csak a sok könnyet és sóhajást, meg az öngyilkosságot kellene elhagyni, — de még ezeket se, hiszen a biedermeier-kor a legkülönbözőbb ideáloknak hódolt... A hercegi hivatalnok, akinek kilenc gyermeke van; a feketekávé mellett Homerost olvasó, magányt-kereső Werther; az idilli szeretet Lotte és kistestvérei között; a női szemérem, hűség, gyöngédség, amelyre ráillenek Vörösmarty sorai: ártatlanság képe s bánatá; az angyal Kedves, akinek egyszerű-

sége és naívsága annyi okossággal, jósággal, jellem-szilárdsággal és léleknyugalommal párosul; vadász-lak, mely a wakefealdi pap házára emlékeztet (az angol Goldsmith is beállítható az örök Biedermeier vonalába); a patriarchális élet dícsérete, amelybe a cukorborsó-hámozás és az egyidejűleg eszközölt Homeros-olvasás egyformán beletartoznak; a szerelem mindenhatósága az életben; szent örülés, részegültség a szenvedély pillanataiban (egy kis romantika kell a szelíd színek aláfestéséhez!); bölcsesség, mely ott kezdődik, amikor megtagadjuk az okos józanságot (Anakreon!); vágy a polgári «fatális» béklyókból kiszabadulni és visszahullás az édes keretek közé; Homerosban annak a jelenetnek mindenek fölé emelése, mikor a «derék» disznópásztor megvendégeli a hazatérő Odysseust; hűtlenség Homeroshoz a ködös-homályos Ossian kedvéért; a Széplélek tiszta, testvéri imádata, örökre búcsúzás, az ossziáni álomvilág lírai prózájának szavalása és az első csók után... Mindezekben a Biedermeier önmagára ismerhetett, mint ahogyan a szabadságharc után Arany János ráismert a verseiben Petőfi szellemujjának vonásaira. Nem véletlen, hogy a *Werther* első magyar fordítása 1827-ben jelent meg Koszta Józseftől *Az ifjú Werther gyötrelmei leveleiben* címmel.

A fiatal Goethe biedermeier-ízű termékei között említhetjük még a *Hermann und Dorothea* családi, kisvárosi époszt. Szelíd humorként hat a mai olvasóra, hogy a bájos idilli történet hősi hexameterekben van írva és az egyes énekek fölé, amikben flanel-ruháról, hálóköntösről, miegymásról van szó, cégérül a görög múzsák neveit akasztotta a költő: Kaliope, Terpsichore... A férfi Goethe pedig élet és értelem harmónikus egységének filozófiáját adja ezekben a versekben:

Geniesse mässig Füll' und Segen,
 Vernunft sei überall zugegen,
 Wo Leben sich des Lebens freut.
 Dann ist Vergangenheit beständig,
 Das Künftige voraus lebendig,
 Der Augenblick ist Ewigkeit.

(Vermächtnis.)

Goetheben sok biedermeier velleitás volt, de a hálósipkás biedermeier-nyárspolgáriság ellen ő harcolt a legkegyetlenebb szatírával. Az antikizáló Wielandot úgy jellemzi egyik dramatizált pamfletjében, mint aki semmit sem ért meg a görögség szelleméből és heroizmus helyett édeskés családapaiaságot kultivál. Pedig Wieland éppen azt szállította, ami megfelelt a biedermeier-kor görög-ízlésének. Szemere Pál az ő szellemében nevezi *Muzárion*-nak a folyóiratát. A *Boldog szerelem* költője pedig békés kúriáján így lelkesül a görög inspirációk modernpolgári írójáért:

Wieland által vezettetvén
 A Grátiák honjában
 Otthon lenni szeretek én
 A hajdani Hellában:
 Ismerkedni bölcseivel,
 Mesterinek remekivel,
 S több bölcset, mint Hellában,
 Lelni Wieland magában.

A prebiedermeier korszak teremti meg az úgynevezett családi regényt és a polgári színjátékot. A pedagógiai és moralizáló célzatú «*Familien-gemälde*» vagyis érzékeny bepillantás a derék családapa körül csoportosuló családtagok életébe, mint új irodalmi műfaj elárasztotta termékeivel a magyar szellemi életet is. Pesti német kiadványokból, színpadra vitt magyarításokból ezek a polgári figurák lopóztak be a magyarországi németiség lelkébe és a magyar családi rajzolatok, Fáy András *Bélteky háza* (1882) ilyen messzi gyökerekre vezethető

vissza. Vannak, akik az apai zsarnokság hangsúlyozását sajátos magyar vonásnak látják a szentimentális regényben. A *Werther* hangulata mindenestre elevenül él még a harmincas évek magyar novelláiban, amiknek már a címe is mutatja a külföldi-biedermeier inspirációt: *Alphonse levelei*, *Ottília*.

A német szentimentalizmus francia elődje, Jean-Jacques Rousseau, szintén a biedermeier-korban jut népszerűségére Magyarországon. A pesti Hartleben-cég 28 kötetben adja ki válogatott műveit (1888). A *Julie* német fordításának pesti kiadója (1826) szükségesnek tartja — az első francia kiadás (1761) nyomán — a címlapon megjelölni, hogy a szerelmes levelezők egy kisvárosban laktak, az Alpok lábainál. A kor pedagógiai bibliája, az *Emil*, szintén kiadóra talált Pesten a német bürgerrek örömére (1826).

A szabadságharc utáni évtizedek, a tragikus nemzetélmény, az elnyomatás lelki depressziója nem távoztatták el a Biedermeier örök értékeit a magyarság lelkétől. Az 1848 előtti írónemzedék folytatja működését... Ez az utó-biedermeiernek nevezhető irányzat számos szellemi alakulatban jelen van egészen a kilencvenes évekig, amikor egy relativista-materialis modernség fagyos szelével elsorvasztotta irodalmunk patriarchális hagyományait. A *Hétnek*, az első magyar dekadenseknek szerepe éppen ez a rombolás volt: a sablonná vált szelíd érzelmeket, a jámbor középszer fuvolahangjait, a bukolikus és anakreoni líra anakronizmusát megszüntetni.

Az utóbiedermeier életformája az 1848 előtti társadalmi eszményt konzerválja. Képviselői a század első felében született és nevelkedett írók: Arany, Tompa, Lévy, Szász Károly. Az utánuk következő és konzervatív nemzedék legnagyobb költője, Vargha Gyula, még a háború utáni trianoni korszakban is

elárulja, hogy lélekben a legnemesebb biedermeier-eszményeknek hódol :

Pompa helyett jobb is az egyszerű ház,
Itt szeretet, hűség és béke tanyáz.

Az utóbiedermeiert persze a század második felében már átszínezi a kismemesi-népies világnézet, amely azonban etikai magatartásában a városias gentry, a Fáy Andrások lelki utóda. Rurális hangok az antik Biedermeierből is öröklődtek Magyarországnak erre a milleniumi nemzedékére. Ez volt az a falura vágyó, de a világvárosi Európát járó életstílus, amely a poézist szüreti képekkel ékesítette és a plasztikus szemlélet természeti jelenségeinek megörögzítésében gyakorolta. Az alföldi képek ünnepnapi kultusza, a delelgető gulya-ménés délibábja, a Párisból Kondorosra könnyezve emlékező poétai ellágyulás : modernebb formában adja Szabolcskánál a Biedermeier leíró költészetét. De már précieux-franciáskodó hangok szövik át a rusztikus élet dicséretét és egy-egy Ady felé mutató szimbólikus csillag is fölűnik Szabolcska felhőtelen egén. Vargha Gyula pedig a bukolikus szemlélet síkjáról az irreális, de örökervényű víziók dimenziójába emeli a pásztori eklogát (*Szélmalom*, 1916) :

Csak a malmot látom, mintha nőttön-nőne
Nagy sötét, morajló felhőkre vetődve ;
Az éjbe bukó nap vörösen süt rája,
S forog, forog, forog véres vitorlája.

Ez már nem a Biedermeier békés országa, hanem a huszadik század árnyait véresen előrevető fantázia-rém. Forgassuk hatvanötévvvel visszafelé a sötét filmet. Nem a katasztrófa előtt, hanem Világos után vagyunk. Biedermeier-festőnek való kép tárul elénk :

Körül az apróság, vidám mese mellett,
 Zörgő héjú borsót, vagy babot szemelget,
 Héjából időnként tűzre tesznek sokat :
 Az világítja meg gömbölyű arcukat.

(Családi kör, 1851.)

Arany a legapróbb részletek gondos kirajzolásával, a fény és árny éles elosztásával festi meg reális-idilli tablóját, klasszikus megörökítését adva a családi érzelmek és az egyszerű-nemes életformák világának. Az örök Biedermeier bája lebeg a polgárfalusi emberek jósága, erénye, nyájassága, puritán erkölcei fölött. Aranynak tökéletesség csúcsain járó művészi életre-teremtő ereje — túl mindenféle-izmuson, stílúson, irodalmi irányzaton — a biedermeier-hangszeren is égi szimfóniát komponál. Burns — mert a tizenharmadik századi skót Burns is gazdagította az örök Biedermeier kincseit — a *Szombat este* című idilljében megelőzte a kálvinista-puritán Arany Jánost. De Arany mesterművet alkotott és alföldi inspirációk, gyermekkori élmények alapján : a magyar gazda-ember házatáját írja le és a feketén bólogató eperfa is valóban ott állt Arany Jánosék nagyszalontai udvarán...

Ez a családi literatura mélyen a biedermeier-korban gyökerezik. Csak egy példát említsünk, Petőfi *Bolond Istókját* (1847), ezt a cinikus, Jungdeutschland-humorral fűszerezett, életbölcseességgel és romantikus motívumokkal vegyes furcsa elbeszélést, amelynek vége biedermeier családi képbe derül :

A tanyában, jó meleg szobában,
 Pattogó szikrázó tűz körül
 Az aggastyán, a férj, a menyecske
 És egy pár kis pajkos gyermek ül.

A menyecske fon s dalol ; nagyapja
 S férje játszik a két fluval. —
 Künn süvít a tél viharja ... ott benn
 Perg a rokka s vígan zeng a dal.

A bujdosó, a világgá ment romantikus hős: irodalmunknak jellegzetesen magyar típusa. A bújdosás motívuma a kurucdalok, Rákóczi, Mikes, Csongor és János vitéz óta egészen Adyig (*Páris az én Bakonyom*): fájdalmasan egyéni témája a magyar irodalomnak. Ebben a témában szimbolizálható a magyar sors egyik attribútuma. De a nemzeti témának variációi kor és egyén szerint differenciálódnak. Petőfi békés családi végpihenővel jutalmazza hőjét. Arany, az «örök kétely» költője, a Biedermeier idilljét sem tekinthette végállomásnak. *Arkádia-féle* c. költeményében szakít minden effajta hangulattal, humoros gúnnyal képzelve magát abba a helyzetbe, ha a sors «édes anyja» volna:

Elpipáznék téli este
Kávéházban, névnapon...

Az irodalomban azonban még sokáig folyt a pipázgatás. Talán mákonynak is, a világosi éjszakában. Az ötvenes években Greguss Ágost és Hunfalvy János adnak ki *Családi Lapok* címmel egy folyóiratot hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok közlésére (1855—1857). Klezso József és Ney Ferenc folyóirata, a *Családi Lapok*, 1852-től 1857-ig hat kötetben adott népszerű tudományt és szépirodalmat a valláserkölcsei műveltség és a katolikus hitélet emelésére. Egy év múlva jelent meg Szeberényi Lajos makói lelkésznek, Petőfi pozsonyi barátjának szerkesztésében a *Család és iskola* című «neveléseti» folyóirat, miután a szerkesztő néhány évvel előbb egy *Anyák könyve* c. művet is publikált. Mindezek látható tünetei a késői Biedermeier létezésének.

Az utóbiedermeier irodalmi termékei még biedermeier-lélekből fakadnak és ennek az életformának — a megváltozott társadalmi, politikai és világnézeti keretek között — írók és költők egészen a század végéig kifejezést adnak. A «lázádoók» a millenium

utáni lelkeséget, a hagyományok szétbomlását készítik elő. Az örök Biedermeiernek és az emlékeinkben-felejtett régi világnak freskó-rajzát adja Szász Károly, midőn késői verses regényében. *A szabadfalvi pap leánya* című (1927) byronizmussal kevert idillsorozatban, a századvégi Bécset így idézgeti :

Bizony kedélyességbe mása
E szép városnak csak kevés.
Sok kiskocsmája oly «gemütlich»,
Ahol a spritzer-t jól behűtik
S folyik vigan a tislizés.
Aztán ki a Práterbe és
A «harmadik» Kaffeehaus-ba
Sós kiflivel egy krigli sör,
Vagy tejes kávé, rajta föl —
Kell-e ennél különb uzsonna?

A Franklin-Társulat, a szerző novellás kötetének borítékán, ezekkel a szavakkal ajánlja olvasóinak a szabadfalvi eposzt : az elmúlt emlékek, a tovatűnt ifjú szerelem derűs és borus emlékei csengnek föl e versek soraiból ; a tiszta érzések könyve ez. Valóban : a Biedermeier örökéletű és a Borúra-derű életbölcssége nem szűnt meg a villamosság és a repülés, az amerikanizmus századában sem. Sőt itt következett be a Biedermeiernek egy új formája, amit neo-biedermeiernek nevezhetünk : modern emberek visszafordulása a multba, a százév-előtti világba. A Biedermeiert a nagyközönség számára az operett fedezte föl, mikor Schubert-melódiák kereteiben korhű jelmezek kedves figuráit és a multszázad-eleji Bécs kulisszáit vitte színpadra (*Dreimäderl-Haus*, 1915). Első visszavarázslója irodalmunkban a biedermeier hangulatoknak és képeknek Krudy Gyula volt, aki a novella-realizmus idején irreális, szelíden fantasztikus álomvilágot teremtett maga köré a Felvidék és a «polgári» idők vízióiból. Ő az a költő, akit a Biedermeier inspirált, aki hősivé tudta líri-

zálni író-szerelme tárgyait. Krudy teremtmő újra-élésében a biedermeier-kor tragikus patinát kap és a Romantika ködképeinek pathetikus homályába burkolózik. Annyira beleéli magát Krudy a saját modorába, hogy akkor is biedermeier-hangulatot éreztet, mikor csak ötvenéves kísérteteket suhogtat végig mondatain vagy századvégi szerelmes lovagokat és párbajhős-trubadurokat sétáltat Késmárk utcáin...

A szerencsésen feltámasztott korszak most már polgárjogot nyert mint új stíluslehetőség az irodalomban, annál is inkább, mert egyidejűleg Németországban is a Biedermeier felé fordult az érdeklődés (Thomas Mann) és a százéves butorok divatja megindult hódító útjára az antikizáló ízlés és az új nagyvonalú építészet kereteiben. A modern nyárs-polgár százötvenéves ősenek milieujében akar élni...

Fínom és halk eszközökkel idézte a negyvennyolc előtti multat, a budai és pesti polgárság eseménytelen életét Tormay Cécile regénye, a *Régi ház* (1915). Egy-egy leírása úgy hat, mintha valami régi képeskönyvet lapoznánk, egy Dickens-regény egykori illusztrációit. Első kép: János Hubert, Ulwing Kristóf fia, szalmasárga mellényben és pantallóban. «Túlzottan magas inggallérjára kifogástalanul símult a kétszeresen köréje csavart atlasz nyakkendő.» Milyen volt Ulwing építőmester szobája? Boltíves és alacsony. «Két barlangos ablakán szétfogott mull-függöny fehérlett. A kerek asztalon gyertya égett, faggyuból volt, de ezüsttartóban állt. Világa lassan tántorgott körben a zömök karszékek csíkozott, fénylő vászonhuzatán». Női kéz rendezi előttünk a korhű díszleteket.

A rekonstrukció modora, a hang, az írói stílus azonban modern, szinte dekadensül érzékeny minden apróság iránt... A lefojtott objektivitás és szűkszavúság alól kiérzik az emlékek melegebb élmény-

lehellete : «A nagypapa szobájában sem volt senki. Csak a kályha felől hallatszott finom ropogás. Csak az oszlopos alabástrom óra ketyegett az íróasztalon». Szébb és hangulatosabb ez a biedermeier-színpad, mint a valóságban lehetett. Pedig az új tárgyilagosság úttörője nem leplez semmit és úgy ír, amint volt. «Odabenn frissen surolt deszkapadló szaga érzett. A nagy szekrényen sok befőttes üveg állt. Összeszáradó hártýaborításuk olykor pattogott a csendben. Tele volt kézimunkával a szoba. A kulcs-tartóra német írással volt ráhímezve : Kulcsok, — a diványpárnára : Aludj jól, — egy zsákra : Kefék». A polgári szorgalommal, becsületességgel gazdagodó, gentrysedő Ulwingok számtalan biedermeier-élet-sorsot szimbólizálnak.

Sajnos nincs időnk elálmélnokdni a Tormay Cécile-építette régi házban. Vannak egyéb termékei is a neo-biedermeier lírai epizódnak. A formula, a rekonstrukció módszere és anyaga mihelyt készen állott, az irodalmi gyárosok rávethették magukat az ellesett műhely-titok utánzására. A Biedermeier valósággal recept lett, amelynek alapján bárki összekotyvaszthatta az irodalmi csemegét. Végy egy jókora adag érzelmességet a szótárból és hogy kész legyen a biedermeier-regény, add hozzá még a következőket : pacsuli, levendula, valamikor szép, de még mindig finomarcú grószmámi, régimódi vénkisasszonyok, ódon cukrászda, budai órászmester, zenélőóra, varróasztal a leanderes ablak előtt, bécsi táncosnő, zöld divány fehér gombokkal, francia szavakkal kevert beszéd, tubák-szelence, mamzell (avagy leányzó), zsörtölődő anyámasszony, spinét, minét, Polizei, postakocsi és postillon, deklamáló aktrisz, delnőnek komplementumokkal kedveskedő arslán, színes frakk, Vatermörder és végül himberszaft. A biedermeier-kaptafát készen és olcsón árulták : a «Bongs Schön-Bücherei» nevű vállalat

selyemkötésben és illusztrációkkal szállítja mindazt a tudományt, amire az írónak kortörténeti tanulmány címén szüksége van: Georg Hermann kulturtörténeti dokumentumokban gazdag és messzeágazó kutatáson alapuló biedermeier-könyve csak fölhígításra vár, egy kis képzelmi szószal való leöntésre. A német-bécsi és a pestbudai Biedermeier egy kornak párhuzamos jelenségei.

A biedermeier-divatból, amely eredetileg művészi multba-fordulás volt, Németországban is Ullstein-tömegcikk lett. Nálunk Gáspárné Dávid Margit *Liselotte* című regénye (1917) cégjelzi ezt a műfajt, ahol a mondanivalónál fontosabb a keret, a Biedermeierre éhes publikum kíváncsiságának kielégítése. Van is ebben a regényben minden, amiből házi használatra följúítani lehet a Biedermeiert: ruha-leírás, pepecselő szobaleltár, sűrített kivonat a reformkorszak külsőségeiből. Vásári portéka lett a magyar multból, atelierben előállított természet-fölvétel.

Pedig az életből való menekülés, a multba-merülő rajongás nagy művészi mozgalmaknak volt éltetője a humanizmus óta. A romantikusok közepkor-imádata egy szertelen fantázia-vágnak kitombolása volt. C. F. Meyer reneszansza nem más, mint a nietzschei egyéniség-kultusz élmény-szurogátuma. A preraphaeliták primitívkedése a modern dekadenciának exotikus virága volt. A biedermeierizmus is ezzel rokon. Elmult szépségek keresése, erőtlén sóvárgás a régi jó idők költői mázba vont érzelmes világába, a visszaemlékezés szelid mélabújára hangolt fantázia. Krudy és Tormay Cécile után Surányi Miklós tudta diszkrét művészettel érzékeltetni a napoleoni háborúk utáni kort. Ma Csathó Kálmán képviseli legnagyobb sikerrel és komoly tanulmányozással a történelmi regénynek ezt a szubjektív és korszerű divatját. A *Szép Juhászné*

(1936) hőse Borsos József, akiről a művészet-történet megállapította, hogy a legjellemzőbben biedermeier-festő volt, a bécsi Waldmüller tanítványa; a polgári jólét békés, élettől duzzadt alakjait ábrázolta, néha szinte fotografusi hűséggel; akadémikus klasszicizmus és a romantikus-nazarénusok spiritualizmusa helyett világi-témák felé vonzódott; szerette a novellisztikus genre-jeleneteket, — ebben Béranger és Petőfi méltó kortársa volt. Festészet és költészet kölcsönösen versengtek egymással a Biedermeier-korban és mind a kettő a színes-eleven életábrázolásra törekedett.

Borsos bájtól viruló, kecses nőalakokat festett, de már a ridegebb valóságábrázolás felé is komoly lépést tett: Teleki Sándor grófot, Petőfi barátját, mint gyertyagyári munkást és mint vándorlólegényt, vési kőre (1845). Művészi dicsősége tetőpontján (1860) «megtorpan», leteszi az ecsetet, fényképész lesz és élete utolsó éveit a bor mámorába fojtja. Beteljesítette ő is azt a fátumot, amely a biedermeier-kor annyi nagyságának életsorsa fölött borong: Teleki László öngyilkos lesz, Vörösmarty, Széchenyi lelki elborulásban végzi életét...

Ez a regényes polgári élet inspirálta Csathó Kálmánt. Meséjének vezérfonala az az ellentét, amely a művész-álmok megvalósításának vágya és a kicsinyes, józan nyárspolgárság szűk, tehetségölő életeszménye között fönáll. Erről szólt Petőfi is, szelid iróniával, egynémely «családi» versében. Nagy tragédia, heves összezapás nem lesz a művész meg nem értéséből, a társadalmi dicsőség elmaradásából, — ez is stílszerű jelenség. Csathó hőse így foglalja össze sorsának visszasságát és a biedermeier-rezgénációt: «Miért kell énnekem küszködnöm, harcolnom, tülekednem? Mikor én arra születtem, hogy símán, békésen, csöndes nyugalomban éljem le az életemet? Én utálok a harcot, csak a derűs békét

szeretem. Miért kell nekem mégis ilyen kínokat szenvedni, mikor én nem akarok semmit csak örülni az életnek és a mások, a magam gyönyörűségére azt csinálni, amit tudok?» A kor szellemének kitérő megérzése van ebben a pár mondatban. A külsőségekben pedig igen tetszetős korfestő képeket vonultat föl a szerző: majális 1840-ben; Pepike és Linácska, mint krinolinós hajadonok; pipás tekintélyű idősebb urak; szembekötödsdi és haragszomrád... (A lélekűdítő, de szerelemmel incselkedő társasjáték, felnőttek gyermekmulatsága: szintén biedermeier-szimptoma, — ma már teljesen kiszorította a férfiasabb, egészséges és közömbösítő sport.) Továbbá: latinos fiskális, aki otthagy irodát, pert, patvaristát és kocsmát nyit, hogy óbor mellett Horatiust olvasson a lugasban... (Ez a «Beatus ille»-életbölcseiség 1840-ben is az örök Biedermeiert jelentette.) Borsos festő-álmaiban romantikus hősök és klasszikus csaták helyett rózsásarcú, nyúlánk, karcsúbokás nőalakok, csillogó ezüst és aranyholmik, lágyan omló selymek, csipkék és bársonyok kavarnak egy gazdagon bútorozott terem meleg félhomályába olvadva, amelyből csak egy-egy telt női váll, egy-egy gömbölyű asszonykar világít ki, vágyakat keltő fehérséggel. (A *Szép Juhászné*, 68.) Ez a szemérmes érzékiség szintén jellemző a Biedermeierre... Borsos képtémái: legénnyel incselkedő parasztleány, mint az új népiesség egyik ideálja; ingvallas pórónó dévaj mosollyal szólót kínál a csókot kérő, pörgekalapos legénynek... Művészeti emlékek és regény-fikció egyesülnek a táblabíró-világ föltámasztására Csathó regényében, az Úrnak 1936-ik esztendejében.

Neo-biedermeiernek vehetjük a művészettörténet és irodalomtudomány fölfedezésszámba menő érdeklődését az 1800 és 1848 közötti korszak iránt. A valamikor lemosolygott Biedermeier ma a gótiká-

val, barokkal, rokokóval, empire-ral egyenrangú fogalom. Lyka Károly, Ernst Lajos, Farkas Zoltán, Hoffmann Edith, Petrovics Elek művészettörténeti kutatásai, Vértessy Jenő, Thienemann Tivadar, Trócsányi Zoltán, Farkas Gyula, Szerb Antal, Gárdonyi Klára, Horváth Edit, Grünwald Miksa, Péntes Balduin, Tolnai Gábor, Lobinger Magda, Kenyeres Imre, Szekfü Gyula, Koszó János, Baróti Dezső, Szombathely Etelka, Schmidt Ilona és Brisits Frigyes irodalmi és szellemtörténeti publikációi, amikhez e sorok írója is örömmel szállított adalékokat, terjedelmükkel és általános szempontjaikkal túlnőnek a szaktudomány keretein és a maguk helyén is dokumentálják, a regényírók inspirációival és a modern bútorzat régiségben-megújulásával párhuzamosan, hogy korunk arculata önmagára ismer a százéves békésen-építő magyar Multban.

VII.

Aurora vagy a magyar empire.

A Biedermeier legközvetlenebb őse az empire-korszak, a tizennyolcadik század végén, a barokkokok ellen visszahatásként kialakult puritán neoklasszikus ízlés, — ez a «barokk-vonalak lángolásából kijózanodott művészeti forma», amint Szekfü Gyula írja *Magyar Történetében* (V, 1936, 214) — amelyet a római mintákat utánzó Forradalom és a görögös Császárság magáévá tett. Az empire-t mintha nem méltányolná kellőképen a magyar történetiszemlélet. Pedig magyarságunk nagy alkotásait köszönhetjük ennek az új heroizmusnak, amely az antik világ földélésével Magyarországon régi hagyományokhoz párosult és egészen a tizenkilencedik század közepéig átszötte képeivel, formáival, gondolataival a magyar életet. Aki Biedermeiert mond, az latinos magyarságot is gondol. A klasszika továbbélése Nyugaton is belenyúlt a Biedermeier-korba. Joël írja a világnézetek változásairól szóló nagy munkájában (II, 822), hogy a biedermeierben igen különböző elemek vegyülnek: a klasszikus ízlés utórezgései, hegeli észkultusz, Goethe és Beethoven harmonikus világnézete. Még a romantikus Novalis is azt a reneszansztételt ismétli, hogy mi lenne más a Természet, mint az Antikvitas megelevenülése. A magyar empire elődjai: a görögös preromantika és a goethei németgörög klasszicizmus; egyidejű vele a görögös német romantika,

Nem véletlen, hogy a tizennyolcadik század végén deákiskola alakult a magyar irodalom fölvirágoztatására. A kozmopolita korban francia verseket, latin époszokat írtak egész művelt Közép-európában. A magyar irodalom megszervezője, Kazinczy, a görög mitológia eszményi légkörében élt. A magyarság ébresztője, Berzsenyi: Horatius életbölcességét zengte a klasszikus ódák merev és örökérvényű formáiban. Kazinczy és Berzsenyi a Biedermeierbe áthajló magyar empire-stílusnak két oszlopa. Harmadiknak a romantikus Kölcséyt vehetjük hozzá, akinek metafizikai sejtései és végtelenbe-vágyódásai árkádiai, pasturale-szerű, humanista rezignációval váltakoznak. Mindhárman élesen különböznek attól a demokratikus-politikai tendenciától, amely az 1830-as francia forradalom után hullámszik végig Európán, nálunk is megérlelve a forradalmat. Kazinczy így foglalja össze a magyar empire-stílus érdemeit:

Nyert a magyar dal, amidőn görög
Tetőkre léptetett».

Ő maga görög szavakat kevert a verseibe, az élet gondtalan élvezését Anakreon könnyed soraival hirdeti, Pindarost és Horatiust fordítja, a neolatin költők — Johannes Secundus — utánzásáról sem feledkezve és a görögösséget egészen a jelenkorig, Goethe *Prometheus*áig nyomozza, pogány világnézetnek adva széphalmi echót: «Az isteneket Mi a szerint tiszteljük, Mintha halandók Volnának ők is.» Canova Vénusz-szobra a Széchenyiek cenki birtokán; Ferenczy István árkádiai *Pásztorlánykája*, *Euridikéje*; Borsos József fiatalkori kőnyomata, a *Psyche ajándéka* és az 1841-ben festett férfiképmás háttérben látható klasszicizáló vidéki kúria: ugyanebből a szellemből fakadtak. Kazinczy megvalósította, amiről André Chénier álmodott:

antik verseket írt modern témákra, Kantot egy disztichonba foglalva Homerosszal:

«Kell!» mond Kant hidegen s «tedd mert kell!» — A Meonida:
«Tedd, mert szép, mert jó, mert igaz» erre tanít.

Jellemző Kazinczy álláspontjára a képzőművészettel szemben, hogy Ferenczy Istvánnak 1823-ban Cicero, Vergilius, Horatius, Homeros olvasását ajánlja, leginkább pedig a plasztikai művésznek való *Metamorphosist*. Rumynak is azt írja, hogy a szobrásznál éjjel-nappal nyitva kellene feküdni Homerosnak, Ovidiusnak, vagy legalább a neoklasszikus Barthélémy *Anacharsis*ának.

Kölceseyben néha még a rokokó lágyága andalog, de hangzatjai a századeleji európai romantika végtelenbe áhító eszményiségét, «titkos valókért» lelkesedését szólaltatják meg, a neoklasszikus gondolatvilág kereteiben. Ezt a görögös harmónia-keresést — ha nem is szeretett étheri magasságokban lebegni —, még mindig magáénak vallhatta az «édesen ömlő Harmóniát» kereső biedermeier-ízlés:

Két istenasszony, amidőn születtem,
Vitt hűs berkeidbe, Leto szent fia!
S most, mint örökre vidám Grátia,
Szelid tavaszban lengenek mellettem.

Egyik, kitől az égi lantot vettem,
Az édesen ömlő Harmónia;
Másik te vagy, csendes Phantásia,
Ki rózsaleplet vígan vonsz felettem.

(A Költő, 1811.)

A pogány Sors, a szelid Geniusok, hűs Zephyr, pásztorok virányi, táncoló Nymphák, mik Kazinczy Széphalom-berkeit Elysiummá varázsolják, Hesperus sugára, deli chárisok, aetheri pálya, Philomela bájos hangjai, a mennyei lánykát elragadó Phoebus,

lebegés Olymp felé, éjféli Luna, myrtus, ölelő Sylphida, égi scénák, leány ki plátói lélekként felleng, sphaerák zenéje, álomba szendergető Eros — ezek a képzetek és álomvalóságok veszik körül a magyar empirenak német értelemben legromantikusabb költőjét, Kölcseyt. A Biedermeier egyik ágával a klasszikus ízlés eszmévé finomult világához kapcsolódik, a másik oldalon pedig a bensőséges realizmus felé terjeszti törekvéseit. Finomkodó, précieux arculata nem tagadhatta a rokonságot azzal a költő-eszménnyel, amelyet az empire Kölcsey ars poetica-ja festett, száműzve a Múzsák tájairól a Rútnak árnyékát is :

Ne, Múzsá, lantod reszkető húrjára
Ne jöjjön semmi durva, semmi rút;
Szennyetlen áll a Grátiák oltára,
Hol nyitva minden szépnek van az út.
A tiszta költő fűzhet csak hajára
Örökre hervadatlan koszorút,
Melyet rengvén szűz kezek fonának
Ékességül piruló homlokának.

(Szerelem, 1814.)

Beilleszkedett a lánglelkű Kölcsey a biedermeierkor filozófiájába időnkénti realizmusával is. A távol valót szívvel óhajtozó idealista költő, akinek végcélját életének vezérei, az Álom és a Remény mutatják, eszményiségében «megcsalatván» a korszerű ígét hirdeti :

Dőljünk a jelenlét hív ölébe.

(Laurához, 1814.)

Ez már az empire utáni biedermeier-rezignáció, a messzi törekvésektől elfordulás, a közélet zajától visszavonulás a politikátlan magánéletbe, ahol a Költő a szerelemnek él :

Meg ne bánd, mert szép napok valának,
Melyek Erós karja közt folynak,
Míg szendergél költőd dalain,

A nő, kihez Kölcsey ezeket a sorokat intézi, nem görögnevű ideál, de azért fátyolozott valóságú lény, aki a Laura név mögött rejtőzik és ezzel a Petrarcából vett humanista megjelöléssel mégis klasszikus világra utal. Így élt és dalolt Kölcsey az empire olymposi távlatai és a földi életpálya biedermeier rózsáskertje között. Életbölcselete Anakreonhoz és Horatiushoz tér meg, az örök Biedermeiernek ezekhez a klasszikus őseihez:

Miért törődöl
Szűk életeddel?
Napod ma mit nyujt,
Köszönve tedd el,
S hagyd a jövődöt.

(Bordal, 1822.)

Az életbölcselet a biedermeier-rezignációt vallja, de a légkör és a motívumkészlet — szerencse, lant, borostyán, dicsőség — még klasszikus körülötte és általános-emberi, konkrét-valóságra utalás nélkül:

Ím nekem nem kelle sem szerencse,
Sem nagyoknak biztató kegyelme,
Csillogó fény s nép-imádta rojtok.
Gondolám: csak lant az énekesnek
Zöld borostyán barna lány kezéből,
S szép dicsőség hamva sátoránál.

(Panasz, 1823.)

Kölcsey költészetének egyik főproblémája a multon borongó Emlékezet és a jövőt kívánó Remény romantikus elkíváncozása a Jelen-valóból. Az a mult és jövő, — amelyet Vörösmarty idéz a Merengőhöz fordulva, akit véletlenül igazi nevén hívtak Laurának — ez a kettős végtelen Kölcseynél még az empire-stílus Géniusaiként jelenik meg, de a konkluzió nála is a biedermeier-lemondás kompromisszuma:

Rosszat ne félj, s ne kívánj jót,
Mult és jövő közül;
Öleld meg a Jelenvalót,
Mely játszik és örül.

(Remény, emlékezet, 1824.)

Ilyen pillanataiban Kölcsey is biedermeier ember és polgár lesz. De aztán megint elragadja őt az ismeretlen Végtelen: «Röppenj, röppenj szűk Jelenlét!» (Költő, 1826). Az antik világ képzetei pedig mindjobban eltávoznak az öregedő Költőtől. A harmincas években már a magyar patriotizmus képei veszik körül. *Zrínyi dalában* még fölbukkan ugyan Kalypso neve, de a *Zrínyi második éneke* már erősebb földi színeket is rákever sötét tablójára. A valamikor szennyetlen oltáron áldozó, étheri lebegéseket álmodó költő most ilyen «rút» víziókban gyötri magát:

... Mert kánya, kigyó, féreg egyre támad,
És marja, rágja kebelét.

... Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek...

(1838.)

A fokozatosan népiesedő Kölcsey tizenhárom éves korában (1803) még jobban tudott latinul, mint magyarul, amint maga írta: «...néhány tanuló társammal együtt kezdénk olvasgatni magyar és latin írókat... Kazinczy munkáit kincs gyanánt tartogattuk. Akkor én jobban tudtam latinul, mint magyarul s magyar verseket csak két esztendővel később kezdtem csinálni.» Az empire klasszikus öleléseiből kifejlő polgárosodó korszak nemcsak a Múzsák nyelvén társalgást tagadja meg, hanem a német bürgereket is megmagyarosítja. A század eleje azonban még a neoklasszicizmus búv-körében él és nemcsak a régi magyar deákságot űzi, hanem a görögösség kultuszáért is lelkesül és az egész oktatásügyet az antik világ megismerésére építi. A görögösségnek persze különböző gyökerei

lehetnek. Herder preromantikus multbafordulása a homerosi primitívséget emeli ideállá: a teremtmény természetesség állapotát, amely örök forrása minden szellemi megújulásnak. A görög Antiquitas: titokzatos népszellem-emanáció, vulkánikus táj, ahol a természet őserői még forrongásban, alkotó evolúcióban vannak... Goethe az ókort is a maga egyéniségének kiteljesedésére használja föl és személyes kincsének foglalja le. Az Antiquitas a pogány-keresztény ember számára a legmagasabbrendű szépséget jelenti. Nincs ebben a görögség-portréban semmi politikum, mint amilyen Montesquieu és Voltaire jelentformáló ókor-propagandája volt. Egy arisztokratikus lélek a jelenből ezoterikus világba rejti magát... Kölcseyvel leginkább a Hölderlin Görögországa rokon. Antik formában egy modern szentimentális költő végtelenség-vágyai nyilatkoznak meg: Harmónia, örök áldozás pogány istenek templomaiban, társalgás Szellemekekkel, szellemi ölelkezés a Múzsákkal, boldog vándorlás Elysium mezőin, Grátiák mosolya, a Szépség ősfarmáinak szemlélete, részesülés az isteniben, Bacchus mámora által álmélkodás a szent Berekben, sas-röpülés a nappálya magaslatain, lebegés a szent cél, az Egyesülés, a végtelen Óceán felé —: ez az ő világa. Görögország, mint isteni álom — költők hazája, szép álomvilág —, ahol Platon menyországait teremtetette és a Hesperidák álmai ragyognak: örök Ifjúság és Beteljesülés.

Petőfi, a biedermeier-korszak végén, ismét a jelenre ható ókor-eszményhez tér vissza. A harmincas évektől kezdődőleg fokról-fokra az egész európai irodalom elpolitizálódik. A júliusi forradalom, amely az irodalomban, mint francia romantizmus jelentkezik, és a «Jungdeutschland» szembefordulása romantikával, nyárspolgári Biedermeierrel: — nálunk a reformkor haladó és demokratikus tenden-

ciáival állítható párhuzamba. Petőfi hangosabb versei — a negyvennyolcas eszmék és törekvések víziójában — az Antiquitast is romantikus-demokratikus eszményvilágnak látják. Homerosa: teremő lángész, koldusok őse (*Homér és Osszián*). De van benne még valami idillikus, a politikátlan-ság naív boldogsága, amely a németes klasszicizáló romantika és a Biedermeier fölfogásának egyformán megfelel:

Dalában a menyei bolt,
Egy csöndes örömnnek örök mosolya...
...istenek úzik az emberi nemmel
Boldog vegyülésben
Játékidat, oh gyönyörű szerelem!

A történeti Róma és Graecia azonban már harcias jelszó lesz Petőfi politikai költészetében. Antik hős egyértelmű a szabadsághős névvel: Leonidas, Brutus, Cassius... Coriolanusban pedig a tragikus patriotizmus talál szimbolumára. Petőfi is — mint minden ókori inspirációt kereső költő — önmagát ismeri föl magaformálta hőseiben. Arany János Homeros és Ossian szembeállításával szintén a biedermeier és romantika antithézisét éli át (*Ősszel*, 1850). Homeros világa az ősi aranykor boldog primitívsége, az eszményi anarchia:

Lantszóra lejt ifjú, leány;
Kettős pohár, méz ízű nedvvel
Vigan forog...
Törvényök nincs — boldog hiány!

A Biedermeiernek is megvolt a maga saját képére és hasonlatosságára rekonstruált Görögországa. A polgári realizmus egészen más jelenéseket varázsol maga elé, mint a romantikus szellem, mely a multat is a romjaiból megújuló ifjú Magyarország «élan vital»-jában látta. Egy külföldi példát idézhetünk, a kései Biedermeierből: a «józan» Ponsard tanulmányait (*Études antiques*, 1852), aki szintén visszatér

Homeroszhoz. De minő poéta ez a Homeros! A naív előadás-mód, a családias stílus, a rusztikus erkölcsök, az egyszerűség Homerosa, a harci sisakot hálósipkával helyettesítő világnézet elképzelése.

Empire klasszicizmus és jámbor közepszer boldog harmóniájában dalolt Berzsenyi, akinek szelíd muzsája titánok hegyépítő tehetségével alkot... Vele éppen az ellenkezője történt annak, amit André Chénier ír a «fönséges» költőről, akiben kicsinyes nyárspolgári szív lakik:

Un mortel peut toucher une lyre sublime
Et n'avoir qu'un coeur faible, étroit, pusillanime.

Berzsenyinél kozmikus magasságokban járó lélek szelídül rezignációs fuvalmakra. Empire formaművészettel, romantikusan lázongó, lávaszerűen újat világradobó stílussal a Biedermeier életbölcseességét zengi. Ő a kor hármás arculatának legnagyobb szerűbb szintézise. Használjuk a napokat, s ami jelen vagy: forró szívvel öleljük! Csak a világtól elvonulva, élménytelenül élő költő éli ki magát ilyen tanácsokban (*Horátz*):

... a szerelem szelid
Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod
Boldog csillaga tündököl.

Pogány hitű villa-lakóvá stilizálja magát, aki szimbolikus hajóról száll partra, levonja vitorláját, miután az antik tündérképek Charybdiseinek veszélyét kiállta:

Bár nem oly gazdag mezeim határa
Mint Tarentum vagy gyönyörű Larissza,
S nem ragyog szentelt ligetek homályin Tiburi forrás:
Van kies szőlőm... Kegyes Istenimtől
Kérjek-e többet?

(*Osztályrészem.*)

Az élet célja a béke, a boldog megelegedés, enyelgés a szelíd Muzsával. A verseket alkotó Költőre mindenütt derülő virány mosolyog és a boldog Aranykor újraél a magaálmodta rózsás labirintusban, mely elrejtí őt a profán valóságoktól. De ne gondoljunk, hogy ez a Delphi dicső egén fellengős, ez a dithyrambok lángkörében Helikon malasztját élvező Költő — amint Berzsenyi 1808-ban Kazinczyt aposztrofálta, de önmagát is nevezhette volna — az ártatlan jámborság s középszer igéivel beérte. Az «elrejtett kalyibák» lakója az empire-stilusban magával hozta a tizennyolcadik század humánus-forradalmi szellemét. A mágiás képek s arany álmodások fátyola mögött Voltaire szelleme rejtőzik, az «ancien régime» fölvilágosodása, amely ugyanakkor, midőn a Megelégedés daktilusait írja és a «víg pásztorikor gyermeki közt» óhajt lakni; ugyanakkor, mikor a mennyei csendességet ünnepli s «Plátó karján emelkedik égi lelkesedésre» — : egyzersmind a racionalizmus észkultuszát is űzi...

Az Ész az Isten, mely minket vezet.

(*A pesti magyar társasághoz, 1815.*)

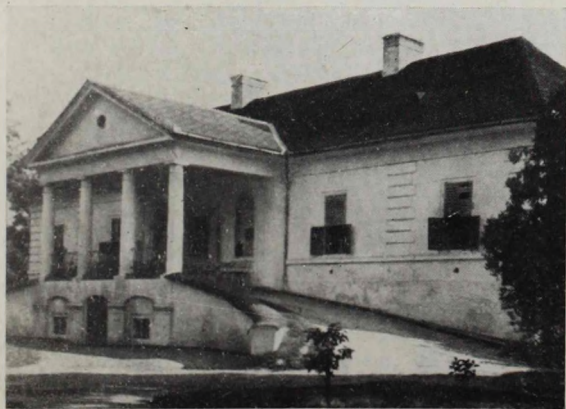
Ez a szabadgondolkozó Berzsenyi az autonom bölcseségre alapított morált hirdeti, mert «minden gonoszság hagymázból ered» (*Döbrentei Gáborhoz*); a vallást pedig a világ megrontójának hiszi:

Aegyptusz áldott földé kérkedik
Az ész legelső nyílt virágival,
De ott fakadtak egyzersmind azokkal
A Hit vakító szentelt maszlagi,
Melyek korunkig hintik mérgöket
S örök zavarba dönték a világot.

Ez az aufklärista hagyomány lappangva átparázsolja a biedermeier-kort, hogy a márciusi világban ismét lángra lobbanjon. És Berzsenyi sötétén látó percei szintén ellenkeznek a biedermeier-életbölcse-séggel, de éppen az «ennünk, innunk és szeret-

József nádor egykori kastélya, Alcsuth.

Nemesi kúria, Alsódabas.

nünk» légkörében (*Vitkovicshoz*, 1815) nyernek mélyebb aláfestést :

Ki tudja éltünk számtalan csapását
Leírni? Minden óra újakat szül,
Újabb veszélyt hoz minden percenet.
Itt a mosolygás sirással vegyül,
Itt minden édes mérget rejt magába
S gigászi harcot minden nyugalom.

(*Barátnémhoz.*)

Kazinczy, Kölcsey és Berzsenyi antikizáló világa nem áll ellentétben a magyar patriotizmussal. Csak a stílus római vagy görögös, az inspiráció gyümölcse magyar. Kölcsey Plutarchos hőseit olvastában egyetlen ideáljának, Hunyadi-Szondi-Zrínyi házájának dicsőségéért óhajt meghalni, amint Országgyűlési Naplójában írta (1832 dec. 13). Helikon szűzei Széphalomra vezérlik Kazinczy hívét. A klaszikus című, empire-illusztrációkkal megjelenő romantikus folyóiratok — Kisfaludy Károly *Aurorája*, a *Felsőmagyarországi Minerva*, Döbrentei Gábor *Erdélyi Múzeuma*, Szemere és Kölcsey *Muzárionja*, Igaz Sámuel bécsi évkönyve, a *Hébe*, a kolozsvári *Aglája*, az *Athenaeum* Vörösmarty szerkesztésében, a pécsi *Aurora*, az esztergomi *Uránia*, a sárospataki *Parthenon*, valamint a német *Iris* és Festetics gróf német *Pannoniája* — valamennyien a hazai művelődés, a magyarosodás, a nemzeti csinosodás szolgálatában állottak. A cím antik és klasszikus, a tartalom magyar és modern. Romy fölszólítása a nemzethez, magyar népdalok gyűjtésére: az *Iris* német hasábjain jelent meg.

Ugyanezt az áthasonulást a biedermeier-kor legjellemzőbb magyar építészetében ismerhetjük föl, az empire kastély-stílusban. A görög oszlopcsarnok a magyar életnek szimbolumává lesz. Alföldi kálvinista templomaink, az egri székesegyház (1837), a pécsi püspöki könyvtár, a pesti Lloyd-épület (1830),

a Ludoviceum (1836), a bajai és szegedi régi zsinagóga : ezt a magyar karakternek megfelelő puritán formát valósítják meg. Ahogy a magyar empireirodalom éppen hangsúlyozottabb klasszikus jellegével elkülönül a nyugati irodalmak neoklasszicizmusától és — retardáló mozzanatként — külön magyar provinciát teremt a rohamosan modernesedő Európában (sehol nem írtak olyan nemesen klasszikus mértékű verseket, mint nálunk!): úgy a magyar empireépítészet is a magyar lelkialkatban, művészetünk klasszikus-italiai hagyományaiban leli magyarázatát.

A magyar deákság a Biedermeierben éli utolsó évtizedeit és éppen ebben az időben lesz öntudatosabb a megváltozott környezetben. A latinosság akkor véteti magát észre, mikor körülötte már megváltozott a világ és a német-magyar polgárság az élet mindennapi nyelvén alakítja ki kultúráját, a társas érintkezés formáit. A latinos prókátor egy letűnt társadalom képviselőjének számít, akire az újmódi arszlánok és delnők jóakarató mosollyal néznek. Pedig a jószív és a magyarság nem a szélházi uracsok oldalán van, hanem a *Kérők* derék Perföldy-jénél. Ez a derék magyar ember végül el is nyeri választottját, akinek néhány jelenéssel elébb még imígy udvarolt: «Én pedig *gratulálok*, hogy *fortuito* ily kincsre akadtam, melyre *fundálhatom* szerencsémét. Én ime *duplicálván* kérésemet, még egyszer *submittálom* szívemet a kisasszony kegyes *judiciuma* alá, remélvén, hogy *favorabilis sententiát* nyerek és elvégzem szívemnek *involutus* perét *et sic porro*».

A biedermeier-családapák a szögletes Perföldyekből lesznek. Lidi ítélete róla az egész korszak és az utókor fölmentését jelenti: «szerelemre méltó, mert ritka embersége s nemes tulajdoni elfelejtetik azon hiányosságokat, melyeket egy tárgyban való munkálkodása reá bélyegzett». A magyarszívű deákos Perföldy több alakban is nyert megörökítést. Fáy

András *Bélteky házában* a nagytudományú, de kevés vágottdohányú Porubay a klasszikusok világának elmulását szimbolizálja. Az író diadalmasan a «Magyarország nem volt, hanem lesz» álláspontján van, jószívűen mégis házassággal és állással végkielégíti Porubayt. Jókai, akinek fantáziáját oly dús termékenységre ihlette a *Bélteky ház* néhány motívuma, a deákos ügyvédről szintén rajzolt egy örökbe-készült genre-képet.

Az empire utóhangjai a negyvenes évek konzervatív-elmaradt költőjében, Császár Ferencnek akkor már régimódi verseiben csendülnek föl. Döbrentei Gáborhoz írja klasszikus mértékre vett ódájában:

Itt, itt barátom! kedves Gáborom ...

Eosz hűsítő langy fuvalmitól

Ingatva, kéjjel szállok át kies

Elűsionba ...

(1843.)

Az újonnan épült házak lépcsőcsarnokaiba, udvarbeli kútjaira a negyvenes években még görög istennő-szobrot — Flóra, Diana — terveztek. Az élet stílusát még színezi egy-egy mythológiai kép. A Dorottya-utcai Naisz-cukrászda címtáblája Európa elragadtatását ábrázolja, a fölírás azonban «nemzeti» vagyis magyar volt, — amint a *Honderű* írja (1843, 315, 172, 386). A finomkodó újdondász a báli tudósításhoz föleleveníti a könyvműveltség istennőit: «A fényes és minden városunkban mulató szalonfitól meglátogatott vígalom a reggeli *Hórák* táncai közé vegyíté övéit». A színházi rovatnak akkor még természetesen *Thalia* volt a neve. Dériné, ifiasszony a «Melpomene kedvence» klasszikus jelzöt kapja, a borozó polgártárs pedig nem más, mint «baráti körben Bacchusnak szorgalmas tisztelője». (*Rajzolatok*, 1836, 646 és 655.) A lányokat még mindig Euphrosina, Eulalia stb. nevekre keresztelték. «X, úr a napokban jegyzé el magának jövődöbéli hitves-társul a széplelkű Z. Euphemia kisasszonyt.»

Jókai több regényében állított emléket a klaszikus-romantikus-biedermeier reformkornak. A *Magyar nábob* bevezetésében szemlét tart a hőseinek életbeli mintái fölött és a Meyer-lányokról szólva zseniális intúciójával a március előtti világ valamennyi arculatát elénk tárja. Hirhedett szépségek voltak ezek a Meyer-lányok. S ahány, annyiféle szépség. «Az egyik angol beauty, gesztenyeszín fűrtőkkal, porcellán-zománcú fehér-piros arcszínnel, gyilkos szép kebellet.» Ez volna a rokokó-stilus biedermeier kiadásban. «A másik franc a lyonne, szőke haj, fekete szemöldök, kék szem, nevető száj és fitos orr, rózsaszín lüktető cimpákkal». Ez a francia romantika, bár a fitos orr a Biedermeier jelenlétére látszik vallani... «A harmadik valódi alma-piros arcú, fekete langos hajú, bogárszemű magyar szűz. De sok lepkeszárnyat leperzseltek ezek a tűzszemek!» Ime : a magyar népiesség, amelyben romantikus hév és biedermeier ártatlanság egyesülnek. «A legkisebb nővér valóságos Psyche-ideál : görög szoborminta, élő márvány». A Magyar Empire klasszikus jelenése...

Graecia szelíd Muzsáinak utolsó menedéke úgy látszik Magyarország volt a múlt század huszassegyvenes éveiben. A biedermeier — átmeneti korszak, amelyben a legellentétebb irányok találkoznak — még meg tudta őrizni néhány évtizedig az örök Harmóniának, a fenséges Kozmosznak, az Istennel társalkodó Bölcsességnek görög ihleteit. A Biedermeier utáni korszak, Baudelaire és Reviczky igéivel, már történelmi távlatban látja az antik regevilág elmúltát : Meghalt a nagy Pán, a nagy Pán halott!

Valójában a nagy Pán és a görög-latin mythologia már Augustus császár vallási restaurációjának idején halott volt. Csak a költők leheltek életet beléjük az európai szellemi élet periodikusan vissza-visszatérő humanista korszakaiban.

VIII.

A romantika válsága.

Egy német kritikus azt a találó fogalmazását adta a tizenkilencedik századnak, hogy ez az egész kor-szak nem más, mint küzdelem a romantika szellemével. Valóban, évtizedes uralma után, a század közepén és második felében vereséget látszik szenvedni a romantika, de a huszadik század fordulóján megint visszatér, az új idealizmus, expresszionizmus, szimbolizmus formáiban (Ibsen, Rostand, Maeterlinck, Ady, Kassák) és a század első felében is mindenütt jelen van. A Biedermeier, mint átmeneti lélekforma, sokszor maga is fölolvad az idealizáló, szelídebb romantikában; néha erősen szembe-fordul az érzelgős vagy groteszk-szörnyűséges romantizmussal; vagy a józanabb realizmusban keres menedéket, bár ez is ellensége a széplélek fínomkodásának... A Biedermeiert tekinthetem fikciónak is, termékeny elvnek a kutatás számára, amely csak úgy tudja kifürkészni a század arcát, ha ennek a fikciónak vonásaihoz hasonlítja a többit. Három kategóriába oszthatjuk — az áttekintés megkönnyítésére — az idevonatkozó tényeket. Mindenekelőtt meg kell néznünk, mi az, amit a biedermeiernek nevezhető életstílus a romantikából magáénak vállalt. Azután rá kell mutatnunk a romantika ellenzékére, amely még a klasszicizmusból kapja első segédcsapatait. Végül pedig a kialakulóban volt

materializmus-naturalizmus felé határoljuk el a Biedermeier egyeztető spiritualizmusát, józanul, néha szürkén nemes realizmusát.

Hősi és polgári kor ez! — kiált föl Vértesy Jenő, Victor Hugo szavaira hivatkozva. Vértesy jóval megelőzte a német biedermeier-kutatást és már ő is a kor romantikus-nyárspolgári kettősségére utal.

A biedermeier-kor embere — akár mint termelő író, akár mint irodalomfogyasztó olvasó — benne él a romantika levegőjében. Nagyon finom a határvonal, amely a biedermeier-lírárt az idea-költészettől elválasztja, — írja Brisits (A XIX. sz. irod., 279). Nem lehet időbeli határokat vonni sem a klasszikus-empire, sem az idealisztikus német-romantika, sem a «természet» nevében betörő francia romantizmus köré. Egy tipikus biedermeier-költő — Kunoss Endre — *Dalfűzér-ének* (1839) előszavában úgy jellemzi a saját verseit: «Mint mindenütt, a költészetben is küzdenek egymással szellemiség és anyagság». Kisfaludy Károly novelláiban élethűen festi a biedermeier-világ alakjait, de ha ecsetet vesz kezébe, akkor «jelesen fest olajban viharokat», — amint Kazinczy írta róla (1828). Sokszor egy művön belül is nehéz szétválasztani a benne megnyilvánuló kétféle lelkiséget. Eseghváry Ferencet, a *Somlai vérszüret* (1837) hősét hová skatulyázzuk be? Kisfaludy Sándor nyilván önmagából vette az ihletet hozzá. Eseghváry «harcban kemény erős», mint amilyen a huszártiszt és testőr-író maga is volt, midőn az itáliai harcmezőkön és Milánó ostrománál alkalma nyílt vitézségét bizonyítani. A nemesi irodalom nem is teremthetett magának másfajta hőst, mint karddal övezett lovagot. (A modern regényirodalom messzire eltávolodott ettől a klasszikus-heroikus és romantikus ideáltól!) De Kisfaludy Sándor a fölvilágosodás és polgárosodás korában is élt, nemcsak a magyar előidők regés búvkörében. Ezért lesz Eseghváry Ferenc a házi életben «szelíd és jó», annak az esz-

ménynek megfelelően, amelyet az angol szentimentális regények inspiráltak a kontinensen. Az előidőkbeli vérszűretelő Eseghváry ilyenformán mégiscsak modern «hős», a legszebb családi erényekkel fölruházva. De ezenkívül még — az új életforma nagyobb dicsőségére — szellemes társalgó is: «szép ész s elme beszédiben». Nem negligálható kvalitás a Biedermeier angyali leánykáinak szemében, hát-mégha — amint Himfy költője siet megnyugtatni a kedélyeket — tetteiben «érzékeny szív» is megnyilatkozik. Érzékeny, amilyen a dragignani «fogoly» is volt, midőn a Rue de l'Observance 46. számú házában harmadik emeletén magyar nótákat hegedült a szemközt lakó bájos ismeretlen, d'Esclapon Karolina kisasszony tiszteletére, akivel csakhamar együtt andalgott a közeli szőlőhegyeken, azurkék-ragyogó ég alatt, könnyeket hullatva Saint-Preux és az «új» Júlia sorsán, olajfák árnyékában olvasva Deshoulières asszony précieux verseit, Petrarca siránkozó szonettjeit, de az Ész szaváról sohasem feledkezve meg, amire egyébként Deshoulières asszonynak ez a sora is figyelmeztette:

Mes sens sur ma raison n'ont jamais eu d'empire.

Vannak persze irodalmi művek, amikben a romantikának nevezhető cselekmény és stílus végítetlen tisztaságban mutatkozik. Ilyen például Ney Ferenc *Eskü* című beszélye, amelynek tartalmát az *Életképek* (1844, I, 54) ilyenformán összegezi: «Egy fiatal festő, Ákos, egy gazdag és döllyfős úr leányával, Elmával áll szerelmi viszonyban s ezt örök hűségre esketi. Emma az adott esküt megszegi. Ákos egy váromladékról, azon helyen, hol az eskü mondatott, tátongó mélységbe ugrik a hitszegővel». Gaál József novellájából — *Badacsonyi Lenka* (1837) — elég két mondatot bemutatni: «A casertai várba egy titkos földalatti út vezetett, melyet csak Johanna hívei ismertek. Ezen lopódzának Villa

Ermosa és öccse éjjel a lánykához, elragadák őt s addig is, míg alkalom akadna a Provence felé elvitorlázhatni, apjának abruzzói remetelakában rejték...» Minden a lovagi-német és a hugoi francia romantika rekvizitumaira mutat. Várban lejátszódó bűncselekmény, rejtekfolyosó, éjfél kaland, nőrablás, magányos ház, mely titkot zár. A biedermeier-polgárnak ez a rémregényesség éppoly lelki tápláléka, a tétlen valóságért kárpótló könyvélménye volt, mint a huszadik század robotoló, hősietlen és szürkeéletű emberének a detektívhistóriák, amelyek néhány krajcárért árulják az életet bonyolulttá, eseményessé, érdekesítővé bővülő mákonyt. Gaál József, a népies író, az Alföld fölfedezője lélekben nem azonosítható a lovagregények ízlésével, a harmadlagos, Sturm und Drang-on át elfajult Shakespeareomaniával, bár a «brit szellemóriás» hatása rajta is kimutatható. Menekül ő is az élet mindennapiságából homályos motívumok útvesztőibe, de nem lesz a groteszk fantasztikum lakója, világokat teremtő képzelet hőse, tragikus küzdelmek álmódója, emésztő szenvedélyek átélője. Vannak motívumok, amiknek romantikájáról — éppen azért mert korszerűtlenek és elavultak — nem mondhat le a haladó élet, ha a költőiséghez ragaszkodik. Ilyen a gálya, a sajka, a szelek-vitte hajó. A biedermeierkor először érezte az emberiség történetében azt a gyönyörűséget, amit a technika haladása jelent. Bécsből büszke gőzhajón lehetett Pozsony és Pest felé közeledni és a gyorskocsit is kezdte fölváltani a — nekünk már cammogó — gőzvasut. Az öröm első nyilvánulásai még mutatják a «regényes» múlt és a modern-prózai jelen megzavart egyensúlyát. A dunai gőzhajó a Pannonia nevet kapja (1836): klasszikus ízlés, a római kultúra relatív primitívsége, nemzeti hős- emlékek szolgálnak régi keretül a világalakító találmányhoz. Az óbudai hajógyárban két-

száz lóerős utashajó épül 1843-ban és a mythologiai Hercules nevet fogja viselni. . . A gőzhajó megmaradt technikai vívmánynak és a költők továbbra is sajkán eveztek kedvesükhöz a túlsó partra. A révbejutás szimbólikus képe: «Partra szállottam, levonom vitorlám». Petőfi midőn a *Tündéralom* álmait szövi (1846), magát sajkásnak képzei vad, hullámos folyón, amelyen, mint a bölcső reng a könnyű sajka. . . Arany a *Magányban* azt a biztató szót izeni az elnyomatás nemzetének, hogy «vásznunk dagad, hajónk előre megy!» Ady Endre — pedig ő ugyancsak modern ember volt és nem vetette meg a civilizáció heverő helyeit és luxusát — régimódi hajón röpül, régi evezős, de új, új Vizekre (1906). Tóth Árpád pedig «vak vizen ing tova» *lomha gályán*, boldog Életet kereső szomorú Kolumbusként (1917). Gaál József, a *Rajzolatok* munkatársa (1836, 314), aki elsőnek közölt nyelvünkön érdekkeltő leírást gőzhajó-utazásról, *Budapesttől Pozsonyig* címmel, maga is bevallja, hogy a balladai sajkát nem tudta kiszorítani a mondákból és a költészetből az ész-szerkesztette gőzhajó-mechanizmus: «Költői ömledézek nem gőzhajóra valók, mert bármily érdekes s szép legyen is egy utazás a gőzhajón, mostani állapotja szerint még mindig prózai s inkább mechanikusnak való, mint a költőnek. Itt minden a gép kiszámolt, szabályozott járása szerint rendesen megy s epizódot legfeljebb egy kis romlása a gép részeinek tehet, ez pedig éppen nem költői, s a poézis minden egyéb vízi dekorációja, úgymint ár, hullám, szél, vitorla, evező s más effélék egészen elmaradnak, mert a hajó mindezek nélkül, sőt ezek dacára is megy víz, szél ellen. . .» A biedermeier-kor, éppen mert modern prózaiságban érezte magát, vágyott egy kis romantika után. Csak égi szerelem van, csak örök hév — bizonyítja Bérczhavi, a *Rajzolatok* könnyed verselője (1836, 377). A költők tündéralmokat látnak, mint

Tóth Lőrinc ügyvéd, tragédiaíró és akadémikus, kinek «istenalak tűnik fel», Emmijének alakja (*Ébredő johásza*, 1836), — hogy a nagyokról ne szóljunk. Az átlag-poéta középkori, eszményekért lángoló lovagi attitudeöt vesz föl és trubadurként járja a jelenkor utcáit. Anakronizmusban fogant még az irodalmi kritika is: «A fiatal költő, Zichy Antal *Hódolata* lovagias, fönnenkelő és magasztos, versei szépek és az ihlet merőben igaz; sok ily nemes lelket kívánunk a Honnak, sok ily lelkes troubadourt a hölgylvilágnak», — írja a Honderű (1843, 59). De időtlen keverékben adja az író is a multbamerülő romantikát és az egykorú életszemléletet. «E beszélynek legfőbb hibája — olvassuk ugyanott az *Őrangyal* című vallási almanach egyik novellájáról — az, hogy nem tudni a kort melyben játszik. A stíl, erkölcsök s az egész modor újszerűek, míg a hedervári gróf s Aladár közötti handzsárok és paizsokat emlegető párviadal ős korokra utalnak». Ilyen handzsárokkal játszott a pestbudai polgár képzelete a negyvenes években és ilyen motívumok miatt is nevezik romantikának a romantikát. Mint mindenütt, itt sincs tiszta stílus. Vegyünk egy másik «romantikus» novellát a *Honderű* lapjairól (1843, 44): «Nyitó vasakkal mentem érdekes rabnőmhöz...», — halljuk a hős szájából. Rabnő, fölfeszített börtön, — ez már hamisítatlan romantika, ha nem is a legelőkelőbb fajtából. Fantáziálva isteni! — mondhatnók Vojtina-stílusban. Kevéssel azután elénk áll a kijózanító prózaiság. A hős talál valamit: «Naplótöredék fekvék egy asztalon, nő s gyermekek számára tett költség jegyzetével, jeléül, hogy Emil férj és családátya...» Jeléül annak is, hogy az író nem felejtkezik meg a mosószámlákról sem, a napi kiadások összegezéséről, piaci árfolyamok szerepéről az érzékeny családátyai milieuban. Taglaljuk tovább ezt a biedermeier pseudo-romantikát, ha már ilyen jó alkalom kínál-

kozott... Egy 1836-ban névtelenül megjelent novellának (*Rajzolatok*, 65) már a címe — *Az amazon* — a romantika világába vezet. Tárgya az, hogy egy várúrnő, férje távollétében, bátorságával és lélekjelenlétével megmenti a kincseket és elpusztítja a rablókat, miután színleg szerelmet ígért a marcona briganti-vezérnek... Waldo Amália (mert Magyarhonban mégsem történnek ilyen dolgok) férfias Diana-életet élt zsenge-szűz korában. De aztán kigyógyul ebből a regényességéből. Az író nyilván nem nagyon helyesli az amazonságot: «Szerelem által meggyógyítva s szüleinek kérésire elhatározá magát, hogy a vadászruhát s a dárdát asszonyköntössel és myrtuskorszorúval cseréli föl. Fiatal, szép, nagy lélektehetségű s férfias bátorságú volt s régóta Dohna gróf leghevesebb óhajtásainak tárgya». A balladára méltó, igen valószínűtlen cselekmény gyorsan lepereg. Amália a vár egy kazamatájába vezeti a kincsszomjas rablókat, aztán letaszítja az őrt és rájuk zárja a csapóajtót. A férj hazatér, «tisztelete, halála s szerelme nem ismére határt». A szép nő azonban «dicséretei elől asszonyi szeméremmel félrevonult». A romantika megtette kötelességét: helyét a szelíd, guzsallyal foglalatосkodó, rokka-pergető, piruló női eszmény váltja föl.

Van aztán egy igazi *Rablódal* is a kor költői termékei között Földytől. Byron *Kalóz*-ának első strófája nyomán készült gyöngye utánzat. Olyan, mintha valami operában énekelné egy megfelelően maszkírozott rablókórus, amelynek kardalосai alig várják, hogy levethessék az ijesztő gúnyát és a színházzal szemközti sörözőben békés polgári vacsorával ellensúlyozzák a szép de veszélyes rablóélet viszontagságait. «Fönnlobog vezérlő fáklyánk A fényes égi hold!» — énekli a marcona csapat, a *Rajzolatok* békés hasábjain (1836, 185). «Föl, legények! indulóra...» Valósággal büntett föl-

dicsérése rejlik e sorok mögött. A pattogó ritmusban festett gyöngyélet alkalmas arra, hogy kimerítse a haramia-pályára való csábítás tényálladékát :

Szép lánykák forrón ölelnek,
Ha a rablók útra kelnek.

Nappal lánykarokban alszanak, holdvilágnál ismét kalandra indulnak. Hiányzik a belső valóságosság ebből a műromantikából, amely csak olyan, mint a tengeri hajózás a ligeti fotografusnál vagy a barlangvasút tündérvilága. Semmi köze ennek a nyárspolgári álromantikának ahhoz a mélyen átértett emberiséghez, amely a *Nyomorultak* Jean Valjean-ját, Eötvös Violáját megteremtette és amely Petőfit a melázó haramja iránt fájó részvétre ihlette. Mennél vadabban romantikus akar lenni a szerző, annál hétköznapiabb marad és könnyek helyett csupán komikumot arat, mert üresen kong a szó, ha nem lélekből fakad. Az a hősiesség, ami például Császár Ferencnek *Tihany ostroma* című operájában (1845) deklamációit űzi, csak a zene varázsoló hangjainál lesz elviselhetővé. A »Gesamtkunstwerk« igen primitív irodalmiságokra is fátyolt borít. Császár Ferenc maga így foglalja össze lantos drámájának cselekményét : »Ricardo bosszút akarván állani a szittya hősnőn, ki mátkája szívét elorzá : magyar fegyverzetben Keled sátorába jó s ott a szendergő hőst már-már meggyilkolja, midőn az apjától eltaszított Izonda, Bojta kíséretében, éppen jókor érkezik Keled életét megmenteni«. Végül természetesen a magyarok győznek, a szittya Izonda férjhez megy szíve választottjához, Ricardo pedig a színpadi párbajban meghal, ezekkel a semmitmondó végszavakkal : »Hah! (hanyatlik) Jól csapott! (Elesik)«. Vegyük hozzá, hogy a komikus fércelményben még a következő motívumok szerepelnek : titkos földalatti folyosó a Balaton partjáról Tihany

varába, németből fordított habszűzek, pogány mődalok, érzékeny Hős, hősi leányzó, prózai mondatok heroikus pózban előadva :

(Vitézek énekelnek.)

Miért habozni ily sokáig!

Tenni ezt nem szokta ő...

Császár Ferenc gimnáziumi tanár, ügyvéd, akadémiai tag és magasállású bíró volt, a Petőfi népies irányának heves ellenzője. Ilyen «szaloni» szobaköltőlélekkel nem is lehetett helyeselni a magyar irodalom friss, egészséges, természetes megújulását. Az átlagbiedermeier ösztönszerűleg megérezte, hogy Petőfi ledönti az ő esztétikai világát, amelyben még a középkori várak is csak színpadi díszletek voltak. Az álromantikus heroizmusban tetszelgő dagály nem pótolja az élmény hiányát.

A Biedermeier történetkultusza — amiben egyébként a Shakespeare-re visszanyúló romantikával és a modern Walter Scott-íránnal megegyezett — szintén egyik szurrogátum az élménytelen Jelen pótlására. Különösen tipikus ez a Habsburg-monarchiában olyannyira elterjedt történelmi zsebkönyvkultusz — Hormayr, Majláth — és a balladák népszerűsége esetében. Mindakét műfaj igyekezett kialakítani valami közös hagyományokon és lojalizmuson alapuló lelki egységet a Monarchia népei és országai között. A balladák írása már szinte sablonná válik és Arany Jánosnak kellett jönnie, hogy a Bürger-Schiller-Goethe óta nívóban alászállott, de termelésben megsokasodott műfajt ismét fölemelje a remekművek világirodalmi színvonalára. A romantikus balladát is átszínezi a biedermeier életérzés. Hervadó leánykák legnagyobb számmal a balladákban találhatók. A balladák tudós történetírók adataiból merítik ihletüket, amit aztán igyekeznek műnaiv stílusban hasznosítani. A Kisfaludy-Társaság

1838-ban ilyen erudíciót igénylő pályázatot hirdett: készíttessék ballada, melynek tárgya a száműzött Béla herceg párviadala a pomerániai herceggel Lengyelországban, minek következtében Micislaw lengyel király leányát s Pomeránia egy részét nyeré jutalmul s melynek körülményei a históriából tudva vannak. A következő évben Géza és Salamon harcai, majd a pusztaszeri gyűlés témájának balladásítására hívta föl a Társaság a költőket... Az érzékenység mindenfajta megnyilvánulása beilleszthető volt klisé gyanánt a balladai cselekménybe. A történelmi dráma rekvizitumai: trónterem, testvérvisszály, jóságos király, alattvalói hűség, lemondás, belső tartalom nélküli lovagi gesztusok, — mind szerepelnek a ballada listáján és a sablon az osztrák, a cseh, a magyar irodalomban egyformán megtalálható. A ballada a dillettánsok és epigonok műfaja lesz a tizenkilencedik század első felében. Egy osztrák gyűjtemény alapján — amelyben magyarországi költők is szerepelnek (Bakody, Beck Károly, Gaál György, Hugo Károly, Lenau, Majláth János, Pyrker László, Saphir, Schröer) — statisztikát állítottam össze a Dunamonarchia németül író (tehát a biedermeier életformához legközelebb álló) ballada-költőiről, akik közül nem egy még bárdnak nevezi magát... Kitűnt, hogy a 306-ból 59 tisztviselő, 24 tanár, 12 tisz, 10 könyvtáros, 18 szerkesztő, 10 orvos, 4 vámhivatalnok, 5 diplomata, 3 könyvkereskedő, 2 nyelvész, 3 bíró, 3 rendőrtiszt, 2 vasutas és van köztük patikus, sőt ékszerész is. A polgári világrendben való ez a biztonságos és prózai elhelyezkedés is arra mutat, hogy a balladaköltők átlagának inspirációja könyvelményekből táplálkozik. Ez a papirosromantika pedig megfelel annak a biedermeier-lelkületnek, amit egyéb megnyilvánulások alapján magunk elé vázolhatunk.

Egy dolog azonban kétségtelen mindezekből:

a Biedermeier átmeneti helyet foglal el romantika és realizmus között, de ragaszkodik bizonyos spirituális hagyományokhoz is. Nemes és emelkedett akar maradni, néha mesterkélt módon. Soha a lelki jószágot, a szívörömet, a fenkölt érzéseket nem emlegették annyit, mint a régi jó táblabírák korában. Az üdv, szívüdv, üdvösség, üdvözül, üdvlelde szavak — részben a nyelvújítás gyártmányai — szinte köznap használatra jutnak. Megint Császár Ferencet kell idéznünk, akinek operájában a spirituális érzéki-
ség ilyen szavakat produkál:

(Habszűzek énekelnek)
Üdv! a had dicső fiának...
 Kit szeretsz, epedve vár!
 Hű ölben *égi* kéjjel
 Boldogít az *üdv*sugár!

Ebben a helyzetben és szövegben epigon mesterkéltség a précieux szó. De mikor Vörösmarty fantáziája röpül vele, végtelen távlatokat kapunk és hiszünk benne. «Zúgva kél a fergeteg, s Tündérhonban üdlakig, hol magányos bűm lakik, míg elér, alig piheg» — mondja Tünde a tündérek nyelvén. A *Vérnász* (1833) Telegdi je pedig szerelmi boldogságát joggal nevezi templomnak:

Hol leplezetlen hófehér szoborként
 Áll istenarccal a szent *üdv* maga.

Lelki nemesség és közjóra irányuló gyakorlatiaság harmóniájának problémáját legmélyebben a kor két hőroza érezte át, akik önmagukban viselték az egész magyarság minden fájdalmát és a jövő minden reményét: Széchenyi és Eötvös. Mindketten az értelmiség és kultúra elsőbbségét hangoztatják és mindketten anyagi eszközökkel is, gazdasági téren, gyakorlati intézményekkel viszik haladásra a nemzetet. Széchenyi írja a *Világban* (1831): «a nemzeti

értelem lehető legnagyobb kifejtését tartom ama nemzőoknak, melyből nemzetiség, honszeretet, közlélek, polgári erény, közboldogság s nemzeti dicsőség fakad.» Édes álmaiban csak ragyogó képeket lát maga előtt: «azon álom, hogy egy nagy s dicső nemzethez tartozom, szívem legtitkosb húrjait édeni harmóniában ringatá mindenkor» (74). De aztán arról ír (91), hogy Pesten rossz a kövezet, undorodást okoz a dunaparti szemét, a fogadók igen alávalók, a vendéglők étvágyat visszaíjesztő, mocsos barlangok. Fák, ásványok, lovak, hidak, csatornák, bor-pincék, készpénz, kamat foglalják el a legnemesebb magyar lelket.

Eötvös József szintén szembekerül a két principiummal. Szíve a lelkiség felé húzott, amint fiához, a fizikus Eötvös Lorándhoz írt leveléből kitűnik, amelyben — 1869-ben, a pozitívizmus uralmának idején! — a szellemtudományok és a természetkutatás egyenrangúságát hirdeti: «Az emberi elme s annak kifejlődése, mely az eszméknek átalakulásában nyilatkozik, éppúgy tárgya a tudománynak, mint az anyagi természet phaenomenonja, s ha az emberi nemnek több mint kétezer éven át ismert történetéből emberek szellemi kifejlődésének törvényeit absztraháljuk s ezeket a polgári társaság rendezésénél fölhasználjuk, ezen eljárás egy nappal sem kevésbbé tudományos, mint az, melyet a természettudományok követnek...» Az eszmék történetéből tanulságot meríteni a jelen átalakítására: ez ismét a használniakarás nagy korának emberét mutatja Eötvösben.

A romantika átbiedermeieresítése mellett megtaláljuk a század első felében a romantikával való burkolt vagy nyílt szembefordulást is.

Kovács Pál egyik novellájában (*Aurora*, 1833) egy romantikus ifjút hoz elénk, aki maga is már ironizál a saját holdkórossága fölött: «Színem olyan

Biedermeier lakószoba. (Kersting festménye.)

volt, mintha egy hónapja már csak holdvilággal éltem volna, kevés beszédű s gondolkodó valék; ha Linkához közelíték, remegtem, s ha keze kezembe akadt, görcsösen húzódának össze ujjaimnak izmai, mely beteges állapotomért viszont kézzszorítást nyerek s mind ezek nem a legforróbb szerelem jelei-e?» Ez a romantikus irónia, vagy, ha úgy tetszik, biedermeier-józsanság a thézist egyszerre ábrázolja az antithézissel: «...forró lángú dalokban hagyám csapongani érzelmeimet a hív körül, hogy utóbb megúnjon». Úgy látszik, a hölgyben is megvolt a hajlandóság az életet realisabb oldaláról nézni: «...vagy német érzelgéssel (!) turbékolék a kedves gerlicének, hogy elfásítsam érzékeit s majd az elsenyvedt szerelem kopár mezején üljem diadalmi ünnepét a hamvadó gerjedelmeknek.» Petőfi szembefordulása világfájdalmas önmagával és az álromantika epigon byronizmusával — jelzi legklasszikusabb formában az új realizmus és természetesség megszületését. A romantika — pedig valamikor az életet akarta végtelenbe kiterjeszteni — könyvművészetté és élettelen sablonná távolodik:

Én is gyűlöltem ... volt okom reá;
De amióta e bitangokat
Láttam, mint vágnak Byronképeket,
Azóta gyűlölségem megszakadt.

Mióta ők a földi életet
Oly feketére mázolják: nekem
Sokkal, de sokkal jobban tetszik az
Több fénypontot vesz észre rajt szemem.

A biedermeier eszménye nem is a világfájdalom, a *mal du siècle*, hanem a távoli ős, Horatius elve: *aequam memento rebus in arduis* ... Ilyen végletek között mértéket tartó hős Bajza József Koháry Istvánja:

K. nem volt azon szertelen lelkeknek egyike, kik szenvedély vagy elme erejével korlátaikból kitörvén, szembeszökőleg nagy, bámulatraméltó dolgokat visznek véghez... Ő gondosan látszott elhárítani magától mindazt, mi által a tettek zajgó fényt, szembeható ragyogást kapnak... Ő fejedelmeinek egyformán maradt hive... Jámbor volt együgyűség, magasszívú kevélység nélkül. (*Aurora*, 1832, 36.)

Ábrándozás az élet megrontója, bármily szép is a költők álomvilága... A *Kritikai Lapok* Vezérszavában (1831) Bajza József figyelmezteti a nemzetet az álmodozó poéták veszedelmeire: «Embernek legfőbb boldogságát képzelet s álmok teszik, s ha kit álmaiból vertek fel, az boldogsága egéből hullott le.» Az álom tehát úgylátszik: orvosság! De bajt-hozó édes méreg: «Ez álomboldogokat imádók, hirdetők, magasztalók veszik körül. A tévedések, a képzelmelek kórjai elragadnak s egész csoportokat tántorítanak a vad tudatlanság örvényébe...» A polgár maradjon a részére kijelölt politikai, társadalmi, érzelmi keretek között. Ne akarjon «költőileg végigmenni az életúton», — mint a romantikus Petőfi követelte magának!

A probléma — romantika és józanság — mindenütt megtalálható a korban. Az ifjú Petőfi is — szép reményeinek hajnalsillagánál — a jövődőt tündérkertnek látta s csak midőn az élet realitásaival érintkezésbe jutott, a «tömkelegbe» lépve, csak akkor vette észre gyászos tévedését... (*Távolból*, 1843). Megint Császár Ferencet kell idéznünk, mint a Biedermeier egyik legtipikusabb megvalósítóját. Égieromantikus lényt keres ő is a «hölgyben», de csalódásra ébred: «S látám, hogy mit imád szűm, nem az isteni más» (Költeményei, 1841, 91). Egyik novellájában (1846) egy Bovaryné-szerű nőt ábrázol, akit az ábrándozás és a román-olvasás már-már megront: «Beatrix fiatal volt és szabad! Leány és még inkább

nőkorában, gyámnoka árguszi őrködése alatt s az említett regényolvasmányok mellett, lelkében világot teremt, melyben, elzárkózottsága között, egy eszményférfi képződött, ki után gyakorta titkon epedt a hölgy sóvár kebele.» A szerző siet megnyugtatni az olvasót, hogy távolról sem helyesli ezt a sóvárgást. A férfihős kiábrándulása igazolja az álmodozásnak, a valóságtól-elszakadásnak hiába-valóságát: «Az ifjú, kiben ész és szív lakik, lehetetlen, hogy az álmovilág szép tartományait egyszer be nem kalandozta; s csak miután az élet rögzös pályájára vetődött, midőn az ember nem gyarlóságát, bűnét közelebből látja, tapasztalja: csak akkor érzi kínosan, mily gyönyörűen — álmodozék!» A Biedermeiert ez a romantikaellenes attitude bizalmatlanná teszi magával a költészettel szemben is. Nem vallásos irodalomtagadás ez, mint aminő az Egyház, különösen a rigorista janzenisták részéről megnyilvánult, hanem a polgár visszahatása a romantikus szerelenségekkel szemben. A *Honderű* elmélkedője (1845, II, 2) óva inti az apákat: vigyázzanak gyermekükre, akiben túlkorán jelentkezik a költői hajlam! «A fiatal lélekvilág fölött a túlsúly a fantáziáé...» Közhasznú állampolgári tevékenység helyett az ilyen lélekállapot ábrándozásra visz: «A hold halvány világánál egy eszmény árnyrajzát metszi ki, a kép kelletti magát; a madarak zenéjére s minden tárgyra, mely csak csepp zománcát hordja is magán a költőiségnek, meg-megpendülnek lelkében húrjai a visszhangnak...» Ez a jóindulatú félmosoly már a március előtt álló nemzedék ridegebb irodalomfölfogását tükrözi. Petőfi apja is ilyen lenézően gondolkozhatott versfaragó, ábrándok után lelkesülő költő-fiáról. Maga Kölcsey is, aki ifjúi elmével titkos valóért lelkesedett, aetheri képek után epedve (1813): a harmincas évek végén beáll a romantika gúnyolói közé. «Az időben, — írja *A vadászlak* című

novellájában — midőn az ifjú Andaházi élt, ez ország emberei közt nem volt oly sok ábrándozó és érzelgős, mint ma . . . » Kölcssey elfelejti, hogy ezek az ábrándozók és érzelgősök az ő «plátói lélekként fel-lengő» versein is formálódtak. Nem úgy Andaházi, Kölcssey novellahőse, aki még a szentimentalizmus-előtti korszakban nevelkedett: «Ha valaki, miként Andaházy és egykorúai az iskolában Ovid mellett nő föl s iskolán kívül szépliteratúrai olvasása a két Gyöngyösi verseiből, tudományos könyvtára pedig Verbőcziből és Husztiből áll: bizony mesterként ábrándozás és érzelgés nehezen fog benne támadni » A baj az, hogy Andaházy mégis romantikussá lett, mert a reális köztevékenységből magányba vonult. «Andaházy örömet vonult magányba s ki nem tudja, hogy magányosság melegkeblű embernél a képzelődést és érzékenykedést elősegíti?» Nekünk már nem probléma a valóság és ábránd ellentéte, de a biedermeier-kor embere benne élt ebben a circulus vitiosusban: került a céltalan idealizmust, a veszélyes szenvedélyeket és visszavonult rezignáltan a polgári élet szűk körébe, de a tétlenség kifejelesztette benne a romantikus hajlamokat, az elvagyódást jelenből multba, prózaiságból regényes érzelemvilágba — és a harcot elülről lehetett kezdeni. Kölcssey egész életbölcseletet épít az álmodozásra, amely az ember legveszedelmesebb démona: «Az emberi lélek oly könnyen megadja magát, sőt ezer meg ezer esetben önként ereszkedik üres álomnak, óhajtnak, reménynek és hitnek s azon veszi észre, hogy a léleksüllyesztő démon hálóiban fogva tartatik s nincsen szabadulás.» A raison és a reális életfölfogás alapján áll Kölcssey, de ez a racionalizmus már nem az ancien régime Rousseau-előtti egyetlen életelve, mert belejátszik annak melancholikus elismerése, hogy — az ember kettős, értelmi és érzelmi alkotottságánál fogva —

alig van menekvés: «A leláncolt értelem rajtunk nem segít. Oly dolgokon függünk, mik nincsenek, nem is lehetnek. A valót kerüljük s ha útunkban áll, eltaszítjuk. Boldogságot keresünk — (a Biedermeyer örökösen a boldogságot keresi!) — föld felett és alatt és e fölszíni életet hiába ábrándozzuk keresztül.» Pedig az isteni értelem szikrája, az istenségnek ez a rajtunk levő képe különböztet meg bennünket az állattól. Kölcey egy újabb romantikus ifjút léptet föl novellájában, elíjesztő példájául annak, mikor egy epedésre hajló, melegkeblű, de gazdag fantáziával bíró fiatalember ábrándozóvá lesz és tehetetlenségbe süllyed vagy józan ész nélkül cselekszik. «Erdőhegyit első ifjúságától fogva e lélekállapot fenyegeté. Már ifjúsága hajnalán lángérzelmű költők olvasásában elmélyedt, a fortepiano mellett hosszú órákig ült... A szenvedelmek lassan fejlenek ki s érnek meg.» Kik azok a lángérzeményű költők, akikre mint veszedelemre céloz Kölcey? Csak romantikus jellegű zsenikre gondolhatott, Shakespeare-re, a fiatal Goethere, Schillerre, Novalisra, Hölderlinre, — a saját ifjúkori bálványaira. Higyjünk-e az érzelmes balladairónak, a *Zrínyi második éneke* költőjének, hogy eszménye a maga-alkotta Nelli volt, aki «állandóan kirekesztőleg senkire nem fűzé álmait s azon boldogok közé tartozott, kiket a természet erős szenvedélyek nélkül alkotott...»?

Az irodalmi kritikában, írók elméleti nyilatkozataiban nyílt kenyértörésre kerül a dolog «józan» irodalomfölfogás és romantika között.

Hallgassuk a *Rajzolatok* Z. jegyű kritikusat (1836, 15). Bustavi, vagyis a «szobaköltő» Kunoss Endre verseiről örömmel állapítja meg, hogy «ez-úttal e kellemes (!) lírikusnak dalaít azon igen-igen komor búsongás, tán érzelgés, mely eddig azokat bélyegzé, nem borította el.» A romantikus Vajda

Péternek *Memnon szobra* című «gyönyörű» keleti elbeszéléséről kiemeli, hogy benne «nem csupa keserégei vagy örömei a szerelemnek, hanem valódiabb, komolyabb, nagyobb ideák terjesztetnek elő.» Persze, a biedermeier-kritikust könnyen rajtakaphatjuk, hogy egyeztető-précieus ízlését lépten-nyomon elárulja. Csathó Pál szonettjét csinosnak dicséri, mintha az irodalomnak nem volnának egyéb céljai a csinosság ápolásánál... Vajda Péter írói kiválóságai között pedig a «kellemet» említi: nem éppen a legmélyebb és legértékesebb tulajdonság, sőt egyenesen átlag-biedermeiernek is mondható.

A biedermeier-kritikát az óvatosság, a végletek kerülése jellemzi. Mindent a valóságosság mérlegére tesz. (Ma is vannak még ilyesfajta kritikusok.) A színházban *Celina vagy a titok gyermeke*, a hírhedt Pixérécourt melodráma kerül előadásra. A *Rajzolatok* bosszúsan jegyzi meg, mint akinek megzavarták nyugalmas köreit: «Ísmét egy titok három fölvonásban! Semmit érő, ószabású darab...» (1836, 39, 278, 406, 63.) A Kotzebue híres *Embergyűlölés és megbánás*-áról már támadó gúnnyal ír a *Rajzolatok*: «E darab szörnyen elkínazza az embert érzélgő jeleneteivel s ha különös szerencsénkre egy pár jókedvű bohóc meg nem fordulna benne, veszedelmes volna végighallgatni.» Amit dicsér a biedermeier-kritikus, — bohócok szereplése szomorújátékban — az éppen a romantika vívmánya, a tragikum és komikum groteszk keveréke, amire már Shakespeare adott utolérhetetlen példát a *Macbeth* kapus-jelenetében... Még a spanyol költészet dagályosságát is kifogásolja a *Rajzolatok*. Pedig a «puffaszkodásra» a saját hasábjairól is lehetne példákat idézni. Schiller *Messinai hölgy*-ét szintén valóságosítatlannak minősíti. A *Rajzolatok* «klasszikus» ízlése nem tűri a stílusok keverésének modern elvét: «Az antik és romantika szellemei úgy össze vannak a darabban keverve,

hogy a művelt hallgató végtére már azt sem tudja, keresztények-e vagy pogányok a játszó személyek.»

A jövő felé mutat az az életközelség, amelynek síkjairól Gaál József a hegyvidék romantikáját támadja. Érvelése, gondolatmenete, érzései, új meglátásai Petőfi előfutárjává avatják őt. *Alföldi képek és kalandok* című elmélkedése azzal a megállapítással kezdődik, hogy a Föld fizionómiája háromféle tájtípusból alakul: 1. tenger («végtelen»), 2. hegyvidék, amely «borzasztó sziklamagosban és mélységekben s kellemes völgyekben egyaránt regényes» és 3. a határtalan rónák, puszták és síkságok. Három motívum van ebben a fölosztásban, amely már Petőfibre utal: a hegyvidék és a pusztta éles elkülönítése és egymással szembeállítás; a róna végtelensége; a bércek vidékeinek «magas, regényes szépsége», mely «minden érző lélekbe bájolva hat». Nem más ez, mint a «Kárpátoknak fenyesekkel vadregényes tája»: Petőfi fogalmazásában. A tézis után jön az antitézis, a hegyvidék kritikája Gaál részéről. A Felvidék szabadsága olyan, mint egy körülfogott vár; a szabadság sugara alig pislákol a szűk téren, pedig «tér kell neki, tág és határtalan, mint az általa hevített lelkek magos érzete.» Petőfi hangszerén: «Képzetem hegyvölgyedet nem járja.» A Havasok kellemetlen érzéseket keltenek bennünk, — fejtegeti tovább Gaál: «a szédelő magos lenyomja érzelmeinket s a keskeny láthatár szűkíti és szorítja keblünket.» Petőfinél: «Tán csodállak, ámde nem szeretlek.» Most következik az Alföld dicsérete, egy új romantikának a megszületése, amely regényest keres maga is, de mégis közelebb hoz bennünket egy észre nem vett valósághoz: «Álljon ki az ember egy nyílt sík tájra, tekintsen végig az el nem zárt látkörön, hol semmi sem korlátolja lelkének végtelenre törő érzelmeit; úrnak és szabadnak fogja magát érezni méltósága teljében, mert a föld hosszan terül

el alatta, mintegy lábaihoz borulva a teremtés parancsnokának». Petőfi ugyanezekből a motívumokból építi föl rapszódiaját :

Lenn az alföld tengersík vidékin,
Ott vagyok honn, ott az én világom ;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.
... mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyuló róna képe.

A részletek kifestésénél Gaál nagy variációban tudja elénk tálni az Alföld szépségeit és ezekben a részletekben is Petőfi érdemes előfutárának mutatkozik : határtalan zöld lap terül el az ember előtt, a legmagasabb pont a szemlélő... «Itt-ott egy falu, egy magányos csárda vagy tanya, magas gyümölcsfáktól árnyazott szőlő.» Petőfinél a kép a leghangulatossabb tájfestő lágy kontúrjaival vetekszik :

A tanyákon tul...
Áll magányos, dőlt kéményű csárda...
A homályból kék gyümölcsfák orma
Néz s megettök, mint halvány ködoszlop,
Egy-egy város templomának tornya.

A prózaíró Gaál maga is lírikussá válik az alföldi táj szemléleténél. «Maga fölött csak az eget látja tündöklő napjával kék messzeségben, melyhez föl az áhítatos kebel fohásza szállnak... S a tájnak ezen lélekemelő, úgyszólván klasszikai egyszerűsége...» Ezt az ünnepélyes, áhítatos hangulatot Petőfi is átérezte, a *Tisza* írásakor, de a Gaál hangulata nála egy százszorta gazdagabb lélek lázában nyilvánul. Némán mozdulatlan áll, lelke édes, mély mámorba szédül. A Természet mentül inkább hallgat, annál többet mond a költőnek. Igaza van Gaálnak. A svájci jéghevasok föntségét könnyű volt észrevenni és megénekelni. Alföldünk «nem kisebb sajátságai» még költőjükre várnak. De az aztán költő legyen... Mert ide nem elég mathissoni lágy érzet, ide egy gazdag

kebel való, mely shakespearei tűzzel, önlelkéből tudja mindazt kilobogtatni, amit tárgya dicsőségére elzeng.» Ez a Költő, mintha Gaál prófétaként megérezte volna, az ő pusztában-kiáltása után eljött valóban és a puszták szépségét örökkévalóvá tette. A Gaál pillanatfölvételei, «egy nádas mocsár, egy elvágató csikós, egy legelő nyáj, egy magas gémű kút, egy magányos tanya vagy csárda epizódjai»: — Petőfi verseiben nyernek halhatatlan formát. Szinte kár, hogy Gaál prózája nem vált szélesebb körben ismeretessé, de az ő előkészítő munkája is mutatja, hogy a zseni nem fölforgatja, hanem beteljesíti korát. Az újnak mindig mélyre nyúló előzményei vannak: «Amott merően ül a sas; nem messziről egy juhász bundájába burkolt ülőparasztnak véli, de fölemelkedik lassan s mindig növekedő sebességgel szélesre feszíti szárnyait és felhő magasában inkább érzi méltóságát — (mint a Petőfi sas-lelke!) — mert csak ő s a nap, mely felé küzd, tűntetik ki magukat a környéken.» Valami új irodalmiságnak evangéliuma van ezekben a sorokban. Az író már nem a szobájában ülve költ, önérzeményeit hevítve olvasmányok és elmélkedés melegénél, hanem kimegy a természet körébe, megfigyel, leír, benyomásokat gyűjt, hangulatokat rögzít és való élmény alapján dolgozik. Új költőiségeket fedez föl, mint Gaál a délibábot, amely «játszi tünemény, mint a phantasia hajnalálmai s mindig távozik az üldöző előtt... Úgy leng a vidék egyidomú valóságába, mint életünkbe a szépítő poézis.»

A Kárpátok romantikájának bealkonyul s az Alföld tengersík vidékén megjelenik az első Délibáb. «Lassan borul el az éjszaka... a síkon számtalan tüzek támadnak... Ezen tüzeket a szabad ég alatt tanyázó pór nép gyújtja.» Gyakran örvendve tekint feléjük a vándor, de a kisedet láng, mint egy csalóka tündér, lebegve marad a messzeségben. A lidércfények éjszakáját elúzi a fölkelő napsugár.

IX.

Realizmus felé.

Irodalmunknak és klasszicizmusunknak oly gyakori «biedermeier» aláfestése talán azt a tételt igazolja, amit más oldalról is megvilágítottak már: hogy a magyar léleknek alapsajátsága a józanság és realizmus. Mi a magyar? A kérdés lelki válságok idején merül föl. Zrínyi Miklós török elleni serkentő orvosságnak szánja a magunk fogyatkozásainak megismerését: teliek a históriák nemzetünknek dicsőségével, de csúfsága lettünk magunknak. Berzsenyi Dániel Európa lelki és nemzeti összeomlása idején sütötte ránk a rút sybarita váz bélyegét. Forradalmak és katasztrófák után keletkezett a «magyarságtudomány», a nemzeti önismeret, lírai és módszerkereső analízissel. Prohászka Lajos, *A vándor és a bujdosó* című tanulmányában — Szekfű Gyula *Száműzött Rákóczi* mellett a legszebb magyar könyvek egyike — a magyar lélek lényegét a türelmességben, kompromisszumban, az aktivitás hiányában látja: «az általános európai aktivitástól a magyarnak keleti nyugalmú, fölényesen tétlenkedő, pipázva nézelődő magatartása erősen elüt.» (1936, 169.) Mindegyik vonás legjobban éppen a biedermeier-lélekkel azonos. A magyarság «reális lényét» említi Szekfű Gyula a *Mi a magyar?* előszavában (1940). Ha realizmus a romantikus szertelenségek, túlzások kerülését, az arany középstert jelenti: ennek igazolását a tábla-

bíró világban pontosan megtaláljuk. Ravasz László szintén reálisnak mondja a magyar szellemiséget és józannak; távol áll tőle a spekuláció, nem hajlamos az ábrándozásra; idegenkedik a miszticizmustól; kevés benne a transcendentális hajlam. Ezek a tulajdonságok is a biedermeier-korszakban válnak leginkább érezhetővé. Babits Mihály a magyar világszemlélet realizmusát látja sokféle nyilvánulásban. Semmi homály, semmi miszticizmus vagy metafizikum! Erre frappáns idézeteket gyűjthetünk a múlt század elejének nyilatkozataiból. Gerevich Tibor megállapításai a magyar művészetről — monumentális, eleven realizmus, józan, egészséges valóságlátás, egyszerűség, tiszta szemlélet, világosság — a Biedermeierből fejlődő realizmussal egy-
lényegű.

Kazinczy, aki egyik talpköve a magyar tizenkilencedik századnak, hiánytalanul és találó fogalmazásban éppen azt írja, amit a *Mi a magyar?* elmélkedői várhatnak tőle: «Kicsoda az a Novalis?... Nem szeretem a misztikusokat és újplatonistákat!» Kéryvel kapcsolatban megjegyzi Kazinczy, hogy azelőtt empirizmusra hajlott, most azonban Fichte hívéül szegődött... Dessewffy József, Kazinczy levelezője szintén a világosság dicséretét intonálja és bizalmatlanságát fejezi ki a metafizikai költészet homályával szemben: «Tudom én jól, hogy a németek igen keveset hajtanak a világosságra. De jobb a lapos érthetőség, a tisztultság az ideákban, mint az ürességgel puffadó tövises homály és érthetetlenség.» (1811 márc. 8.) Kazinczy azt írja Fazekas Istvánnak Fichte tudományáról, hogy szörnyű mélység, de badar beszéd. (1812 márc. 22). Széchenyi — a legnagyobb magyar realista-álmodó — E. T. A. Hoffmann fantasztikus novelláiról följegyzí naplójába, hogy unalmasak. Teleki József, a francia fölvilágosodás ellenharcosa kárhozatosnak tartja a

«romántos» föllengzést, «amelyet Jean Paul a költés misztikájának nevez.» (1818, dec. 30.) Már a század második évtizedének végén vagyunk és a kor legkiválóbb szellemeit látjuk hadakozni a metafizikai inspirációk ellen. Ha más nem, hát ez valóban magyar realizmus. Döbrentei Gábor, a mesterkélt népieskedő, azon panaszkodik a *Tudományos Gyűjteményben*, hogy a magyar irodalom erősen a német romantika hatása alá került, eltávozott a tiszta franciától, s így nyelvünk «ködösködő» lett (1824). Maga Berzsenyi is, aki eget csapkodó költői dikciójában a gőztorlatok Alpesit és a romantikus dagály minden zord szépségét hozta nyelvünkre, elméletileg a klasszikus mérséklet híve: «A hellenek mindenben csak a józan középserzt, a szép egyszerűt s a legközöségesebbet (az általános emberit) szerették s minden szertelent igen kerültek» (1826). Kölcsey vergődését görögös újplatonizmus, romantikus érzelmhullámnázás és biedermeier józanság között már több alkalommal láttuk. Most Körner *Zrínyijéről* írt bírálatából idézzük ezt a költői realizmust hiányoló mondatot: «Nem szánakozásra méltó dolog-e, hogy mi Magyarok oly igen elhagyjuk magunk között a német szentimentalizmust terjedni?» (1826). A kisebb kritikusok között szinte már divattá lett a németek felhőkben járó filozófiai költészetétől óvni magyar hazánkat. Szontágh Gusztáv a *Muzáron* 1833-ik évfolyamában arról elmélkedik, hogy «metafizikus szomszédainknál» a sok zavart idea nem egy költőt szánakozásra méltó sorsra juttatott... «Jaj nekünk, ha ezen ideák nálunk befészkelődnek!» A képtelen gondolatok barbarizmusa honunkban misztikus költők helyett prófétákat szülne... Veszedelmes példát szolgáltatnak a német «metafizikációk!» Szontágh még a Choderlos de Laclos hírhedt *Liaisons dangereuses* (1782) című erotikus és rémregényét is többre becsüli Novalis minden beteges produktu-

mainál... Tóth Lőrinc szerencsétlen német íróelmékről beszél, akik «sötétkedő, lélekkínzó miszticizmusba vannak merülve.» (*Társalkodó*, 1834, 298.) Végül Vörösmarty merész kijelentését idézzük (1838), mely szerint az egész romantikában legtöbbet ér Uhland mosolygása! Uhland pedig a legbiedermeierebb volt a szelíd német romantika költői között... A magyar karakternek nyilvánvalóan az a szemlélődő józanság és természetes élet volt eszménye, amelyet Jósika Miklós állít elénk *Ahogy Isten akarja* című novellájában. Hőse, egy falusi lelkész, «boldogító kiáradása egy nyugodt, magában kibékült kedélynek.» A lelkésről megtudjuk, hogy pompás étvágya volt és szerette a szép természetet, a békés pihenés óráit: «Szerette néha kezét ölébe tenni, néha a szőlőárnyékolt tornácra kiülni s belemélyedni tekintetével a nap aranyában ragyogó völgy kebeleibe. Mégis jó gazda volt...»

A század első felének reprezentáns magyar szelemei tehát — amint az idézetekből nyilvánvaló — egyértelműen az irodalom és a lelki alkat világossága, metafizikátlansága, életközelsége mellett nyilatkoznak. Az átlag biedermeier lélek még inkább visszahúzódik a maga értelmes józanságának erős várába, mihelyt életkérdéssé válik a romantika és a világrend realitása megtámadottnak látszik.

Kereste a valóságát a Biedermeier a lelki élet behatóbb analizisével is. Mintha valami zárlepattant volna az irodalmi hősök lelkéről: a tizenkilencedik század mohón veti rá magát az érzelmek, gondolatok boncolására, keresve a lélek rejtélyeit... (A romantikus Jókai már lazít a pszichológiai gyeplőn, de az ő regényei viszont a valóságábrázolás gazdagabb életképeivel kárpótolják a látnivágyó olvasót.) A pszichológia hőskora ez, amikor az író szerepével elidőz egy-egy lelki megnyilvánulásnál, tudós behatolással és az emberi dolgok ismeretének fölé-

nyes attitűdejében, mint egy Hamlet-filozófus, kezében a koponyával. A frenológia, a szenvedélyek tana, mint új lehetőségek és tudományos öröm, kísértették az írókat. Jósika lapokon át analizálja hőseit, Eötvös első személyben teregeti ki a karthauzi legtitkosabb gondolatait, nézeteit mások lelki rúgóiról. A kis írók természetesen szintén kapnak az újdonságon. Gaál József, *Olivia* című beszélyében (1843), mint valami klinikai előadó, magyarázza publikumának az előtte levő érdekes esetet. «Ki az ifjú fölhevülését s méltó haragját Oliviatóli elválásakor figyelemmel kíséré...» — kezdi a szerző, ami azt jelenti, hogy az olvasó is vegyen részt a történet hőseinek megfigyelésében, mert nem fikció ez, amit az író kitalált, hanem tanulmányozható valóság: a pszichológia egyúttal elhithető eszköz is! Aztán így folytatja Gaál, birtokában a titkok megfajtásának: «... erősen fogja hinni, hogy szívében hűtelen kedvese iránt kitartó megvetés, talán utálat fészkelte; de ez nem úgy vala.» Az író persze többet tud a lélekhez, mint — ezúttal igazán jámbor — olvasója és ezt érezteti is vele. És mint a lélektudomány leszűrt igazságát, mondja ki a diagnózist: «Indulata, éppen mivel hirtelen lobbant fel, tartós nem lehet.» Aztán szinte megállás nélkül ömlik a tudós lélekbúvár ajkáról a magyarázat: «Ő egyike vala azon inkább szenvedőleges (passzív!), mint önerejűkből tevékeny jellemeknek, melyeket cselekvésre csak mindig szem előtt levő inger űz, ez mulván tehetetlenségbe roskadnak.» Szóval igazi biedermeier-romantikus hős: tétlenség, időnkint egy-egy nekibuzdulással... «Ilyenek — (az író ismeri az emberi lélek össze variációit!) — ha szenvedélyek által ösztönöztetve képesek is nagyokat hajtani végre, annak következményeit kivinni vagy a pillanatnyi erő föllobbanásában megnyertet erős karral föltartani képtelenek, mert későbbi megfon-

tolás után mindig találnak valamit, mit az ösztönei...» stb. Végre már unalmas kathedra-bölcse-ségbe fulad a lélekbúvárló buzgalom. De minden-esetre mutatja, hogy az író tudományos igazmon-dásra, «réális» lélekábrázolásra törekszik.

Ez a realizmus és életközelség lassú kezdetek után egyszerre csak előzőnli irodalmunkat és jelen van mindenütt, mint a hajnali napfény. A multba-borongó, étherbe-sóvárgó költészet a jelennek kel-lős közepén találja magát és mintha álomból ébredne, örül a színes világnak, a megtalált egyidejűségnek. Milyen legyen a költészet? — veti föl a kérdést a már sokat idézett Császár Ferencünk, költeményeinek bevezetésében. A felelet szinte forradalmi ettől az epigon poétától: «Hű képe a nemzet jelen örömének s bánatának, a nemzet napi szükségének.» Korának érzeménye hevítse a dalköltőt! Ez a belső törekvés zajosan megnyilatkozik az irodalom külsőségeiben. A folyóiratok már nem a klasszikus görög-latin álomvilágból választanak szimbolikus címet, hanem a jelenkor vizeibe dobják horgonyukat, mint éppen a Széchenyi eszméinek jegyében meginduló *Jelenkor* is hirdeti nevével (1832). A *Jelenkor* melléklapja, a *Társalkodó* is azt jelezte, hogy az élő világgal akar társalkodni, nem pedig a halottak beszélgetéseinek műfaját folytatni vagy netán metafizikai régiókba emelkedni. A szelíd *Aglája* helyett fürge *Hölgyfutár* közvetíti az irodalmi újdonságokat. *Életképek*, frissen az életből kivágva és az olvasó elé ragasztva. *Élet és Literatura* még két pólust jelent, de mintha már bensőbb frigre látszanának lépni (1826). Kolozs-várt ugyan még *Irodalmi Areopag* trónol (1844), de ennek a sajtóintézménynek is a fele-cégére magyar. Pesten már *Irodalmi Őr*-nek hívják az effélét (1845): az «ő» nem a multat őrzi, hanem a jelenre figyel, mint a *Figyelmező* (1837). A *Koszorú* a *Tudományos Gyűjtemény* díszítő melléklete (1828), a *Sas* Pestről

szárnyal novelláival, verseivel, a *Hajnal* is Pestről derül szét (1837), a *Szivárvány* Budán ragyog (1844). A *Kedveskedő* magyarul kedveskedik (1824), a *Regélő* magyarul regél és a jelenből merít (1833), a *Rajzolatok* a társas életből és a divatvilágból hoz frissítőket (1835). Divatba jön az «al fresco» dolgozás, az élet frissiben való megörökítése, hogy szinte még érzik rajtuk az impresszió elevensége. Távoli inspirálója ennek az életkép-vázlatnak Dickens, aki a negyvenes években igen népszerű volt hazánkban. A Jungdeutschland romantikus-irónikus realizmusának vezére, Heine írta az első freskóverseket *Fresco-Sonette an Christian Sethe* címmel, amiket Tarczy Lajos, Petőfi tanára, fordított magyarra. Petőfi *Frescoritornell*-je (1845) hasonló lelki magatartásból fakad, romantikus-avatag paródia-hangon játszik futó érzelmekkel:

Kebled fejezlő, mint az alabastrom,
De bűm sötét, mint holmi ócska klastrom
S csak a halál lesz dúlt szívemre flastrom.

Az első freskórajzok az 1838-as *Rajzolatokban* jelentek meg (I, 31). Freskó-festéseket a *Honderű* 1843-ban közölt (I, 27 és 165), Kuthy Lajos tollából. Petrichevich Horváth Lázár, a *Honderű* alapítója, *Frescok a szívéletből* címmel írt rajzolatokat (1845 július 22). A *Hazánk* szerkesztője tréfásan jegyzi meg, hogy freskó-képet akar írni «Egy előfizetést szedőnek gyötrelmei» címmel... Élmény és földolgozás teljes egyidejűségben vannak és a nagylélekzetű, világképet nyújtó regény helyett a Biedermeier megelégszik a pillanat megrögzítésével, a novella friss cselekményével, szűk kereteivel. A kipróbált freskó-műfajban Bernáth Gáspár is dolgozott: *Freskó-képek* című humoreszk-gyűjteménye három kötetre terjed (1848). Nagy Ignác a *Magyar titkok* életkép-sorozatában ugyanezt a célt szolgálja

Utcai szemle. (Nagy Ignác Magyar titkok c. művéből, 1844.)

(1844). Gyorsan változnak a képek, mint valami filmdráma jelenetei. Belépünk egy szobába, útszéli csárdában: «...egy kis tükör, néhány légyvettyes kép a falon, melyek Genovéva érzékeny történetét ábrázolák s a debreceni kis kalendárium, mely az álmoskönyvön hevert...» (I, 36). Az ábrázolt irodalmiság elavult, de a régiség-mutogatás is «életkép». Mily messzire vagyunk a Kazinczyék valószínűsítő ízletétől! Az író — a maga élményvilágát és horizontját erre korlátozva — örömet leli a prózaiságok ábrázolásában. Nem a romantikus rút ez, a groteszk, a mélyértelmű kísérteties, — hanem a legjelenkoribb vegyesáru. A kedélyeskedő polgár művészi értéknek deklarálja a valónak földi másolatát. Az író nem kalandozik Itáliába reneszanszkori gyilkosságokért, nem keres rablólovagokat Spanyolhonban, gótikus szörnyetegeket Franciaországban, hanem megelégszik azazal, ha az élménykereső *Utazás* csupán az *ebédlőből* a *hálószobába* történik, amint Fogarasi János egyik novellájában látjuk (1830). Nagy Ignác a gyorskocsiban ül és — várromokon andalgás, természetrajongás helyett — fotografálja az utitársait: «Az egyik kolozsvári hentes volt s ez mindig csak sertésekre és makkra fordítá a beszédet, iszonyúan dohányzott s ezáltal minduntalan kiszáradó torkát folyvást pálinkával locsolá; mivel pedig reggel, mint mondá, füstölt hagymás kolbászt evett, nem a legkellemesebb illat terjedt körülötte.» Ez már a kisszerűséget önmagáért kedvelő ízlet. Nagy Ignác az írónikus, útleírásban túltesz mesterein, Heinén és Petőfin, akik ebben a műfajban már a biedermeier szentimentalizmussal és finomkodással harcolnak az «ifjú» mozgalmak nevében, amelyek egész Európát meghódítják. Nagy Ignácot nem érhetette szemrehányás, hogy nem terjesztette ki eléggé az irodalom szalonképességét a realizmus irányában.

Pest külvárosairól írja, hogy az árkokban rothadó víz és szemét igen ocsmány bűzt terjeszt... Ez az a való, amelynek égi mását keresi Arany a *Vojtina ars poetikájában*, a «mémet szó, bűz, piszok», — szembeállítva a Charisok szépségével. Arannak egész életében problémája maradt az «ideál és való» biedermeier kérdése. Ő az, aki oly finoman tudta eszményíteni a nőalakokat, anélkül, hogy légiessé váltak volna és annyi férfiaságot tudott önteni habozó, szemérmes, «timide», cselekvéstől szenvedő hőseibe. De a valóság talaját ő sem hagyta el és a humor fájdalmas őszinteségében bevallja a saját költészetéről, hogy

Mindig marad — ha a fejére áll is —
Őnála valami vaskos, reális.

Petőfi emelte a líraiság nívójára a vaskos-reális életképek színes kavarodását. Válogatott torzfigurákat szed össze, hogy az ország fővárosát jellemezze: «A vargainasok pofozkodása, A bérkocsiknak embergázolása, A zsebmetszők, a pörölő kofák, Az embert mind igen mulattatják. S azt kell még látni, hogyha szép időben Sétára kél a tarka-barka nőnem; Mi szépek ők, mi szépek, teringette, Elől kifestve és hátul kitömve. Hát ahol a dicső arszlánok járnak! Azt nevezem aztán baromvásárnak.» Ez a tarka egyvelege a komikus-torz figuráknak, ez a furcsa képsereglet Daumier rajzait és karikatúráit idézi emlékezetünkbe. A nyárspolgári élet röheje, fintora, jellegzetes ábrázolása kavarog a francia biedermeier-realista művésznak rajzolataiban. A pörölő kofa művészi téma lett... Az a «baromvásár», amire Petőfi céloz, az ujdondászok és tárcaírók skice-könyveiben megörökítést nyer. (Maga az eleven és modern, haladó vagy polemikus ujságírás is, az írói hivatásnak ez a jelen-pillanathoz való rögzítése: a tizenkilencedik századnak terméke.) Irodalmunk a

harmincas-negyvenes években megtelt zsbongó, nyüzsgő alakokkal, mintha az írók azon versenyeztek volna, hogy fölvonultassák előttünk az élet leg-tarkább mozgóképeit: valósággal bioszkóppá, élet-nézővé válnak a magyar sajtótermékek. Az *Életképeket* már a nevében rejlő program kötelezi erre. Nagy Ignác például a vándorcigányokat szereti leírni, ugyanazt a témát, amit vele egyidejűleg (1844) Petőfi halhatatlanná tett a Barabás rajza után készült *Vándoréletben*: «Szent Kleófás! Milyen Karaván...» Az *Életképek*-közölte leírás (1844, I, 43) prózai párhuzama a Petőfi humoros versének: «Most jó a család dorombja s talán valamennyinek nagyanyja és a dádé hajdani örömeinek hűségese társa; egyetlen foga haragosan mozog előre és hátra...» stb. Ez már teljes szakítás volna a Biedermeierrel, annak a kritikai és nemzetpolitikai elvnek előhírnökéül, amit a pesti szalonok számára készülő *Pesti Divatlap* propagál 1846-ban (április 2), magyar életünk szalontalanítása céljából: «nemzetiségünk eredeti tisztaságát nem a korcsosult salonokban, hanem a természethez oly közelálló, egészséges köznép körében kell keresni.» És mégis ugyanazt mondhatjuk itt is, amit a romantikával kapcsolatban említettünk: a polgárság romantikába menekült régebben, sőt még a negyvenes években is és az élet kiterjesztésének, az élmények keresésének csupán új formája lett a népeletbe, realizmusba való menekülés. Egyébként a polgári kényelem páholyaiban folyt továbbra is az élet, csak a szenvedett ideál és a szemléleti tárgy változott... A biedermeier-kor képzőművészetében ugyanazt a mélyebb-problémáktól valóságba-menekülést látjuk: fotografikus hűségű képe a kisemberi sorsnak, az ábrázolt arc síma, nyoma sincs rajta küzdelemnek, a lélek vívódásainak... Volt ebben forradalmi gesztus is nemcsak a nyárspolgári ízlés kielégítése:

szembehelyezkedés az akadémizmus vértelen eszményítéseivel, az Élet lobogójának kibontása...

Lett is ellenzéke ennek az «új tárgyiasságnak». Éppen a Biedermeier részéről. Mintha saját gyermekeit falná föl a korszak. A kellemkedők még Arany Jánosnál is kifogásolták a lelkiállapotok testi kíséreléseinek említését. Petőfi népiessége, realizmusa mérföldes csizmákkal maga mögött hagyja a finomkodó biedermeier-ízlést. Támadt is sáppadozás, szörnyűködés miatta! Nem kisebb kritikus, mint Greguss Ágost, — a magyar széptan alapvetője, a Szép, Jó és Igaz esztétikájának legkiválóbb hirdetője — azt írta röpiratában Petőfi *Kedves vendégek* című versével kapcsolatban, hogy «leírhatatlan bájjú költői halmazat: mintha szénát ennék.» A *Honderű* mérges kritikusa pedig nem átalította azt hirdetni legelső lírikusunkról, hogy zsenialitása «mód nélkül hasonlít egy sörpincér póriasságához és egy csikós durva betyárságán fölülemelkedni nem bír.» Petőfi lírai realizmusát ma már nem kell sem fölfedezni, sem védelembe venni. De két mozzanatra utalhatunk, amiknek életközelsége még elhelyezhető a biedermeier-keretek között. Az egyik a szabadabb, sokszor dithirambikus, de prózai versforma, amely a zárt formák — antik strófa, szonett, Himfy-szerkezet, szabályos alexandrin — helyett a költői mondanivalót egyenetlen sorokba tördeli szét és a beszéd folytonosságához közeledik sequentia-szerű, szabadon csapongó képzettársításokban. A másik mozzanat rokon az előbbivel: a ciklusokban való versírás. A «klasszikus» alkotással szemben a költői élmény elmélyült Petőfinél és szinte egybefolyt magával az élettel. A műalkotás, a vers nem lezárt, önmagában kielégülő tárgyiasság többé, hanem része egy nagyobb élet-egységnek. A «Szerelem gyöngyei», «Cipruslombok», «Felhők» ciklusai azt jelzik, hogy a költő számára nem egyes izolált

versek vannak, hanem lírai korszakok, hosszabb-rövidebb folyamatok, amik az élet egy-egy hullámát adják. A vers : része a ciklusnak. Ezért lehet csupán egy ötlet is, múló sóhajtás, befejezetlen töredék. Az élet lírai folytonosság, amelyben több költemény egymásutánja és összetartozása adja ki a forma befejezettségét. Szórványos ihletű, élettől-független kompozíciókat mintázó lírikusok, mint például Arany János, nem írtak ciklusokat. A biedermeier életérzés ösztönszerűen megérezte Petőfiben, hogy a korszellemből kitörő líraiság lerombolja a régi templomot...

Persze vannak esetek, mikor a realizmus és népiesség valóban profanizálta a Múzsák templomát. Ilyen például az operának romantikus művilága. A *Honderú* kritikusa (1843, 388) az *Ördög Róbert* előadásáról beszámolva joggal botránkozott meg az egyik énekesnő falusi dialektusán: «Ismételjük M. A. kisasszony szövejtésének ízléstelenségét. Midőn kilép, már így kezdi: Hagyjatok bikiével... óh megmentüm... ő nincs többi... S midőn Róbert bemutatja neki az ördögöt, Alice így szól: Ki ez a rémítű teremtis?» Az *Ördög* úgylátszik a nagyvilági életstílus embere az irodalomban, Mephistopheles és Lucifer óta, egészen — Molnár Ferencig. (Talán csak a Jókai faragatlan, paraszti ördöge tesz kivételt, bár ő is királyi udvarokban forog és «langauszt» táncol a mesebeli királykisasszonnyal.)

A précieux Biedermeier semmiesetre sem szerte a népiességet. Bartay Endre, a Nemzeti Színház igazgatója, 1843-ban — midőn a népiesség áradatát föltartóztatni már nem lehetett, sőt úszni kellett vele — ötven aranyat ajánlott föl a magyar népeletről merített látványos színműért, de kötötte, hogy a pályamű «minden aljasságtól ment» és jóirányú legyen... A *Honderú* (1843, 56—63) a népies Vahot Imréről azt merészelte írni, a Már-

cius-előtti nacionalizmus hősi idején, hogy humora «kissé igen nyers, mondjuk ki egyenest, igen magyaros!» A *Honderű* költői eszménye az olyan jámbor, üvegházi vers, amelyről el lehet mondani, hogy «derék szeszélyi ötletke», vagy pedig «szép, korrekt, mondhatni elegáns», — miként a Lakner úr vagy a Riskó úr alkotásai. Hol vannak ezek a Honderű-dícsérte jeles poéták? Hová tűnt a *Lovag szerelme*, Szemerétől, amely «népszerű modorban írt csinosan enyelgő dalocska» —? És a többi «csinos és szívemelő», «szabatos» vers, amelyekről az átlag-Biedermeier a maga filiszteri világrendjének konzerválását várta? A vers ne legyen túlcsapongó, ne rázza föl a nemzetet, csak ártatlan gyönyörködést, röpké örömet hozzon, mint az illatszer! Még a realizmust is megengedi ez a szalon-ítészet, ha megfürdetjük nagyvilági eleganciában: «Kuthy stílje és modora de la bonne compagnie még akkor is, midőn tárgyait a rossz bűzű utcák és házak közül meríti.» Vachot Sándor egyike volt azon poétáknak, akik legjobban megfeleltek a kelmeiség ízlésének. A *Pesti Divatlap* (1846 április 2) Petőfivel meri őt egyenrangú párhuzamba állítani, mondván, hogy «andalog a költészet tündéres kertében, hol szívének gyöngéd virágait óvatosan szakasztja le s illedelemmel nyújtja át a haza géniuszának.» Nem véletlen, hogy az *illedelem* (1831), a *kellem* (1792), a *szellem* (1810), az *andalog* (1792), a *szeszély* (1833), az *ötlet* (1828): a rokokó-klasszicizmus és a précieux-biedermeier szóalkotásának termékei.

Az említett költői tündérkert a biedermeier-világban nem feküdt messze a házi konyhakertészet hasznosabb palántáitól. Ez az a pont, ahol rögtön elárulja magát a Biedermeier, mikor a kellemest, a szellemest, a jellemest és a küllemest vagyis szép külsejűt összeköti a hasznossal. Czinke Ferenc, aki császári ódákat, magyar idilliumokat, bohózatot,

költői epistolát írt és mellesleg a tízes-húszas években a magyar irodalom tanára is volt a budai egyetemen, — kiadott néhány közhasznú értekezést, *Hogy lehessen a kukoricaszár és jávorfa leveléből cukrot csinálni?* címmel. Irodalom és jávorfa, jávorfából furulyácska: nem is állottak soha ellenségeként egymással szemben. De Vajda Péter, a romantikus ábrándozó, még messzebb ment. Ő a kozmetikát hozta perszónálunióba a természetrajongó, pantheista keleti novellákkal, a *Szépítés mestersége* című munkájában, amely útmutatás akar lenni a bőr, a nyak, a mell szépítésére (biedermeier poéták figyelmének főtárgyai ezek a testrészek!), valamint a bajusz, fogak stb. épen-tartására. Ugyanő költői tevékenységét botanikai, méhészeti könyvek írásával is párosítja és a *Férfiasságról* ad ki oktatást: mint kell a himerőt vagyis férfiúi tehetséget kifejteni s visszaszerezni... Az időnként ódai bércekre hágó Berzsenyi a magánéletben is megvalósította a békés földművelés horatiusi eszményeit és akadémiái tanulmányt írt a *mezei szorgalom némely akadályairól*. Fáy András, a realidealizmus korszerű hőse, mesét és regényt alkot, hogy nagy nemzetpolitikai, nemzetnevelő eszméit hirdesse és takaréktárt alapít, — de leszáll a gyakorlatiasságnak egészen házi nivójára is, midőn közreadja *Hasznos házi jegyzetek* című munkáját, amelynek javított s megbővített kiadása 1833-ban jelent meg. Az előszóban — műve hitelének és nemzeti fontosságának teljes tudatában — büszkén jelenti ki a szerző, hogy «jegyzeteinek legnagyobb része hazai, s hiteles honfiak s honleányok próbái után vétetett fel.» Amennyiben hontársai továbbra is arra érdemesítik a szerzőt, hogy hiteles jegyzeteiket beküldik neki, «azokat a hazával pótlólag közölni kész lesz.» Mik ezek a fontos jegyzetek, amiket közkinccsé kell tenni, a hazával föltétlenül közölni? Vegyük a legelsőt: «jó illattal füstölgő

gyertyák készítése.» Benzoe, ámbrá, moschusz, cascarilla-héj kell a jó gyertyához, de lehet hársfaszén, sandaracco, mastyx, storax, tömjén és ladanum keverésével, porrátorése, gyúrása és szárítása révén is formás gyertyácskákat nyerni. A dohány javítását — igen fontos dolog ez, hiszen a dohány nagy szerepet játszott a magyar nemes, a politizáló honpolgár életében — gyökérszirup, anis-mag, szasszafrasz és megfelelő eljárás útján lehet eszközölni. Ha igen fehérré kívánjuk tenni a szappant, harmadik lúgban is kifőzhetjük. Megszennyesedett puska csőt ecettel, langyos vízzel kell tisztogatni. (Mert szép dolog elképzelni, hogy a vadász ül hosszú méla lesben, de Fáy receptjének alkalmazása nélkül még romantikus kaland sem történhetik.) Ha a ló a patkolást nem állja, a fülébe békasót kell tenni és megcsendesül. (A mult század elején még lovas-nép volt a magyar.) Persze a gondos háziasszonynak a jófajta likőr receptjére is szüksége van, ha a kártyacsaták után hazatérő urát vagy a névnapi köszöntőket illendően fogadni akarja. A kölni víz, a lavendula-illat nagy szerepet játszott a biedermeier-kor társas-életében. Viola-gyökér, citromhéj és még sok minden kell az «igen jó szagú víz» készítéséhez... Milyen matéria szükségeltetik a mézeskalácshoz? Ezt a barna-szirupot áruló *materialisták* tudják legelsőbbben, akiknek nevét egyébként másunnan már jól ismerjük. A cukrászat is hozzátartozik az édeskes-feminin Biedermeier attributumaihoz. Fáy nem is feledkezik meg a piskóta, cvibak készítése-módjáról. Kávé, tea, puncs nélkül nincs leányos összejövetel, zálogosdi! A puncshoz pedig jamaika-rum kell... (A tizenkilencedik század Európája, amelybe Magyarország is beletartozik, gazdasági életét már kifejlődött gyarmatáru-behozatalra építi föl.) A borkezelésről oldalakon át gondoskodik a *Hasznos házi jegyzetek*. Évezredek

tapasztalatok érvényesülnek itt, ezen a — Homeros sőt Noé óta irodalomban is szereplő közgazdasági téren. (Magyarország a legjobb borok hazája, de a terminusok még jobbra németek.) Mustárt pecsenyéhez, almát télire, szőlőt messzire, zöldbabot téli salátának, tojást meszes vízben miképp kell eltenni : ezekre a kérdésekre mind pontos és mértékre szabott adatokkal válaszol Fáy házi könyve. Még a bolha-pusztítás és a hathatós trágya-készítés is szerepel a hasznos tudnivalók között. Poloska, patkány, ürge nem talál kegyelemre a nagy emberbarátnál. Téntát csinálni, lúdtollat metszeni : gondos háztartásban fontos teendő. A kertészkedés, dohánytermesztés külön fejezet, de itt is a hasznosság a főszempont, nem az a szentimentális természetérzék, amely a preromantikus *cultiver son jardin* elvét megfogalmazta. «Híves-borongós őszi nap, beült hozzám az unalom» — énekelte Arany János 1850 októberében. A biedermeier Fáy András ilyenkorra Ossian ködös-homályos énekeinek olvasása helyett egyebet ajánl : a dohánylevelet padláson szárítsuk és Mindenszentek táján simítsuk ; a simítást pedig «borongós, de ne ködös időben» végezzük! A spanyolviasz elkészítésére hatféle eljárást tud a nagy fabulista... Nyakat, mellet fehéríteni úgy kell, hogy négy krajcárért bűdöskővirágot egy meszely fehér ecetben három nap kemencén érlelünk : aztán lehet mosakodni vele. (Biedermeier-poéták nem is sejtették, hogy az általuk dicsőített szende szépség mitől olyan hófehér és angyalian tiszta.) Néha egészen titokzatos praktikákat ír le Fáy András, az olvasó mintha alkimisták görebei, lombikjai közé jutott volna : «Végý két font fehér szappant, egy font erős égett bort, fertály font velencei szappant, olvaszd fel gyenge tűznél mázos fazékban s azon melegen szűrd ócska ruhán át. Ezen szüredékhez tégy har-

madfél-lat desztillált köménymag-olajat s öntsd ki bádog-formákba...»

Ezek a hasznosság és házi gyakorlat körébe tartozó receptek sokkal mélyebbre világítanak bele, mintsem a néha mosolyra késztető buzgóságról első pillanatra gondolhatnók: józan életbölcselet, sőt öntudatlan filozófiai állásfoglalás tűnik elő a nemzetgazda hétköznapi mondatai mögül. Mindenekelőtt az életnek az a berendezkedése, amely a «házam» az én «váram» elv alapján áll. A családnak, pláne kisebb városokban vagy magános pusztán, önellátásra kellett berendezkednie még a múlt század elején is, a modern gyáripárt, közlekedést közvetlenül megelőző időkben. Ennek az autarkiának volt éthosza: az a morális törekvés, hogy a házi nép munkája, ügyessége, szorgalma tartsa fenn a család jólétét, nem pedig a pénzen készen-vásárolt, selejtesebb idegen termék. Szolílságra alapított és a legjobb minőséget nyújtó otthoni műhely, amely függetleníti népét megbízhatatlan házalóktól, a pénzforgalom esélyeitől, inséges idők veszedelmétől. A tiszt családanya maga készíti a háztartás legfontosabb cikkeit, az érdemes családapája maga gondozza a pipáját, fegyverét.

Van aztán ösztönös régiókba rejtve bizonyos természetfilozófia is ebben a házi kémikus-fizikus foglalatosságban. Az anyagismeret megbecsülése, az anyag keverékeinek, vegyületeinek titkaiba behatolás, a növények, állati test célszerűségének fölismerése, a Természet kincsestárának bölcs használata, bizonyos tudós meghajolás az Anyag törvényei előtt, de egyúttal az Ember fölénye is, amely a maga uralma alá rendeli az elemeket. Nem materializmus ez, nem az anyagelvűség korlátozottsága, hanem valami mágikus viszony a Természet alakzataival és organizmusaival, amik mögött élet és örök változás-lehetőségek rejlenek. Ember és Természet har-

mónikus együttese, — amint az öreg Goethe írta a *Gott und Welt*-ciklusban :

Dich im Unendlichen zu finden,
Musst unterscheiden und dann verbinden ...
Bringst du die Natur heran,
Dass sie jeder nutzen kann :
Falsches hast du nicht ersonnen ...

Vörösmarty szintén azok közé tartozott, akik a természet hasznosságát nem vetették meg, sőt bizonyos szentimentális-filanthróp örömmel szemlélték, ha a természet segítségére siet az emberiségnek. Mikor Priesznitz fölfedezi a hidegvizes borogatást, Vörösmartyt a prózai téma ódai gondolatokra inspirálja (1840) :

Priesznitz visszaadá a víznek régi hatalmát,
S ősi erőben kél újra az emberi faj.

Lélek és hasznos anyag benső összekapcsolódását senkisésem tudta költőibben kifejezni, mint Vörösmarty, mikor a homoeopathikus gyógy mód apostoláról, *Hahnemann*-ról emlékezett, az emberiség jóttevőjének halála (1844) alkalmából : «leked az őselemek gyógyerejébe vegyült.» Itt valóban az anyag mágikus meglelevenülése játszódik le előttünk :

Eddig anyag harcolt anyag ellen a bús beteg ágyán,
S durva csatájok közt kín vala élni tovább.
De te jövé, s a parányokból felidézted az alvó
Szellemeket, s küldéd mesteri bűvöd alatt.
S újra szelíd nemtők kísérik az emberiséget,
És a halál retteg gyötreni áldozatit.

A biedermeier hasznosság-kultusznak van egy kedélyes megnyilvánulása is : a költői páthosszal megnemesített eszem-iszom. «Úgy jóllaktam, hogy még ...» — kezdődik Petőfinek egyik genre-képe. Ez a klasszikus hagyományokkal takaródzó testi epikureizmus a legnagyobbaktól le, egészen Császár Ferencig nyomot hagyott a magyar költészetben :

Neszmély derítő nedvei szálljanak
 A gyöngé mellű Sára lopóival
 Kancsódba, Endrém, s tarka jércék
 Essenek élesztett vasával.

A vers, mely büszkén a *Philosophia* nevet viseli (1844), görög mértéken dőcög és az idegen formában szinte spiritualizálódnak a dunántúli szavak, csendéletté nemesül a véresen vergődő baromfi és a rusztikus pohár. Fáy András szüretei híresek voltak a negyvenes években és a lakmározás, a «dicső» hal élvezete, a jó borok hangulatából nőtt ki a *Fóti dal* (1842). Vörösmarty — amint Gyulai rámutatott — új műfajt óhajtott meghonosítani vele, a német «geselliges Lied»-et, hogy dala legyen a műveltebb vig társaságoknak, összekötve kellemest a hasznossal, egyaránt utalva a test és lélek örömeire. Társas dal: típikusan biedermeier-fogalom. De Vörösmarty nem tagadhatja meg önmagát: a realitások síkjáról a legszebb hazafias ódák magaslataira lendül költői dikciója.

Egy bizonyos: a biedermeier-kor írójáról már nem lehetett elmondani, amit Chateaubriand a század legelején állított a neoklasszikus-romantikus költőről, hogy naivak és fönségesek egyszerre; hogy az univerzum titkaiba hatolnak és az élet mindennapi ügyeihez nem értenek (*René*). Elég Fáy Andrára hivatkozni, aki olyan regényhősök teremtésében lelte kedvét, mint a Bélteky-ház Valkayja, aki csereberél, ad-vesz, pénzt gyűjt, mintagazdaságot alapít, marhát hizlal, talajt javít és józan fontolással értékésíti termékeit.

A realizmusba torkolló biedermeier-kor semmi istenit és semmi széplelkűen emberit nem érzett magától távol.

Utóhang.

A magyar biedermeier kutatása nincs kimerítve könyvünk szűkreszabott fejezeteiben. Egy örökségben és kincsgyarapításban gazdag korszak egész szellemi tárházát nem is lehet egyszerre áttekinteni. Csak egyes tájaira tudhattunk rávilágítani. A nyelvről és a stílusról például még alig szólottunk, de mentségünkre legyen, hogy ezt a kérdést egy magyar nyelvész — Trócsányi Zoltán — már tárgyalta és hogy idézeteinkből eléggé kitűnik a kornak nyelvészmenye és az az élményszerűség, amely a nyelvújítás és a «nyelvében él a nemzet» körébe tartozó dolgokban megnyilvánul. Nagy megújulása volt ez a kor a magyar életstílusnak és az életet kifejező nyelvi kultúrának. Trócsányi leginkább az érzelgősségben, a selypítő finomkodásban látja a biedermeier irmodort. Nevezhetnők negédnek is mindezt, a saját szavával. A magyar *précieuses ridicules*-ök kétszáz évvel Molière után éltek... De a nyelvújítás több a stílusnál: világnézeti harc volt, különös, termékenyítő összetalálkozása a racionalizmusnak, romantikus magyarságnak, biedermeier eszményítő és hasznossági törekvéseknek. A nyelv függvénye a korszellemnek és a korszellemmel együtt avult el. A valamikor új stílus bővölete, az *állgödörke*, melynek tűnékeny szélein a többi kecsék szemléletében elrészegült lélek andalogva tévedez: nekünk már vitrinbe való mondat (*Aurora*, 1832, 162). A biedermeier-kultiválta expresszív keresztnevek, szentimentális hősök, balladai nevek, «ősmagyar» elnevezések

— *Káldor, Vidor, Upor, Gerő, Soma, Szabolcs, Simon, Salgó* — mai korunkban igen prózai asszociációkat keltenek. *Bérczhavi, Bustavi, Fényesi, Tengery* néven senkisé is ír ma már novellákat, *Zalafy* nem közöl több verset és a folyóiratok nem *Kedveskedők* többé.

Viszont nem érezzük azt az ellenszenvet sem, amely a biedermeier-utáni közvetlen korszakot — Heine, Nietzsche vezetésével — a század polgári szelleme ellen harcba indította. Számunkra ez a diadalmas polgáriság rakta le a tizenkilencedik század alapjait. Polgáriság, amely kifejlesztette a család eszményét, hogy dacoló, erős várat építsen magának a kozmopolita léhaság ellen, a rokokó udvari élet bukása után. Polgáriság, amelynek fölszínes érzelgőssége alatt elmélyülő érzelmi élet, bensőség, tűrni és remélni tanult hit borongott. Polgáriság, amely a regényeskedő álorcája alatt a szilárd erények nemes arculatát rejtegette... Végtelenbe-vágyódás, démoni erők harcba vetése helyett lankadatlan férfimunkával, lassú hangyaszorgalommal megalkotja a Biedermeier azt a népi, társadalmi és nemzeti egyensúlyt, gazdasági bázist, morális harmóniát és eszményvilágot Magyarország ezeréves határain belül, amely egészen a milléniumig rendületlenül jelentette a Hazát. A passzív, de szívós államférfiúi bölcsességnek, az egyeztető reál-idealizmusnak, a kompromisszumos Kiegyezésnek szelleme ez, amelyet legklasszikusabb tökélytel az 1803-ban született Deák Ferenc szimbolizál.

I. FEJEZET.

A 12-14. l. A bied. életformáról olv. Szekfü Gyula, Magyar történet, V., 1936, 217. — A bied. bútorokról v. ö. E. E. Pauls : Der Beginn der bürgerlichen Zeit, Lübeck, 1924, 47. — A divatról : E. von Sichart : Buntess Mode-Büchlein aus der Empire- und Biedermeierzeit, München, 1939. — Lisztről : D. von Bartha, Franz Liszt, 1811-1886, Sein Leben in Bildern. Leipzig, 1936.

18-19. ll. Munkácsyról v. ö. Szinnyi F. Novellair. a szabadságharcig, II, 1926, 21. — Széchenyi műve : Adó és két garas, 1844, 32 ; idézi Pető Dezső, Széchenyi képzelete, Szeged, 1935. 43.

20. l. Herend 1839-ben létesül, de porcellángyártás volt a felvidék több városában és Pápán is. V. ö. Lyka Károly : A táblabíró-világ művészete, 1800-1850. Budapest, 1922, I, 83. — A kor dilettáns album-rajzaira von. v. ö. u. o. 90 és Farkas Zoltán, A biedermeier, 1924, 124.

23. l. Német anthologia emlékkönyvbeírás céljaira igen sok jelent meg. V. ö. E. Hubert : Blumen zur Erhebung und Erheiterung des Gemüths, zum Gebrauch für Stammbücher, Bonn, 1826 és 1829. — Stammbuchsaufsätze enthaltend eine Auswahl der vorzüglichsten Stellen aus den beliebtesten und besten Schriften für alle Vorfälle des Lebens brauchbar, Hamburg, 1807 ; hetedik kiadás : 1829. — 400 Stammbuchsaufsätze, aus den vorzüglichsten Dichtern gesammelt, 1826. — Kleine Galerie schöner und grosser Gedanken über Freundschaft, Liebe, Hoffnung und Menschenleben, zur Bildung des Geistes und Herzens, Nördlingen, 1832. — 330 Stammbuchsaufsätze, mit 27 Blättern, Bouquets, Kränzen, Blumen- und Fruchtkörbchen, Landschaften und allegorische Symbolen, als Muster zu Stammbuchblättern, Eisleben, 1829. — Hadbavonulók részére külön vezérkönyv készült egy Pacidives Stringladius álnevű szerzőtől : Neue patriotische Stammbuchsaufsätze, vorzüglich für die ausziehenden jungen Krieger. Berlin, 1813. — Még a szabadkőműveseknek is akadt külön

gyűjteményük : Stammbuchsgedichte für Freimaurer, Nürnberg, 1800.

26-27. II. Német «étui»-kiadványok : Etuis und Theaterkalender für das Jahr 1817 und 1818 ; Etui für Geist und Herz, Goldene Blätter zur Brförderung eines weisen und frohen Lebensgenusses, Leipzig, 1820. V. ö. Kayser : Bücher-Lexikon II. 165. — A Honderű jelenti 1843-ban (70), hogy a bécsi Kohlmarkton Árnyjátékház nyílt meg.

II. FEJEZET.

28. I. A ,társ'-ra von. v. ö. Szavak sorsa c. tanulm. Minerva, 1939. — A kor irodalmi szalonjairól olv. Merényi Oszkár : A magyar lélek és ideáljai, 1930. 11.

30-31. II. Petrichevich novellájáról olv. Szinnyi F. : Nov. ir. a szabadságh., I. 138. — Ney Ferencről állapítsuk meg, hogy egyike volt az átlag-biedermeier eszmény legtokéletesebb megvalósulásainak. Mint nevelő kezdte és ebben pályája a Vörösmartyéhoz hasonlóan indult. 1844-ben a pesti kisdédóvóképző igazgatója lett, később a Tanáregylet elnöke és a Családi Lapok szerkesztője, — beleilleszkedve a kor filanthrop és nemzetnevelő törekvéseibe. Beszélyeit fűzerbe gyűjtve Ibolyák címmel adta ki, nyolc-tizenkét éves gyermekek számára (1843). Írt egy pedagógiai munkát : Kisdédónevelési nefejejts, egy másikat : Galyfűzer a nevelés virányligetéből címmel. Mind a kettő egyúttal gyöngéd természetérzékét is bizonyítja. Aki a virágokat szereti, rossz ember nem lehet, — így hitte a Biedermeier. Költeményei szintén fűzerbe gyűjtve jelentek meg a sokatmondó Családképek címmel. (Érdemes volna idézni belőlük, de, sajnos, nem lehet mindent tárgyalni e könyv szűk kereteiben.) Kalandor című háromfelvonásos népszínművével 1843-ban a Nemzeti Színház pályázatán Szigligeti Ede Szökött katonájával szemben elnyerte az ötvenaranyas első díjat. (A Szökött katoná éppúgy lemaradt Pesten, mint a Bánk bán a híres kolozsvári drámapályázaton.) Állnevei voltak : Lengey, ami megfelel a biedermeier lengeségnek ; és Várfoki, talán azért, mert sohasem hágott vár fokára, de a kelmei Biedermeier szerette a hősiességet szenvelegni. Női boldogság című novellájában a biedermeier-kornak józan és állami, társadalmi keretek lojális harmóniájában végcélját találó vallásossága nyilatkozik meg. Hősnője kiábrándul vőlegényéből, mert az a divatos közömbösség és cinizmus tónusában társalog : «Családi élet, házassági viszony, szülői és gyermeki

kapcsolat, felsőségi tekintély, irodalmi erkölcsiség s közéleti illedék már úgyis megannyi gúny tárgyaivá aljasultak a kíméletlen ajkak játékai alatt. Csak az volt híjja, hogy a vallás szentsége, a hit ágazatai, az erény fénycsillagai, sőt maga az Istenség is szentetlen nyelvek fulánkjaiktól sértegettecsék. V. ö. még Gárdonyi Klára, A biedermeier-kor vallásossága, Bp. 1937. 13.

34-35. *U.* A német biedermeier-folyóiratokról v. ö. R. Schneider: Die Thusnelda ...zwei Biedermeier-zeitschriften, Münster, 1922. — Horváth Edit, A biedermeier-életkép, 1936, 31. — A levelező- és társalgási könyvekről: Tolnai G., Az árvíz és az irodalom, 1938, 337. — Jezerniczky Margit: Francianyelvű nyomtatványok Magyarországon, Szeged, 1933.

36-37. *U.* Bied. versek olvashatók: Tatay István, Költészeti és szónoklati remekek, Pest, 1847, 152. — A bálokról olv. Honderú, 1843, 214, 102, 171 stb.

III. FEJEZET.

43. *I.* Vörösmartyról olv. Szekfü Gy.: Magyar tört., V, 1936, 218. — A biedermeier-rezignációra sok példát idézhetnénk. V. ö. Császár F., Beszélei, II. 183: «Jer, menjünk e hazából, hol nyomor és gyalázat várja csak fejünket; térjünk vissza a kunyhóba, mely menhelyül legyen sírunkig!... Így sóhajtott az elhagyatott nő, e végtelen szerelmű anya s könnyei megeredvén özönülkel borítá el kis fiát».

45. *I.* A «liliomhullás» témájáról olv. E. Phil. Közl. 1913, 290. — A rokokó-szerelemről: Horváth J., Csonkai, Bp., 1936. 42. — Kármánról: Császár Elemér, A m. regény, 1939, 74. — Majláth novellája: Aurora, 1822. V. ö. Kenyeres Imre kiad., 24. — A villi-mondáról, földolgozóiról és filológiai irodalmáról v. ö. Kozocsa S.: A Húség diadalának első kidolgozása, Bp. 1940, 13.

46-47. *U.* A Szép Ilonka hatásáról v. ö. Baros Gyula: Szép Ilonka halhatatlansága, Irodalomtörténet, 1926, 206. — Adatai még: Fekete Mihály operája, 1861; Erődi Dániel: Heléna és Ilonka, vers; Szász Károly ódája V. szobra leleplezésére, 1866 («S pirulva, szendén, mint a hajnal...»); stb. — Császár Ferenc Beszélei: Pest, 1846, I, 118; Költeményei: 1841, 69.

49. *I.* Sujánszky verse: Honderú, 1843, I, 382. — Kuthy cikke: 425.

52. *I.* Vörösmarty nő-leírásairól v. ö. még Héjas B. Irod. Közl. 1931.

54-55. II. A humanista versírásról v. ö. Eckhardt S., Balassi B. irod. munkái, 1914. — Zolnai B.: Balassi és a platonizmus, 1928. — Szerb A., M. irod. II, 55. — Petőfi szenvedett őszinteségéről és ihlethiányáról a Cipruslombokkal kapcsolatban v. ö. Horváth János: Petőfi Sándor, Bp., 1922, 138-141. — A szépség-leírás százados humanista hagyományának egyik szép változatát idézi Prónai Antal: Dugonics András életrajzában (1903, 94) a nagy «népies» költő Ulisses-éből (IV. 41): «Kinyílt szép rózsája piros orcájának, Megvolt elevene gyenge ajakának. Fénylett lilioma patyolat nyakának, Hulló hó fehérjét előző karjának. Sugárabban cédrus föl sem is nőhetett, A csillag is szebben nem fényeskedhetett. Magára a harmat szebb színt nem vehetett, Ha reggel a naptól gyöngye illettetett». — Kozma Andor radikalizmusa: Széphalom, 1927, 430-435; Petőfije (költői regény) 1927-ben jelent meg.

58-59. I. Kotzebue Gurlija: Die Indianer in England, I. fől. 12. jel. — Magyarra Ihászi Imre és Péry Ignác fordították. — Egészen más világnézet áll előttünk, ha például a szerelem ébredését egy Wedekindarabban keressük (Frühlings-Erwachen, 1894). A kérdés irod. v. ö. Zolnai Béla, A Kis leány baja, Irodalomtörténet, 1916, 105. — Baróti Dezső, Dugonics, Shakespeare, Metastasio, A Színpad, 1936, 77. — Szemere Pál az Athenaeumba (1841, I, 68. sz.) cikket írt a Kis leány bajáról! Vörösmarty után még Kunoss Endre is megverseli a naív leány első szerelmi érzéseit: «Azt mondják, hogy midőn a lány Először csügg legény karján, örül, retteg, vígad, búsul, Majd hűledez, majd lángra gyúl». (Népdal.)

61. I. Trócsányi Zoltán (A történelem árnyékában, 1936, 89) idézi egy 1855-ben megjelent «Finom társalgó»-ból: «Szemérem, szerénység, erkölcsiség tűnjék ki tekintetünk, beszédünk s minden mozdulatunkból». Ugyanott (187) Csontos István könyvéből (Szépneem ügyvédje az asszonyi becsét sértegető vádokok ellen, Kassa, 1830) idézi Trócsányi: «Kezdjék el a férfiak a belső, nemes szépséget becsülni, szeressék a szív és lélek nemes tulajdonságait».

IV. FEJEZET.

63. I. Az aradi farsangról: Honderű, 1845, II, 422. — A Rajzolatok hasonló mottója: «Szent a törvény, szent a béke! Ez legyen hazánknak éke». (1838.) V. ö. Tolnai

Gábor : Az árvíz és az irodalom, Bp. 1938, 328. — A győri főegyházmegye 1823-ik évi vizsgáin ilyen tételek szerepelnek : «A dolog után édes a nyugalom. A Béke aranykor». (V. ö. Britsis, A XIX. sz., 357.) — Napoleon levevése évében (1815) Kapossy János kiadott egy brosurát «A békesség ajándéka» címmel. (V. ö. erről : Gesmey B., Franciaország a magyar irod. tükrében, Szeged, 1938, 168.)

64-65. ll. Imre János élt 1790-1832. — V. ö. Szilasy János, Imre János emlékezete. — I. J. írt egy filozófiai bevezetést és logikát «Amicum foedus rationis cum experientia seu Philosophia crisi recentissima deducta» címmel (Pest, 1818), Bárá Szepesy Ignác egri kanonoknak ajánlva. A cím már elárulja Imre János filozófiájának lényegét és célját, amely itt is ugyanaz, mint az Ifjú magyar bölcselkedőben : kibékíteni az Észet a Tapasztalással és a filozófiát a kanti kritizmus válságából kivezetni... Mottót a keresztény apologetikából, Lactantius Divinae Institutiones-éből választ a szerző : «Haec est vera Sapientia : ut neque te omnia scire putes quod Dei est, neque omnia nescire, quod pecudis ; est enim aliquid medium, quod sit hominis, id est : scientia cum ignoratione conjuncta et temperata». — A könyv rövid áttekintést ad a filozófia történetéről is, kiterjeszkedve a magyar irodalomra. A Kant-körül vitákról megjegyzi : «...quot nomina, tot aenigmata et rationis communis scandala!» Végül szubjektív-objektív eklektikusnak nevezi magát, mint a francia Viktor Cousin (v. ö. erről alább). — Jellemző német gyermek-könyv a biedermeier-korból : «Karls und Charlottens poetischer Bildersaal mit 120 Bildern, Geburtstags- und Weihnachtsgeschenk zum Nutzen und Vergnügen guter Kinder», Leipzig, 1830. — Németből fordítottak pedagógiai munkákat Kis János (Gyermekek és ifjak tárháza, 1805), Molnár János (Szívet formáló történeteskék, Kotzebue után, 1830 ; A kis Laci olvasókönyve, 1836) és Lánghy István (A magyar gyermekek barátja, 1829). — V. ö. még Irod. és bied. c. dolgozatom, 1935, 42, 122. — Tolnai Gábor, i. m. 333. — Drescher Pál : Régi magyar gyermekkönyvek, 1934. — A kor magyar pedagógiai irodalmából megemlíthetjük még Ponori Thewrewk Józsefnek három jellemző című könyvét : Honbarát, 1834 ; Honvéd, 1834 ; Honszerető, 1834. — Madame de Genlis-t is a huszas-harmincas évek magyar pedagógiai irodalmának inspirálói közé kell számítanunk. V. ö. Takács Tibor, Mme de Genlis nevelői eszméi, Szeged, Paed. Int., 1936, 52, 56. — V. ö. még Baróti Dezső,

Biedermeier-izlés a francia irodalomban. (Széphalom, Szeged, 1940, sajtó alatt.)

66-67. II. Rákóczi-ról és Mikesről v. ö. Rákóczi-Emlékkönyv, 1935. 302. — A bied. filozófiára von. v. ö. a német irodalomban a bécsi kantianus Ph.-K. Hartmann (megh. 1830) «Glückseligkeitslehre» és E. Freih. v. Feuchtersleben «Diätetik der Seele» (1834, negyedik kiadás: 1874!) c. műveit, amelyek a testi egészségben, a megnyugvásban, a családi boldogságban látják a lélek földi orvoslását. V. ö. Horváth Edit: A bied. életkép. 1936, 39. — Hartmann egy másik munkáját Soltész János magyarította «Az ember szelleme, orvosoknak, philosophusoknak, és a szó magas értelmében embereknek» címmel, Sárospatak, 1847. — Össze kellene állítani legalább a bibliográfiáját az igen gazdag magyar filozófiai irodalomnak! — A szép, jó, igaz trializmusáról v. ö. még könyvünk VII. fejj., 121. l.

68. I. A fölvilágosodás emberiességéről v. ö. pl. Voltaire műveit. — Élie Bertrand 1738-ban publikált egy Le Philanthrope c. kétkötetes munkát. — Egy Dessauer nevű szerző: Philanthropie, 1770. V. ö. még Irod. és Bied. c. i. könyvem, 52. — Tizennyolcadik századi születésű volt az új század elején Párizsban szerepet játszó filanthrop, Benjamin Delessert. V. ö. E. Pillias, Catalogue de l'Exposition au Musée Galliéra, 1935. — J. W. Gleim versei: Blumen auf das Grab des Menschenfreundes, 1785.

70-71. II. A gyermekgyilkos anya irodalmából v. ö. pl. W. G. Ploucquet: Noch eine Meynung dem Kindermord Einhalt zu tun, Tübingen, 1783. — Jan Ranneckers: Der Kindesmord in der Literatur der Sturm- und Drangperiode, Rotterdam, 1927. — Ady: Kató a misén. (Szeretném, ha szeretnének.) — Ady verset írt a «táblabírók földjén szenvedő» Tánicsics Mihályra, aki «új rendet akart: mindenkit szeretni». (Illés szekerén.) — A Karthauziról: Császár Elemér. A magyar regény, 1939, 167. — A Falu jegyzőjéről v. ö. Gyergyai Albert: Egyet. Philol. Közl. 1937, 94. — Macskaházy ügyvéd mondja a Falu jegyzője II. kötetében (6. fejj.): «A cél, megengedem, szép és nemes lehet, legalább philantropikus századunkban; azonban megbocsáthatatlan hiba volna, ha az igazság kiszolgáltatásában magunkat ezáltal gátoltatnók». — V. ö. még Voinovich kiad. II, 355-356: «Menjetek végig ti, kik mindenkit, ki a létező bajokra int, túlzással vádoltok s gyáva philanthropiának nevezitek, ha valaki eszetekbe juttatja a kegyetlen-

ségeket, melyek a büntető igazság égisze alatt... Nem is szeretném, ha valaki által túlzó philanthropnak tartatnám». — Az Árvíz-könyvről: Tolnai G., Az árvíz és az irod., 1938, 314. — Frankenburg elmékedései: Életképek, 1844, I, Ajánlás. — Még 1859-ben is szerepel irodalmunkban a «filanthrop» szó, a Vajda Jánostól kiadott Magyar Képek Albumában, amely Barabás Miklós rajzaihoz fűz megjegyzéseket. A 32. lapon: «Voltam egy oly jelenetnek tanuja, melyben philanthropi bánatom végkép elnyomta költői érzelmeimet, s ez a jelenet egy alföldi siralomházban volt, hol éppen egy csikós várta magára azt a büntetést, melyet a társadalom oszt annak, ki vele meghasonlott, és a társadalomnak tulajdonképpen nagyobb vétkese maga a pusztaság, mint annak végzetszerű lakója».

72-73. II. Az exotizmusról v. ö. G. Chinard és P. Martino munkáit. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában, Bp. 1931. — A hazafias bordalra von. v. ö. még Irod. és bieder. c. id. könyvemet, Szeged, 1935, 94. — A bordal divatja annyira általános volt, hogy a Rajzolatok (1836, 616) megengedi magának a következő rosszmájú megjegyzést: «Bezerédj Gergely Versei Budán az Egyetem sajtója alól a napokban kerültek ki. Ha tudja vala a szerző, hogy oly rossz szüretet remélünk, bizonynyal annyi sok bordallal nem kedveskedik vala».

78. I. A kor zenekultuszára von. v. ö. Baldensperger: Sensibilité musicale et romantisme, Paris, 1924. — Gárdonyi Kl., Bied. a m. költ.-ben, Bp. 1936, 40. — Horváth Edit, A bieder. életkép, Bp. 1936, 17. — Pécssett van egy «Édes hazánk, kedves dalunk» fölírású emléktábla, amely a pécsi dalárda megalakulását (1861) örökíti meg. A magyar dal első pécsi énekesei német származásúak: Wachauer, Szigriszt, Felsmann, Valentin, Schmidt, Platz. V. ö. Csekey István: A magyar nemzetfogalom, 1938, 57.

83. I. Honderű: 1843, 13. — Barna Ignác «Bánk» c. balladájában Gertrudot nevezi népanyának. — Jellemző az az indokolás, amellyel a cenzor eltiltotta a Bánk bán színrevitelét: «Bánk nagysága elhomályosítja a királyi házét». V. ö. Császár Elemér: Shakespeare és a m. költ. 1917, 207. — A lojalizmusról v. ö. még Irod. és bieder. c. id. dolgozatomban, 93.

84-85. II. Mátyás-mondáinkról v. ö. Irodalomtörténet 1921, 126 és Revue des Études Hongroises 1923, 125. — Napoleonról: Jókai-Breviárium, 267. — V. ö. még u. o.

217: «Hiszek az emberiségben, hiszek a hazámban, hiszek a mennyoországban». (Egy pap elmékedése.) — Schillerről: Bartók György, Az újkori filozófia története, 1935, 325. V. ö. Schiller, Über die ästhet. Erz. des Menschen, Brief XIII: «Der schlimme Einfluss einer überwiegenden Sensualität auf unser Denken und Handeln...» — Cousin-nek egy pedagógiai munkája «Jelentés a közoktatás állapotáról Németország némely tartományiban» címmel magyarul is megjelent (1844). A kis mű beletartozik a népbarát-mozgalom európai köreibé és a német népiskolákat állítja oda mintaképül a franciáknak. Abban az időben a franciák még a németekhez jártak tanulni. — A Schedel-szerkesztette akadémiai Tudománytár (1835, 192) a Göttinger Gelehrte Anzeiger nyomán ismertetést közölt Cousin filozófiai Töredékeiről, kijelölve Cousin helyét a szenzualizmus és az öntudat-filozófia között. Cousin Heidelbergben megismerkedett Hegellel, Münchenben Schellinggel és Jacobival, «s ezáltal közeledett azon rendszerhez, mely a kiűritett Éntől ismét az élő természet felé fordult vissza». A Biedermeier nem bírta ki sokáig a spiritualizmus levegőtelen sztratoszférájában való lebegést...

V. FEJEZET.

90-91. II. A bied. rezignációra von. v. ö. Irodalom és Biedermeier (Szeged, Acta Univ., 1935) c. könyvemet. A Biedermeier fogalmát ebben a dolgozatomban már kifejtettem, úgyhogy itt főlölegesnek tartom a problémát újra fölvetni. Az azóta megjelent publikációk Biedermeier-adalékaira a megfelelő helyen utalok. A rezignációt, mint a Biedermeier-kor alaphangulatát, Bietak ismerte föl, Das Lebensgefühl des Biedermeier in der österr. Dichtung (Wien, 1931) c. könyvében. — V. ö. még Kenyeres Imre szép és tanulságos Aurora-kiadását, Officina, 1938, 12-13. — Lestyán Sándor: Pest-budai regélő. Officina, 1940, 9. — Honderű, 1843, I, 291. — Itt említhetjük még, hogy Vachott Sándorné Csapó Mária 1854-ben publikált egy regényt «Derű és borű» címmel. — Arany János írta 1850-ben: «Félre kishitűek, félre! nem vezett el, Élni fog nyelvében, élni művészettel, ... E nemzet!» (Egressy.) V. ö. Tóth B., Szájrol-szájra, 1901, 191 (adatok Kölcey, a Kisfaludyak, Széchenyi műveiből).

93. I. J. Tell (Les Grammairiens français, Paris, 1874, 395) megállapította, hogy 1634-től 1873-ig a francia Akadémia 430 tagja közül csupán 30 írt nyelv-

szeti munkát ; ezek között is olyan szépírók szerepelnek, mint Boileau, Th. Corneille, Voltaire és Marmontel.

94-95. *II.* A szép, jó és igaz eszményére és Cousin-ra von. v. ö. még könyvünk IV. fejj., 66. — A nyelv metafizikájáról v. ö. még: Délmagyarország, 1939, dec. 24 és Szóhangulat és kifejező hangváltozás c. könyvemet, Szeged, Acta Univ. 1939.

96-97. *II.* Népies és tudós költő szembeállítására von. v. ö. Balassi és a platonizmus c. tanulmányomat, Bp., 1928, 4. — Szemere szavai : Kaz. Lev. XV, 177.

98. *I.* Bacsányiról : Szinnyei Ferenc, Bacsányi János, 1904, 129.

100-101. *II.* Döbrentei Gábornak maradt fenn egy akadémiai tervezete, amely szintén híven tükrözi a századelő tudományos-irodalmi fölfogását. Az Erdélyi Tudományos és Nyelvmívelő Társaság négy osztályra osztott volna : História, Nevelés, Szépliteratura és Nyelvtudomány, Természethistória. Az utóbbi, mely alatt a természettudományok értendők, alig kap említést. Egyik programja lenne például ennek az osztálynak : az erdélyi ritkább madarak és állatok kitömése, hogy azok gyűjteménybe kiállíthatók legyenek... A hangsúly az irodalmon van. Ide tartoznak Aesopus, Plautus, Horatius, Cervantes, Fontenelle, Molière, Rabener, Gellert, Addison munkáihoz hasonló írásai, melyek által előítéletek, dísztelen erkölcsök megzabolázhatók, ész és szív kiművelhető. Szíves tapssal fogadná az egyesület, ha Corneille, Lafontaine, Bossuet, Bourdaloue, Massillon, Racine, Fénelon, Tasso, Swift, Steele, Sterne, Pope és más ily nagylelkek fejlődnének ki közöttük. Az akadémiai cél tehát univerzális program : írók, vagyis nagy szellemek tenyésztése a legkülönbözőbb szellemi irányzatokban. Egykor a mi nemzetünk sem fog másoktól ebben lenézetni, — írja Döbrentei. És hozzáteszi büszkén, hogy Kisfaludy, Virág, Berzsenyi, sokban Csokonai és mások nevei már tündökölnék! V. ö. Rubinyi M. : Akad. Ért. 1911, 121. — Akademiánk «irodalmi» jellegéről olv. még : Brisits Frigyes, Irodalomtört. Közl. 1936, 12.

VI. FEJEZET.

103. *I.* A Homér és Osszian-témáról v. ö. Pukánszky Béla : Herder hazánkban, Bp. 1918, 83.

104. *I.* Az anakreontizmusról v. ö. még Irod. és Biederm. c. id. tanulmányomat, 1935, 40, 44, 45.

107. I. Goethe műve : Götter, Helden und Wieland, 1774. — A kis dráma az alvilágban játszik. Euripides keserű szemrehányásokkal illeti a hálósipkás Wielandot, hogy kompromittálja őt. Herkules gorombán gúnyolja a hősiekedő rokokó-költőt. V. ö. még Wieland művét : Musarion, oder die Philosophie der Grazien, 1768.

108-109. II. Fáyrol : Császár Elemér i. m. 77 és 85. — A szabadságharc utáni irodalomról : Szinnyi F. : Novellairodalmunk a Bach-korszakban, I. 1939, 512. — Vargha Gyula verse : Ős paraszt, megj. Széphalom, 1927. 6. — A Ködben c. verskötetéről (1922) v. ö. Zolnai Béla : Magyarság, 1922, máj. 28. — Arra a kérdésre, hogy Ady előzményei miképpen jelentkeznek már azokban, akik ellen föllépett, itt nem terjeszkedhetem ki. Csak két példát idézek. A Völgyben c. népies versből : «Que faites-vous?... ah így a nyakamba futni?» — A Megcsendül még c. vers vége : «Nem hallod-é? az én megölt szerelmem bús, visszajáró lelke az!» — Mindakét vers : Szabolcska, Hangulatok, 1894.

110-111. II. A családi kör témájáról v. ö. Pintér Jenő : Magyar Irodalomtört. VI. 1933, 522. — Tolnai Vilmos : Burns Róbert Szombat estéje irodalmunkban. Bud. Szemle, 1923. — Császár Elemér : Arany János, 1938, 137. — Petőfi és a biedermeier kapcsolataira von. v. ö. «Irodalom és Bied.» c. i. m. Szeged, Acta, 1935 ; Szerb Antal : Magyar irodalomtört. 1935, 346. — A bujdosás témájáról v. ö. Európa és a magyar irodalom c. megjegyzéseimet, Szellem És Élet, 1940. — Prohászka Lajos : A Vándor és a Bujdosó, Bp., 1936.

113. I. Krudy regénye : A vörös postakocsi, 1913. — Szerb Antal : Magyar irod. tört. II. 1934, 160. — Krudy az a modern ember, aki biedermeierre stilizálja a fantáziáját és minden kort, anakronisztikusan is, átszűr ezen a szívárvány-színezőn. — Kelemen László : Krudy Gy., Szeged, 1928, 122.

115. I. G. Hermann könyve : Das Biedermeier im Spiegel seiner Zeit. Briefe, Tagebücher, Memoiren, Volkszenen und ähnliche Dokumente. Berlin, Bong, 1913, 415. l. — V. ö. még Biedermeier-láz c. cikket : A Hét, 1917, júl. 29.

116-117. II. Borsos Józsefről v. ö. még könyvünk I. feje. Élt 1821-1883. Monografiát írt róla Kopp Jenő (1931), akinek adatait és megjegyzéseit jellemzésünkben fölhasználtuk.

118. I. Koszó János hozzászólása : Pannonia, Pécs, 1938, 19. — Kluckhohn cikke (Deutsche Vierteljahres-

schr. f. Litw. u. Geistesg. 1936, 504) francia analógiáimra von. megjegyzi: «Eine nähere Auseinandersetzung mit diesen sehr beachtenswerten Ausführungen sei den Romanisten vom Fach überlassen». — A kérdéshez, affirmative, hozzászolt H. Tronchon (Revue Universitaire 1937) és P. Van Tieghem (Revue de Synthèse 1936, 258 és 1938, 184), utóbbi számos francia és angol jelenségre hivatkozva. — Az angol Biedermeierről (Walter Scott, Tennyson, Dickens) olv. Friedrich Brie, Deutsche Vierteljahresschr. f. Litw. 1935, és Gárdonyi Klára: Biederm. a m. költ. 1936, 5. — Kritikai megjegyzések biedermeier-könyvemről (1935) még a köv. helyeken: Pester Lloyd, 1936, máj. 12 (Turóczi-Trostler József) és Országút, 1936, dec. — V. ö. még Garázda Péter: Szellemtörténet és anti-biedermeier, Széphalom, VIII, 113. — A biedermeier-kérdést érintettem a lyoni irodalomtörténeti kongresszuson tartott előadásomban, v. ö. Helicon, Debrecen, 1939 és 1940. (La ballade épique, pseudo-romantisme bourgeois.) — Magda Lobinger, Nicolas Martin. Son style «biedermeier», Szeged, 1937 (Études Françaises 17). — Schmidt Ilona, A német romantika magyar kritikája, Bp. 1936 (Minerva-könyvtár). — Szombathely Etelka, A táblabíró alakja a m. irod. Bp. 1928.

VII. FEJEZET.

121. l. Kazinczy versének címe: Kant és Homér. — A szép-jó-igaz rializmusára von., v. ö. könyvünk IV. fejj., 66. — Kazinczy és Vörösmarty ellentétét Brisits Frigyes egy szép szimbolikus képpel érzékelteti: «az öregedő Széphalom, alkonyatának aranyló párázatában mint egy magyar földre került Akropolis, — és a hajnali napsütésben üdén ébredő, friss Börzsöny-pusztá». (A tizenkilencedik század első fele, 1939, 208.) — Kazinczy megjegyzéseiről: Lyka K., A táblabíró világ művészete, 1800-1850, Bp., 1922, I, 45.

124. l. Latinos kultúránkra von. olv. Kornis Gyula, A magyar művelődés eszményei, 1777-1848. I, Bp., 1927, 322, 341, 357. — V. ö. még Szellem és Élet, Szeged, 1938. (Az ókorszemlélet változásai.) — Höderlinről: Thienemann T.: Pannonia, 1940.

126. l. Császár Elemér írja (A magyar regény története, 1939, 278): «Vas Gereben ugyanazt a költői feladatot akarta megvalósítani, amelyet Jókai az Egy magyar nábob-ban és a Kárpáthy Zoltán-ban: rajzolni, akarta a régi romjaiból új életre kelő ifjú Magyarországot»

129. l. Az id. folyóiratok megjelenése a szöveg sorrendjében : 1822-31, 1825-36, 1814-18, 1833, 1824-26, 1829-31, 1837-43, 1843, 1828-1829, 1837, 1825-28, 1819-22. — Iris névvel Németországban öt folyóirat is jelent meg 1801 és 1829 között. Aurora évkönyvet publikáltak Bécsben, Münchenben, Prágában, Mannheimban, Berlinben (1803—1833). Az ízlés egész Európában ugyanaz volt. Érdeemes volna összevetni a hasonló című kiadványok tartalmát és külsőségeit. — Hasonló publikációk voltak még Németországban : Klio und Euterpe : Ein Taschenbuch, Augsburg, 1804-1809. — Didaskalia oder Blätter für Geist, Gemüt und Publizität, Frankfurt, 1827. — Minerva : Taschenbuch für das Jahr 1818, Leipzig. — Iduna : Taschenbuch für 1856, Wien. (Ez az utóbbi klasszikus formájú, de ó-germán név. V. ö. Magyar Nyelv 1938, 340 és 1939, 71.) — Az Iris-ről (1827, II, 380) v. ö. Pukánszky Béla : Herder hazánkban, Bp., 1918, 109.

130-131. ll. A magyar művészet jellegéről olv. Gerevich Tibor bevezetését Rados Jenő Magyar kastélyok c. munkájához, 1939. II. — A magyar klasszikus verseletről : Toldy F., Revue Britannique 1835. szept. — A Bélteki-ház-ról olv. Császár Elemér, i. m., 103. — Badics Ferenc : Fáy életr., 1890, 382. — A Belváros és Lipótváros régi házaiban ma is állnak klasszikus szobrok. — V. ö. Mély Lyka Károly : A táblabíró-világ művészete, 1800-1850, Bp., 1922, IV, 86.

132. l. Panayotis Pipinelis szép tanulmányt írt a görögség európai szerepéről, «Humanisme et politique» címmel, Nouvelle Revue de Hongrie, 1940, 97. — V. ö. még E. R. Curtius : Die Musen im Mittelalter, Zeitschr. f. romanische Philol. 1939, 185.

VIII. FEJEZET.

133. l. Nudolf Majut kutatásaira hivatkozva Tolnai Gábor (i. m. 344) helyesen fogalmazza a tételt : «A biedermeier nem választható el a romantikától, belső összefüggés tartja össze őket, sőt tovább mehetünk : a tizenkilencedik századi romantika nem csekély mértékben a biedermeier életstílus függvénye... Majut a Biedermeier kitűnő érzékkel gyűjtőfogalomnak fogja föl, amelyben helyet foglalhat a romantika is». — Hasonló szellemben készült W. Bietak újabb dolgozata : Zwischen Romantik, Jungem Deutschland und Realismus

(Vierteljahresschr. f. Litwiss. u. Geistesgesch. 1935, 163). — Bied. mint gyűjtőfogalom: Irod. és Biederm. c. id. dolgozatom, 1935, 74.

134-135. II. Hugo szavai: Les Misérables, V, I, 12. — Vértessy: A magyar romantikus dráma, 1913, 40. (V. ö. erről könyvünk bevezetését, 7. l.) — Farkas Zoltán írja: «Markó Károlyt mint klasszicizáló tájképfestőt szokták tárgyalni, pedig ugyanannak a polgári lelkiségnek képviselője, mint a biedermeierkori arcképfestők vagy e kornak klasszicizáló építészei is». Napkelet, 1937, 224. — Kisf. S.-ről: Edmond Poupé: A. Kisf. á Draguignan, 1937, 25 stb.

136. I. A romantikára von. v. ö. még Tolnai Gábor találó megjegyzését (i. m. 345): «Realításban kell élni a polgárnak, de vágyaiban legalább föl akar emelkedni a valóság szürkeségéből. Exotikusról álmodik és romantikus igényei vannak». — A bied. könyvélményre von. v. ö. még Brisits Fr., i. m. 297. — Gaálról olv. Császár Elemér, Shakespeare és a m. költ. 1917, 258.

140-141. II. Rabló-romantika és emberiség a festészetben is jelentkezett: Kann Henrik, Leselkedő rabló (1841); Deutsch Mór, Olasz haramia-család (1846). V. ö. Lyka K., i. m., I. 59. — A ballada és a biedermeier találkozására von. v. ö. két közleményemet a debreceni Helicon-ban (La ballade épique, 1939 és 1940).

142. I. Az osztrák balladáskönyv: L. Bowitsch és A. Gigl, Oesterreichisches Balladenbuch, Wien, 1856, két kötet, 729 l.

145. I. Petőfi verse: Világgyűlölet, 1846. — V. ö. még Horváth J., Petőfi S., 1922, 219.

146. I. Önkorlátozás, kompromisszum, «stilles Glück»: vezérszavai annak a jellemzésnek, amit K. Vietor, a legkiválóbb mai német irodalomtörténészek egyike, ad az irodalmi Biedermeierről. Ő az első, aki külön fejezetet juttat irodalomtörténetében a Biedermeiernek, amelybe beleszámítja a nagyokat is (Grillparzer, Lenau, Stifter): «Das B. begann in den 20-er Jahren und dauerte bis gegen 1850. Aber wenn es der bezeichnendste und der durchgehende Lebensstil in dieser Zeitspanne war, wenn fast alle Dichter nun biedermeierliche Züge zeigen, so füllte die eigentliche Biedermeier-Literatur doch keineswegs den ganzen deutschen Literaturraum aus». Vietor a Jungdeutschlandra céloz, mint a Biedermeier ellen föllépő reakcióra, aminek megfelelője nálunk a negyvenes évek politikai irodalma. De az «átmeneti» korban, — amint már több ízben rámutattunk — még

egyéb irányok is jelen voltak : klasszicizmus, romantika, realisztikus törekvések stb.

150-151. II. Vajda Péterről v. ö. Staud Géza, Az orientalizmus a m. romantikában, 1931, 158 stb. — Gaál elmefuttatásai : Rajzolatok, 1836, I, 73. — Gaálról v. ö. Pintér Jenő M. Irodalomtörténete VI, 1933, 808. — Horváth János (i. m. 523) összeállította az Alföld c. leíró költemény előzményeit. A Rajzolatok (1836) cikkére először Farkas Gy. mutatott rá : A fiatal Magyarország kora, 1932, 203.

153. I. Chateaubriand amerikai tárgyú regényeiről kimutatták, hogy tájleírásai részben könyvek alapján készültek. V. ö. E. Dick, Plagiats de Ch., Berne 1905.

IX. FEJEZET.

154-155. II. Ravasz László véleménye : Mi a magyar? Bp., 1940, 21 stb. — Babits és Gerevich nyilatkozatait szintén a Mi a magyar? c. kötetből vesszük, közelebbi megjelölés nélkül. — Kazinczy nyilatkozata : Lev., 1809. máj. 8. Az idézeteket Schmidt Ilona kitűnő adatgyűjteményéből (A német romantika magyar kritikája, Bp., Minerva-Könyvtár, 1936, 43-78) veszem, a német szövegeket magyarra téve.

157. I. Uhlandról : M. Lobinger, Nicolas Martin, Szeged, 1937. (Études Françaises, 17.) — Jósika novelláját Gárdonyi Klára idézi : A biedermeier-kor vallásossága, Bp., Regnum, 1937, 15.

160. I. Az irodalmi freskókról v. ö. Szinnyi F., i. m. II. 39. — Horváth János, i. m. 550. — Egy Franz Gräffer nevű bécsi szerző (1785-1858) kiadott egy könyvet Neue Wiener Lokalfresken címmel. — V. ö. Allg. D. Biogr. 9, 574. — Itt említhetjük, hogy az egykorú festészet is «friss» realizmusra, az élet alakjainak megrögzítésére törekedett. Csak egy példát idézzünk a népies festők köréből. A budai Weide Vilmos képei : Magyar lakodalom, Magyar falusi jelenet, Politizáló parasztok stb. (1829, 1841). V. ö. Lyka Károly, i. m. IV. 119. — Zolnai B. : Bécsi biedermeier, Széphalom, 1930. — A müncheni Fliegende Blätter megalapítása szintén a biedermeier-realizmus korába esik (1844) : rajz és irodalmi szöveg együttműködése és találkozása a pillanat ihleteiben, jellemzi ezt az új műformát, a vicclapot, amely egyébként már a márciusi «ifjú» nemzedék lelkeségéhez áll közelebb. — V. ö. még Eduard von Jan, Zum Problem

des Regionalismus in der franz. Lit., Arch. f. d. Studium der neueren Spr. 1938, 187.

163. l. A bied. realizmusra von. Kopp Jenő id. Borsos-monografiájában a genre-képről és portré-festésről szóló részeket. — Arany realizmusáról v. ö. Voinovich Géza : Arany J. életr., 1929, 117. — Zlinszky Aladár : Toldi, a természetes ember, Egyet. Philol. Közl. 1907, 308 stb.

164. l. A bied. esztétikáról v. ö. könyvünk IV. fejj. — Petőfiről : Futár, Szarvas, 1847 aug. 12. — Honderű 1847 okt. 5. — Endrődi S. : Petőfi napjai, 1911, 330 és 334. — Széphalom, 1928, 63. — Ami a ciklus-írást illeti, Kluckhohn (Deutsche Vierteljahresschrift f. Geistesgesch. 1935, 10, 32) regisztrálja ezt a tényt Mörike, Droste, Chamisso, Rückert, Lenau költészetében, anélkül, hogy magyarázatot keresne rá.

167. l. Fáyról és a hasznosság szelleméről v. ö. bővebben Irod. és Biederm. c. id. dolgozatom, 1935, 73, 74. — A biedermeier utilitarizmust futólag említi Kluckhohn, Vierteljahresschrift für Geistesgesch. 1935, 4. — V. ö. még Tóth László : A gentry-társadalom történetéhez, Turul, 1939. — A biedermeier-kor még ismerte a tudós-ezermester típusát. Ilyen volt például Gábrus Zakariás örmény tanító és kartografus, díszletfestő, szépíró, tudós értekező és lingvista, oltárfaragó, miseruhahímző, a szamosújvári Salamon-templom képeinek művésze (1841). V. ö. Lyka K., i. m. III, 30.

170-171. l. Egy Marschall nevű szerző 1802-ben publikált egy hasznos munkát, a Fáyéhoz hasonlót, «Nachlass eines alten erfahrenen Hausvaters oder mehr als 150 Künste und Nützlichkeiten» címmel, Lipcsében. — Hasonló német művek még, amik Fáy mintái lehettek : Fr. Röver : Hausapotheke auf dem Lande, Magdeburg, 1827. — Der Hausfreund auf dem Lande, oder Sammlung erprobter Ratschläge, Rezepte und Mittel, 1819. — Die Hausfreundin auf dem Lande, oder möglichst vollständige Anweisung für Frauenzimmer, die ihrem ländlichen Haushalte mit Ehren und Vorteil vorstehen wollen, három kötet, Magdeburg, 1822. — Mint jellemző adatot említhetjük még, hogy az «Iris» nevű frankfurti folyóirat (1828) a köv. alcímmel jelent meg : Unterhaltungsblatt für Freunde des Schönen und Nützlichen. — Idézzük még Brisits Frigyesnek egyik tételét a harmincas évekről : «Új hős-fogalom van kialakulóban, mely már a munka polgári gondolatából épül fel». (A XIX-ik század első fele, 1939, 226.) — Széchenyi és Deák is hívei voltak a hasonszenvi gyógymódnak. Kovács Pál,

a népszerű novellaíró, a polgári életben mint homoeopatha orvos működött. Szinnyi Ferenc meg is állapította novelláiról, hogy «mind szerzőjükre vallanak: józanok, egyszerű embereknek kiskorú életét rajzolják, derültek, kedélyesek». (Novellairod. a szabadságh., 1925, I, 54.) — Vörösmarty és a hasznosság: v. ö. még Irod. és Bied. c. id. dolgozatomban, 1935, 101.

172-173. l. Fáyról: Badics F., i. m. 388. — Trócsányi cikke: A magyar nyelv Biedermeier-korszaka, M. Nyelv 1927, 389.

174. l. Deákról olv. Kornis Gyula: Az államférfi, II, 1933, 256.

NÉVMUTATÓ.

- Addison 183
 Ady 109-111, 133, 137, 180, 184
 Aesopus 104, 183
 Anakreon 103, 104, 106, 120, 123, 183
 Arany J. 27, 42, 61, 65, 89, 91, 103, 106, 108-111, 126, 138, 141, 162, 164, 165, 182, 184, 189
 Arany László 65
 Augustus 132
 Árpád 81
 Babits 155, 188
 Bacsányi 67, 98, 183
 Badics 105, 186
 Bajza 46, 50, 61, 78, 79, 98, 99, 145, 146
 Bakody 142
 Balassi 56, 61, 96, 178, 183
 Baldensperger 181
 Balzac 38
 Barabás M. 100, 163, 181
 Barna I. 181
 Baros Gy. 177
 Bartay 165
 Baróti D. 118, 178, 179
 Bartha 175
 Barthelémy 97, 121
 Bartók György 182
 Baudelaire 132
 Bártfay 29, 79
 Beck K. 142
 Beecher-Stove 72
 Beethoven 119
 Belezsnay 29
 Beöthy Zsigmond 64
 Bernáth G. 160
 Bertrand 180
 Berzsenyi 17, 28, 29, 35, 39, 67, 77, 78, 83, 91, 120, 127, 128, 154, 156, 167, 183
 Bessenyei 39
 Bezerédy Amália 25, 64, 181
 Béla herceg 142
 Béranger 26, 72, 104
 Bérczhavi 137, 174
 Bietak 182, 186
 Bisztray 61
 Blumauer 104
 Boccaccio 31
 Bodnár Zs. 102
 Boileau 98, 183
 Bong 114
 Borsos 17, 18, 101, 116, 117, 120, 184, 189
 Bossuet 183
 Boucher 53
 Bourdaloue 183
 Bovaryné 146
 Bowitsch 187
 Brassai 65
 Brie 185
 Brisits 118, 134, 179, 183, 185, 187, 189
 Brunswick 69
 Brutus 126
 Bustavi 25, 149, 174
 Burns 110, 184
 Bürger 141
 Byron 55, 72, 112, 129, 143

- Canova** 120
Cassius 126
Cervantes 65, 183
Chamisso 189
Chateaubriand 60, 69, 82, 172, 188
Chénier 120, 127
Chinard 181
Choderlos 156
Cicero 121
Coriolanus 126
Corneille 42, 44, 183
Cousin 85-87, 94, 179, 182, 183
Csajághy L. 52
Csapó 24, 52, 54
Csathó K. 18, 100, 101 115-117
Csathó P. 150
Császár Elemér 177, 180, 181, 184-187
Császár Ferenc 15, 16, 22, 26, 47, 48, 74, 78, 84, 90, 131, 140, 141, 143, 146, 159, 171, 177
Csekey 181
Csokonai 8, 96, 104, 183
Csontos 178
Curtius 186
Czinke 166
Czuczor 68, 89, 99

Dante 44, 95
Daumier 162
Deák F. 80, 174, 189, 190
Deáky 90, 94, 95
Delessert 180
Deshoulières 135
Dessauer 180
Dessewffy 155
Deutsch M. 187
Dériné 30, 131
Dick 188
Dickens 113, 160, 185
Döbrentei 64, 78, 99, 128, 129, 131, 156, 183
Drascher 179
Droste 189

Droz 66
Dugonics 58, 178
Dumas 100

Ebersberg 23
Eckhardt S. 178
Eichrodt 5
Endrődi 189
Eötvös 25, 70, 71, 76-79, 85, 100, 140, 143, 144, 180
Epikuros 104
Erdőhegyi 79
Ernst 118
Erődi D. 177
Esclapon 135
Euripides 184

Farkas Gyula 118, 188
Farkas Z. 6. 118, 175, 187
Fazekas 155
Fáy 60, 71, 104-109, 130, 167-169, 172, 184, 186, 189
Fekete M. 177
Ferdinánd kir. 83
I. Ferenc 83
Ferenczy István 100, 120, 121
Festetics 67, 129
Feuchtersleben 180
Fénelon 64, 183
Fényesi 174
Fichte 86, 155
Flaubert 76
Fogarasi 68, 89, 161
Fontenelle 183
Földy 139
Frankenburg 71, 181
Fröbel 64

Gaál 19, 39, 100, 135, 136, 142, 151, 152, 153, 158, 187, 188
Galliéra 180
Garay 71, 79, 82, 83, 100
Garázda P. 185
Gábrus Zakariás 189
Gárdonyi Klára 118, 177, 181, 185, 188
Gáspárné Dávid M. 115

Gärtner 23
 Genlis 64, 179
 Gellert 104, 183
 Gerevich 155, 186, 188
 Gesmey B. 179.
 Géza 142
 Gleim 180
 Gigl 187
 Goethe 20, 43, 70, 105-108,
 119, 120, 125, 141, 149, 171,
 184
 Goldsmith 106
 Görgey 40
 Gräffer 188
 Greguss 111, 164
 Greuze 53
 Grillparzer 84, 187
 Gruber 99
 Grünwald 118
 Guizot 64
 Gyergyai 180
 Gyulai 54, 56, 172
 Gyöngyösi 29 148
 Győry 71

Hahnemann 171
 Hartleben 23, 35, 67, 108
 Hartmann 180
 Hazucha 49
 Héjas 177
 Heckenast 26, 71
 Hegel 102, 182
 Heine 160, 161, 174
 Helmezy 15, 79, 92
 Heltai 104
 IV. Henrik 83
 Hentzi 12
 Herczeg F. 31
 Herder 89, 102, 125, 183, 186
 Hermann, G. 115, 184
 Hevesi 6
 Hoffmann Edit 118
 Hoffmann, E. T. A. 155
 Homeros 39, 67, 100, 103-106,
 120, 121, 126, 127, 169, 178,
 183, 185

Horatius 116, 117, 120-123, 127,
 145, 183
 Hormayr 141
 Horváth Edit 118, 177, 180, 181
 Horváth János 177, 178, 187, 188
 Hölderlin 125, 149, 185
 Hubert 175
 Hugó Károly 142
 Hugo V. 7, 38, 100, 102, 134,
 136, 140, 187
 Hunfalvy 111
 Hunyadi 129
 Huszti 148

Ibsen 133
 Igaz S. 129
 Ihász 178
 Imre János 64-68, 72-79, 82-86,
 179
 Irinyi 72
 Ivánszky 98

Jacobi 182
 Jan, E. von 188
 Jezerniczky M. 177
 Joël 119
 Johannes Secundus 120
 Jókai 17, 18, 30, 43, 85, 99, 131,
 132, 157, 181, 185
 Jósika 25, 36, 51, 60, 100, 157
 II. József 83

Kann 187
 Kant 67, 85, 121, 179, 180, 185
 Kapossy 179
 Kassák 133
 Katona 84, 176, 181
 Kayser 176
 Kazinczy 25, 39, 67, 79, 96, 99,
 100, 120, 121, 124, 128, 129
 134, 155, 161, 183, 185, 188
 Kármán 45, 177
 Kecskeméti-Virág 66
 Kelemen 184
 Kemény Zs. 52
 Kenyeres 118, 177, 182

- Kerényi 46, 81
 Kéry 155
 Kis János 35, 66, 179
 Kisfaludy Károly 16, 19, 67,
 79, 97, 129, 130, 134, 141,
 182
 Kisfaludy Sándor 25, 31, 33,
 39, 45, 46, 56-59, 61, 79, 82,
 99, 107, 134, 135, 164, 182,
 183, 187
 Kiss K. 16, 17
 Klezsó 111
 Kluckhohn 8, 184, 189
 Knigge 35
 Koháry 145
 Kopácsi 69
 Kopp 184, 189
 Kornis 185, 190
 Kossuth 17
 Koszó 118, 184
 Koszta 106
 Kotzebue 57, 58, 105, 150, 178,
 179
 Kovács Pál 144, 189
 Kovács Teréz 50
 Kozma 55, 178
 Kozocsa 177
 Kölcsey 25, 36, 67-70, 72, 79,
 90, 97, 121-125, 129, 147-149
 156, 182
 Körner 156
 Krúdy 5, 112-115, 184
 Kulcsár 29
 Kunoss 25, 45, 60, 71, 134, 149,
 178
 Kuthy 49, 50, 76, 160, 166, 177
 Lactantius 179
 Lafontaine, A. H. J. 57, 104,
 105, 183
 Lakner 166
 Láng Á. 60
 Lánghy 179
 Lenau 142, 187, 189
 Leonhardi 80
 Leonidas 126
 Lessing 104
 Lestyán 182
 Lévy 108
 Liszt 14, 175
 Lobinger M. 118, 185, 188
 Lukács P. 64
 Lyka 7, 118, 175, 185-189
 Madách 27, 102
 Maeterlinck 133
 Majláth 45, 141, 142, 177
 Majut 186
 Mann, Th. 113
 Markó 100, 187
 Marmontel 183
 Marschall 189
 Martin, N. 185, 188
 Martino 181
 Mária Terézia 83
 Mátyás király 42, 83, 84, 181
 Merényi 176
 Messillon 183
 Metastasio 58, 178
 Meyer, C. F. 115
 Méry 97
 Micislav 142
 Mikes 36, 66, 77, 111, 180
 Molière 57, 173, 183
 Molnár F. 165
 Molnár János 179
 Montesquieu 125
 Mozart 20
 Mörike 189
 Munkácsy J. 18, 175
 Musset 61
 Nagy Frigyes 83
 Nagy Ignác 160-163
 Nagy Péter 83
 Naisz 131
 Napoleon 28, 84, 85, 179, 181
 Nákó 36
 Ney 31, 111 135, 176
 Nietzsche 174
 Noé 169
 Novalis 119, 149, 155, 156

Osszián 103, 106, 126, 169, 183
Ovidius 121, 148

Pacidives 175

Palocsay 90

Pananyotis 186

Pauls 175

Pascal 66

Paul, Jean 156

Pénzes B. 118

Pestalozzi 64

Pesti 104

Petőfi 12, 14, 18, 20, 22, 24, 29,
40, 53-56, 60-62, 65, 72, 74,
82, 89, 103, 110, 111, 116,
125, 126, 137, 141, 145-147,
151-153 160-166, 171, 178,
184, 187, 189

Pető D. 175

Petrarca 123

Petrichevich 30, 160, 176

Petrovics E. 118

Péczely 100, 104

Péteri Takács 56

Péry 178

Phaedrus 103, 104

Pillias 180

Pindaros 120

Pintér J. 184, 188

Pixerécourt 150

Platon 52, 56, 94, 122, 125, 128,
155, 178, 183

Plautus 183

Ploucquet 180

Plutarchos 129

Ponsard 126

Pope 183

Poupé 187

Priesnitz 171

Prohászka L. 154, 184

Prónai 178

Pukánszky 183, 186

Pyrker 142

Rados 186

Ranneckers 180

Ravasz L. 155, 188

Rákóczi 66, 111, 154, 180

Reviczky 132

Richelieu 101

Rimay 96

Riskó 166

Romvay 45

Rostand 133

Rousseau 8, 9 43, 57, 66, 89,
108, 148

Röver 189

Rubinyi 183

Rumy 121, 129

Rückert 189

Salamon kir. 98, 142

Sand, George 46, 51, 61

Saphir 142

Sárossy 60

Schedel 182

Schelling 182

Schiller 85, 103, 141, 149, 150,
182

Schmidt Ilona 118, 185, 188

Schneider 177

Schröer 142

Schubert 79, 112

Scott 141, 185

Scribe 100

Sebök 33

Shakespeare 42, 56-58, 136, 141,
149, 150, 158, 178, 187

Sichart 175

Soltész 180

Spitzweg 13, 97

Steele 183

Sterne 183

Stifter 187

Sujánszky 49, 177

Surányi 115

Swift 183

Rabener 183

Racine 183

Szabó I. 103

Szabolcska 109, 184

- Szász K. 57, 99, 108, 112, 177
 Szeberényi 111
 Szepes 179
 Szekfü Gy. 44, 118, 119, 154, 175, 177
 Szemere 79, 97, 107, 129, 166, 178, 183
 Széchenyi 19, 29, 84, 91, 93, 101, 116, 120, 143, 155, 159, 175, 182, 189
 Szelestey 74
 Szendrey Júlia 46, 55
 Szenvey 46
 Szerb A. 55, 118, 178, 184
 Szigligeti 30, 100, 176
 Szilasy 179
 Szilágyi F. 65
 Szily 71
 Szinnyi F. 175, 176, 183, 184, 188, 190
 Szondy 129
 Szontágh 156
 Szombathely E. 118, 185

 Takács T. 179
 Tarczy 160
 Tasso 183
 Tatay 177
 Taubner 104
 Táncsics 180
 Teleki 116, 155
 Tell 182
 Tengery 174
 Tennyson 185
 Thewrewk 179
 Thienemann 118, 185
 Tolnai Gábor 118, 177-181, 186, 187
 Tolnai V. 184
 Tompa 24, 25, 73, 74, 82, 108
 Tormay C. 113-115
 Tóth Á. 137
 Tóth B. 182
 Tóth László 189
 Tóth Lőrinc 138, 157

 Tronchon 185
 Trócsányi 118, 173, 178, 190
 Trattner 35
 Turóczy-Trostler 185

 Uhland 157, 188
 Ullstein 115

 Vachott S. 25, 46, 52, 166, 182
 Vahot J. 165
 Voinovich 176, 178, 180, 185, 189, 190
 Vajda J. 74, 181
 Vajda P. 71, 100, 104, 149, 150, 167, 188
 Van Tieghem 185
 Vargha Gy. 108, 109, 184
 Vas Gereben 185
 Verböczy 148
 Vergilius 121
 Verseggy 57
 Vértesy 7, 104, 118, 134, 187
 Vietor 187
 Virág 183
 Vitkovics 29, 39, 129
 Voltaire 15, 125, 128, 180, 183
 Vörösmarty 7, 18, 20-24, 42-46, 52, 53, 56-59, 65, 72-74, 79, 83-87, 90, 97, 99, 100, 105, 111, 116, 123, 129, 143, 157, 171, 172, 177

 Waldmüller 116
 Wedekind 178
 Weide 188
 Wesselényi 79
 Wieland 107, 184
 Wienbarg 82

 Zalafy 174
 Zádor 79
 Zichy 138
 Zlinszky 189
 Zolnai B. 176, 178, 180, 182-18, 187-190
 Zrínyi 20, 61, 92, 129, 154,

TARTALOM.

Az olvasóhoz	5
--------------------	---

I. A régi ház.

A templom, a vár és a polgári lakóház. — Belső architektura. — Ruha és divat. — Bajusz és szakáll. — A házas konty. — Pipatórium. — Zenélő óra. — Vitrin, emlékkönyv. — Az árnykép	11
--	----

II. Társalkodó és Hölgyfutár.

A polgári társasélet kialakulása. — Esti mulatságok. — Tánc és zálogosdi. — Művelt és érzékeny társalkodó. — Álarcosbál. — Széptevészet. — Arszlánok és lelkes honleányok. — Borura derű	28
--	----

III. Hervadása liliomhullás volt.

Szép Ilonka. — Enikő. — Fanni. — Villi-tánc. — A polgárnő lelki nyugalma. — Negély és női szépség. — Kuthy, az arszlánnők kedvence. — Ottilia. — Bájvirág. — Zolna szűz szerelme. — Hajna. — Csapó Etelke. — A Kis leány baja. — Szilvia Karjelben. — Apai szigor. — A szorgos anya. — A család	42
---	----

IV. Ifjú magyar bölcselkedő.

Polgári világnézet. — Imre János pesti professzor, a Biedermeier filozófusa. — Gyermekkeretek, lelenházak. — Flóri könyve. — Vallás és kétely. — A boldogul-élés mestersége. — A Szép, Igaz és Jó. — Keresztény spiritualizmus. — Emberbarátság. — Fogházjavítás. — Az ártatlan néger. — Polonia, az élő szobor. — Reál-idealizmus. — Borozás közben, honfibu és keserű pohár. — Az élet örömei. — A Karthauzi világa. — Megelégedés. — Zene. — Buda regényes hegyei. — Az erdei lak. — A jó Király. — Haza s Emberiség. — Victor Cousin és az egyeztető filozófia. — Mennycsország és földi élet.....	63
--	----

V. Borura derű.

A nemzet sorsa, 1815—1850. — A rezignációs bordal. — Nyelvében él a nemzet. — A magyar nyelv ápolása. — Deáky Zsigmond és a romantikus nyelvsemlélet. — Tudósok vagyis írók. — Kritika és haladás. — A nemzeti játékszín....	88
--	----

VI. Az örök Biedermeier.

Homeros, Anakreon, Phaedrus. — Anakreoni dalok. — Werther és a polgári eszmény. — Ármin és Dorottya. — A hálósipkás Wieland. — Vargha Gyula. — Arany és Petőfi. — A Szabadfalvi pap leánya. — A Vörös postakocsi. — A Régi ház. — Liselotte. — A Szép juhászné... 102

VII. Auróra vagy a magyar empire.

Kazinczy görögössége. — Kölcsey és a plátói lélek. — Az ókorszemlélet változásai. — Homér és Osszián. — Berzsenyi antik és modern világa. — Klasszikus kúriák és alföldi templomok. — Magyar deákság. — Jókai..... 119

VIII. A romantika válsága.

A Biedermeier mint átmeneti életforma. — Hősi és polgári kor. — Somlai vérszüret. — A szelidebb romantika. — A rémregény mint polgári olvasmány. — Az első gőzhajó. — A balladai sajka. — Az amazon. — Rablódalok. — Tihany ostroma. — Papiros-romantika. — Nyárspolgári balladaköltők. — A byronizmus legyőzése. — Ábrándozás az élet megrontója. — Lángész és busongás. — Embergyűlölés, megbánás. — Fenyvesekkel vadregényes táj. — Az Alföld felfedezése. — A délibáb..... 133

IX. Realizmus felé.

Mi a magyar? — Óvjuk hazánkat a felhőkben járó költészettől! — Kibékült kedély és jó gazda. — A lélektan hőskora. — Jelenkor. — Freskóképek a szívéletből. — Magyar titkok. — A pesti baromvásár. — Életképek. — Pesti Divatlap. — Honderű. — Az Ördög mint világfi. — A kellemkedő Negédesek. — Czinke Ferenc és a jávorfából készült cukor. — Vajda Péter szépítőszerei. — Hasznos házi jegyzetek, Fáy Andrástól. — Házi patika mint világnézet. — A nemzetgazda és az otthoni gyertyaöntés. — Priesnitz, a vizesborogatás fölfedezője. — Lirizmus és takaréktár 154

Utóhang	173
Jegyzetek	175
Névmutató	191

